

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

BOÉR HUNOR

A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM
A MAGYAR TUDOMÁNY ÉS KÖZMŰVELŐDÉS TÖRTÉNETÉBEN
1875–2000

Történelemtudományok Doktori Iskola

Művelődéstörténeti Program

Gergely Jenő
Doktori Iskola vezetője

Kósa László
program vezetője

A bizottság tagjai

Elnök: Kósa László, egyetemi tanár, akadémikus
Belső bíráló: Kardos József egyetemi tanár, tudományok doktora
**Külső bíráló: Kecskeméti Tibor (Magyar Természettudományi Múzeum),
kandidátus**
Titkár: Kertész Botond (Evangélikus Országos Múzeum), PhD
Tag: Szögi László (ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár), kandidátus,
Póttagok: Bertényi Iván egyetemi tanár, tudományok doktora és
Kiss Gy. Csaba egyetemi docens, kandidátus

Témavezető

Bodó Sándor
(Budapesti Történeti Múzeum)
kandidátus

Budapest, 2007

A Székely Nemzeti Múzeum
a magyar tudomány és közművelődés történetében
1875–2000

Csak a hiány, ami mindegyre gazdagabb

(Bereményi Géza)

Tartalom

Bevezető

(Köszönetnyilvánítás. A téma behatárolása. Arányok. Alapok, célok, közelítések) 5

1. Célkereszt 21

1.1. Intézmény és korszakai az érvényes közgyűjtemény-történeti kánon fogalmi rendszerében

(Kánon és közgyűjtemények. 1875–1881: alapítás és intézményesülés; 1881–1889: szakmai megszilárdulás; 1890–1903: kohabitáció kialakulása a Székely Mikó Kollégiummal; 1903–1925: országos, majd nemzetközi rangú intézmény; 1926–1940: kisebbségi magyar tudományos központ; 1940–1944: tudományos intézetté fejlesztés; 1945–1989: túlélő határon túli magyar közgyűjtemény; 1990–2000: reintegráció a magyar tudományos-közgyűjteményi intézményrendszerbe) 21

1.2. A romániai magyar tudományosság elfeledett központja

(Egy tanulmányút és kérdőjelei. Németh László Romániában, 1935) 27

2. Az egyedüli megmaradt intézményes központ: a Csutak-korszak programjai,

1925–1936

(Székelyföldi múzeum és erdélyi művelődésszervezés; intézményes műemlékvédelem; Székely Nemzeti Levéltár; reprezentatív kiadványok; székely skanzen; romániai magyar néprajzi kutatásszervezés; romániai magyar természettudományi múzeum; komplex regionális kutatóexpedíciók; szakmai utánpótlás-nevelés/szervezés) 34

2.1. A múzeum működtetése 35

2.2. Programok az épített és írott örökség szolgálatában 44

2.3. Néprajzi programok 53

2.4. Természettudományos programok 61

2.5. Regionális „kultuszárca”? 69

3. A Csutak-korszakot biztosító előfeltételek 73

3.1. A jogi-szervezeti előfeltétel: a regionális alapítványi, autonóm jogállás mint az impériumváltások túlélésének jogi finombiztosítása – a nem megyei alárendeltségű és nem egyesületi alapú, tehát sem hatóságilag, sem tagok majorálásával el nem idegeníthető közösségi intézmény és vagyon 73

3.2. A szakmai előfeltétel: a felhalmozott presztízs. Dr. László Ferenc munkássága, a nemzetközi rangú, Bukarest által is messzemenően méltányolt teljesítmény. Előzményeként Nagy Géza száműzetése. Kánon és kánonok	83
3.3. A szervezeti-működési és az anyagi előfeltétel: a Székely Mikó-Kollégiummal való összefonódás mint a munkaerőbiztosítás háttere, a saját ingatlanok. A többi forrás (a helyi közösség tőkéje: alapítók, Tanalap és gyűjtőívek; az állami szerepvállalás; az alapítók utóvédje: Jancsó Benedek és a Keleti Akció)	89
4. A Csutak-korszakra építők	94
4.1. Herepei János államsegélyes Székely Tudományos Intézet-kísérlete az alapítványi intézmény jellegű, múzeumként egyedüli észak-erdélyi közgyűjteményben: a legnagyobb állami támogatottságú magyar vidéki múzeum (1940–1944)	95
4.2. A túlélés kísérletei: út zátonyok között; Szabédi László és az erdélyi magyar közgyűjteményügy (múzeumok-könyvtárak-levéltárak) utóvédjének szervezőközpontja (1945–1947); a Háromszéki Tanalap lezáratlan ügye	103
4.3. Székely Zoltán, az állami (de újra <i>kisebbségi</i> magyar) intézet kiteljesítője (1949–1989)	109
5. Visszatérési kísérlet egy magyar–magyar integráció részeként (1990–2000)	120
Összefoglalás és következtetések. Tanulságok a térségbeli tudományszervezésre nézve	
(Intézmény a magyar tudományos-közgyűjteményi intézményrendszer történetében. Az érvényes közgyűjtemény-történeti kánon kérdőjelei. Magyarországi/erdélyi, majd magyar–román tudományszervezési erővonalak a Budapest/Bukarest–Kolozsvár–Sepsiszentgyörgy erőterben, az általuk generált visszatérő csapdák, elsajátított és el nem sajátított leckék	124
Melléklet	
(Székely Nemzeti Múzeum, 1875–2000; kronológiai vázlat. A múzeum és vezetői; ábrák)	129
Irodalom	134
The Székely National Museum in History of the Hungarian Science and Cultural Life, 1875–2000 (Abstract)	155

Bevezető

Köszönetnyilvánítás

Szeretném megköszönni mindazok segítségét, akik nélkül ez a dolgozat nem születhetett volna meg.

Megírását elsőként Székely Zoltán szorgalmazta, aki a Székely Nemzeti Múzeumot negyvenöt éven át irányította, és ötvenkét évig volt belső, valamint további több mint tíz esztendeig, haláláig külső munkatársa. Akik ismerték, tudják, hogy ez volt az élete.

Hogy tovább nem halogatható, azt Berényi Dénes akadémikus mondta ki. Gagy József adta hozzá az első, nélkülözhetetlen tanácsokat.

A Székely Nemzeti Múzeumban régebbi és jelenlegi kollégáim és munkatársaim, barátaim támogatását élvezhettem: dr. Bartók Botond, Biró Rózsa, Bordi Zsigmond Loránd, Cserey Zoltán, Demeter Éva, Demeter László, Dimény Attila, Geangalău Krisztina, Gyenge Gabriella, Haszmann Pál, Henning Emese, Incze László, József Álmos, Kakas Zoltán, Kerestély Edit, Kinda István, Kocs Irén, Kónya Ádám, Lázár-Prezmer Kinga, Mandalian Irén, Méder Lóránt László, Moldovan Nicolae, Olasz Gabriella, Szabó Judit, Szabó Mária, Szöcsné Gazda Enikő, Sztáncsuj Sándor József, Tamás Tünde, Tóth-Bartos András és a többiek segítségére gondolok, de sokszor merítettem erőt a múzeumi kisegítő személyzet egy-egy mosolyából, kedvességéből is.

Utolsó másfél hónapi munkámat a Székely Nemzeti Múzeumbeli különleges programom és egyéb feladatok alóli mentesítem tette lehetővé, Vargha Mihály múzeumigazgató megértése, bizalma és biztatása. Kiemelten sokat segítettek barátaim és munkatársaim, akikkel a Délkeleti Intézet-programokban dolgoztunk együtt, B. Kovács András, Barti Levente, Csáki Árpád, Demeter Lajos, Dénes István, Papucs András, Toró Attila, Tóth Szabolcs. Az angol kivonathoz Kelemen Antónia és Vas Lilla munkáját is felhasználhattam, míg az ellenőrzését, végső változatát Szaló Rékának köszönhetem. A tördelésben Botos Kamélia és Tompa Ernő segített, a példányok bekötése Kisgyörgy Tamásnak köszönhetően lett kész időben.

Itt szeretném megköszönni azok segítségét is, akik budapesti, kolozsvári és székelyudvarhelyi gyűjteményekben kerestek ki, találtak és bocsátottak rendelkezésemre munkámhoz adatokat, mint Kolumbán Zsolt, Már István, Mihály Emese, Róth András Lajos, Sántha Tibor, Veres Péter, Vincze Zoltán, és azoknak, akikkel együtt gondolkodva léphettem előre sokszor, mint Albert Ernő,

Jánó Mihály, Kiss Jenő, Kovács Sándor, dr. Székely Zsolt, dr. Zsigmond Győző, Budapestről Ballassa M. Iván, Bárdi Nándor és Sas Péter, Bukarestből Tüdős S. Kinga, Iași-ból dr. László Attila, Kolozsvárról Pozsony Ferenc, Nagykőrösről Bujdosóné Dani Erzsébet, Szegedről dr. Ozsváth Gábor Dániel és Vincze Gábor.

Budapesten tették lehetővé, illetve könnyítették meg könyvtári munkámat az Országos Széchényi Könyvtárban Somogyi Pálné főosztályvezető és dr. Karsay Orsolya osztályvezető, Cselényi Imre, dr. Dörnyey Sándor, György Béla, Kégli Ferenc, dr. Nemeskéri Erika, Szávuly Mária, a MTA Könyvtárában dr. Rozsondai Marianne osztályvezető. Levéltári tájékozódásomban dr. Á. Varga László, Budapest Főváros Levéltárának főigazgatója nyújtott nélkülözhetetlen segítséget.

A szükséges tanulmányok anyagi feltételeit az Arany János Közalapítvány, a Domus Hungarica Scientiarum et Artium program és az Oktatási Minisztérium ösztöndíjai (utóbbi megítélője az Erdélyi Ösztöndíjtanács, lebonyolítója a Márton Áron Szakkollégium), Budapest Főváros Levéltára, valamint nővérem, Boér Laura biztosították. Személyesen is szeretném megköszönni dr. Szarka László (AJK és DHScA), Varga Erika (DHScA), Csabáné Muzsnai Enikő (OM), Szikszai Mária (AJK) messzemenő segítségét. Itt köszönném meg külön Orbán Piroska és Szalayné Polonkai Éva (BpFLt), Ormos Mihályné (ELTE BTK Doktori és Habilitációs Ügyek Irodája) és Néher Lászlóné (MÁSz Közzszolgálati Iroda) kedvességét is. Nagy segítségemre volt további budapesti ügyintézésben Budapesten Farkas Zsolt, Nemes Zoltán, Kispál Vilmos és Takó Judit, Vajna Csaba.

A szakmai alapozásban az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola tanárainak tartozom hálával, dr. Kiss Gy. Csabának, Niederhauser Emil akadémikusnak, dr. Ring Évának, dr. Szijártó Istvánnak, dr. Szögi Lászlónak. Előre is köszönöm bírálóim, dr. Kardos József és dr. Kecskeméti Tibor munkáját, akik már korábban is segítségemre voltak lényegbevágó tanácsaikkal, kérdéseikkel.

Kiemelten köszönöm azt a mindenre kiterjedő támogató segítséget, ismeretet, figyelmet, türelmet és nem utolsósorban bizalmat, amelyet szakirányítóimtól, témavezetőmtől, dr. Bodó Sándortól és a művelődéstörténeti doktori programot vezető Kósa László akadémikustól kaptam.

Végül itt szeretném megköszönni azok segítségét, akik nélkül idáig el sem juthatok. Köszönök mindent Tiboldi Zoltánnak, akivel szerencsém van tizennégy éve íróasztalom, munkám, gondjaim megosztani, Wanek Ferencnek, aki nemcsak szakmailag állt mögöttem, de személyemért is

kezeséget vállalt, Janovits Enikőnek, akinek nyelvvizsgámat köszönhetem, Jeney Évának, aki nélkül semmire nem is kerülhetett volna sor, és családomnak, akik a munka elvégzése érdekében a legnagyobb áldozatot hozták.

A téma behatárolása

A főszereplő „*Székely Nemzeti Múzeum: a legjelentősebb romániai magyar múzeumi gyűjtemény.*” A megállapítás, a vonatkozó egyetlen újabb lexikonszócikk¹ első mondata pontos és ma is érvényes. Egyben az értékelés lehetőségének akkori, politikai háttérü korlátaira figyelmeztet: nem *magyar*, hanem csak *romániai magyar* viszonylatban minősít, másrészt a *gyűjteményre* helyezi a hangsúlyt, és nem a rá épülő, épp identitásvesztés felé sodródó *intézményre*. Azt, hogy a különös nevű múzeum helyét kijelölni nagyobb távlatban merre kereshetünk fogózót, a szócikk egy másik mondata árulja el: „Félévszázados jubileuma alkalmából emlékkönyvet bocsátott ki, amely a korabeli erdélyi magyar tudományos élet reprezentatív seregszemléje volt”. Az említett, 1929-es teljesítmény már egy *intézmény tudományos* rangját érzékelteti.

A címnek megfelelően (*A Székely Nemzeti Múzeum a magyar tudomány és közművelődés történetében, 1875–2000*), a dolgozat nem a gyűjteményt, illetve annak történetét kívánja tárgyalni, még csak nem is a múzeum tudományos teljesítményeinek a történetét, hanem magának az intézménynek a különleges helyzetét, voltát, mintegy első összegzéseként a témát viszonylag lefedő előtanulmányoknak. Százhuszonöt éves történetéről van szó, és ez az időszak a háromszéki múzeum életében is három főhatalomváltással, két politikai rendszerváltással, két világháborúval és katonai megszállásokkal járt. A múzeum valamennyit túlélte, és mindvégig jelen tudott maradni a szakmai köztudatban, de mintha túl gyakran elégtelen nyilvánossággal, mintha fátyol takarásában, mígnem az utóbbi évek kutatásai tudományos és közművelődési területek széles köréből mutatták ki koronkénti jelentős szerepét vagy úttörő hozzájárulását.

A feltárt új adatoknak már a tömege kizárja a monografikus feldolgozás lehetőségét egy PhD dolgozat szintjén. A viszonylag teljes vonatkozó forrásközlés megvalósítása, valamint a gyűjtemények és az egyes múzeumi munkaterületek háromszéki történetének kimerítő feldolgozása előtt módszertanilag nézve sem érkezhettek még el a témát tárgyaló monográfia ideje. Ahhoz azonban, hogy az intézmény helyét a magyar tudomány és közművelődés történetének egészében jelöljük ki, vázoljuk fel, az eddigi feltárás is elégségesnek tűnik. Indulásból annyit kockáztatunk meg, hogy a témából leszűrhető tanulságok nem egyszer túlmutatnak magukon, és valószínűleg

¹ *Magyar Néprajzi Lexikon*, 4, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 601–602. A legkorábbi önálló *Székely Nemzeti Múzeum* szócikket l. *A Pallas Nagy Lexikona*, XV, Budapest, 1897, 524. Utóbbinak némileg értelemzavaróan rövidített, majd még rövidebb változatát l. *Révai Nagy Lexikona*, XVII, Budapest, 1925, 455, ill. *Révai Kis Lexikona*, Budapest, 1936, 933. Adatokban gazdagabb, bár esetenként pontatlan szócikkét l. még: *Erdélyi Lexikon*, Nagyvárad, 1928, 276.

nincs még egy vidéki magyar múzeum, amelynek múltja, az intézmény regionális szerepe és súlya hasonló mélyfúrásra adna lehetőséget.

Székely Nemzeti Múzeum névvel hivatalosan ma a Kovászna megyei múzeum él, tehát Romániában, egy megyei szintű, rangú és alárendeltségű múzeumi szervezet. Ez a szervezeti keret a történeti Székely Nemzeti Múzeum, e jelentős, nagy múltú magyar közgyűjtemény jogutód felépítményének tekinthető. A történeti intézménynek 1949-ben ugyan államosították a gyűjteményeit, majd, főleg 1961-ben, súlyosan megcsonkították azokat, 1952-ben nevét is betiltották, de 2000 végéig időszakok minden politikai kényszerengedménye mellett és ellenére az eredeti célokhoz hű felelős, szakmai vezetés alatt maradt. A 2000 utáni fél évtizedes kisiklás pedig, amelyre a dolgozat csak utal, ugyancsak átmenetinek bizonyult, így a Székely Nemzeti Múzeum megnevezést joggal használhatjuk ma is annak történeti értelmében.

Mivel az intézmény hosszabb ideje megyei múzeum, fenntartó megyéjére is szánunk kell egy bekezdést. Kovászna megye középszintű területi közigazgatási egység, a volt Háromszék magyar vármegye, illetve román *județ* utódja. Néhány községet leszámítva a Székelyföldként ismert történeti-néprajzi tájegység délkeleti részét öleli fel. A felsőháromszéki Imecsfalván alapított, ám hamarosan a megyeszékhelyre, Sepsiszentgyörgyre költöző intézmény hivatalos neve ennek megfelelően Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum (1951–1968) az épp tartományi, majd Sepsiszentgyörgyi Megyei Múzeum (1968–1994) a legutóbbi közigazgatási reformot követő új megyei felosztás idején. Két közismert, szem elől ezúttal sem tévesztendő adalék: Az 1968-ban létrehozott Kovászna megye magyar többségű, és Romániában csak északi-északnyugati szomszédja, Hargita még magyar többségű megye (utóbbi nagyvonalakban a volt Csík és Udvarhely vármegyék területén alakították ki). Másrészt Kovászna a legkisebb romániai megye.

Ha a megye jellege és méretei a múzeuma fejlődésének 1968 utáni korlátait teszik érthetőbbé, a Hargita megyei helyzettel való egybevetés azt világítja meg, miért található mégis itt a legnagyobb romániai magyar múzeumi gyűjtemény, egyben a legnagyobb határon túli magyar múzeum. A Székely Nemzeti Múzeum egyrészt sokkal idősebb, mint szomszéd megyei testvérei. Másrészt az ottani négy nagyobb múzeum (a Székelykeresztúr, Székelyudvarhely, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós városi) egymástól függetlenül alakult és vált jelentőssé, és felső kényszer létrehozta közös megyei szervezetüket (1985) azonnal felszámolták, mihamarabb erre lehetőség nyílt (1994).² Ezzel szemben a mai Kovászna megyei múzeumi hálózat a Székely Nemzeti Múzeum

² Vö. Szabó András 2000, 85, 87

belső fejlesztésének köszönheti kialakulását: Kézdivásárhely és Csernáton múzeumait a sepsiszentgyörgyi intézmény hathatós segítségével tették jelentőssé alapítóik, és bár gyakorlatilag önálló intézményekké nőttek, formailag ma is ennek a részlegei.

A név. A *Székely* előtag természetesen hangzik: a *székely* néprajzi csoport³ lakta *Székelyföld* regionális múzeumát egyénítheti. Többnyire ilyen vagy olyan politikai okból, nem egy szerző írt róla *Székely Múzeum* név alatt,⁴ holott az intézményt sohasem hívták így. Ami a névben akár megmosolyogtatónak tűnik, az a *Nemzeti* jelző. Okozhatott volna, úgy tűnik, nagyobb zavart is. A nemzetállam/államnemzet-centrikusabb román politikai és közgondolkodásban a *național* ilyen szövegkörnyezetben a magyar eredetnél hangsúlyozottabban ‘országos’ jelentésű. 1989 után a névtől függetlenül is évekig az *országos* költségvetésből fenntartott, ilyen értelemben *országos alárendeltségű* a múzeum, és a 90-es évek elejének-közepének romániai kisebbségpolitikája ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy az intézmény, jellegét féltve, mihelyt tehetette, sietett bemenekülni a magyar többségű megye védelmébe. Méltánylandó, hogy Bukarest nem gördített ennek elébe akadályt.

Tény mindezzel szemben, hogy a *Nemzeti* jelző, legalábbis az intézmény alapításakor, mást jelentett. Egyrészt *Székely nemzetit*. A *Székely* előtagban ugyanis, ellentétben pl. a székelyudvarhelyi múzeum ötvenes évekbeli nevével (*Székely Néprajzi Múzeum*), korántsem a néprajzi fogalom rejlik, hanem a *jogiként* történeti. 1848-ig a székely az külön rendi nemzet, a saját törvényeivel, és lényegében agyagfalvi, utolsó rendi gyűlésével tagolódik be, önként a születő magyar polgári nemzetbe, hogy mindjárt jelentős szerepet is vállaljon ennek megvédésében-megszilárdulásában. Nos, 1875-ben, múzeumunk létrejöttékor még nagyjából aktív az 1848–1849-ben cselekvő nemzedék, Háromszék pedig, a rendi korszak átmeneti, sajátos közigazgatási jogi maradványaként, még mindig *székely királybíró* vezette *szék*. Következő évben kerekítik *magyar vármegyévé*. Ugyanakkor küldi meg *Kossuth* Imecsfalvára a legösztönzőbb adományt, és *ő* javasolja, hogy a múzeum *az egész székelységé* legyen.⁵ Ez az 1848 előtről visszamaradt fogalomhasználattal úgy hangzana, hogy *a székely nemzet múzeuma*.

A *Nemzeti* másrészt a *Nemzeti Múzeum* előtagja. *Nemzeti Múzeum* hallatán magyar közönség az ország fő, reprezentatív múzeumára gondol, ennyiben ez az értelmezés is az ‘országos’, a je-

³ Vö. Kósa László – Filep Antal 1975, 170

⁴ Tzigara-Samurcaș, Alexandru 1929; Buletinul Astra 1929, 6; Németh László 1935, 68; Gazda Klára 1976; Balassa Iván 1979; Csoma Zsigmond 1979; stb.

⁵ Boér Hunor – Toró Attila 2001, *A név*

lentőséget értékelő, hierarchizáló jelentéshez térít vissza, annak lehetséges felsőfokához. De a Magyar Nemzeti Múzeum több ennél: British Museum-típusú intézmény, tehát nem uralkodói-állami, hanem társadalmi alapítású, és 1875-ben általános jellegű. Nemrég elkülönült tematikus osztályai (Néprajzi, Természettudományi, Szépművészeti), valamint könyvtára (Széchényi Könyvtár), levéltára (majdani Országos Levéltár) csak hosszú évtizedek múlva önállósulnak, majd függetlenednek egy történeti súlypontúvá tolódó magtól. A vidéki múzeumok számára mindez akár kézenfekvő mintát kínálhatna, persze a helyi adottságok eleve korlátozzák a sokoldalúságot. A hőskorban a Nemzeti Múzeum modelljét nem is nagyon követi más, mint néhány regionális ambíciójú kezdeményezés. Ilyen mindenekelőtt a kolozsvári, amely különleges helyzetben van – a város nemrég még valóban egy kisebbik magyar haza, Erdély fővárosa volt. Ám ennek az egyesületi gyűjteménye is *Erdélyi Országos Múzeum*, máskor egyszerűen *Erdélyi múzeum* nevet visel, és csak a századforduló után, egy közgyűjteményi reform küszöbén (1906) kezdik az időközben egyetemi intézetek használatába adott táraakra az *Erdélyi Nemzeti Múzeum* keretelnevezést használni. Egyedül a székelyek becsvágya a 19. századi magyar vidéken egy külön *nemzeti* múzeum. Mosolyogjunk?

Csakhogy a *Nemzeti* abban az értelemben is a *Nemzeti Múzeum* előtagja, ahogy 1877-es programbeszédében az imecsfalvi társalapító Vasady Nagy Gyula a *múzeum* kifejezés alatt *nemzeti gyűjteményt* ért,⁶ mai megfogalmazásban a nemzetet (Vasady számára már a polgári, tehát a teljes népet felölelő nemzet nagy közösségét) szolgáló tudományos és közművelődési bázisintézményt. Vasady fejtegetése Kubinyi Ágostont követi,⁷ de a lényegében a Magyar Nemzeti Múzeum alapításáig visszavezethető gondolatnak arról a vonatkozásáról sem szabad megfeledkeznünk, amelylyel Hóman Bálint 1923-ban utóbbi magyar (kultúr)nemzeti jellegét értékeli: az intézmény nemzetközi jelentőségét is épp nemzeti jellegének tudatos felvállalása-kiaknázása adhatja.⁸ Valóban, ez a tényező már az 1802–1808-as alapítás fő mozgatói között kimutatható: egy akkor saját független országgal nem rendelkező politikai nemzetnek a későbbi kultúrmentet előlegező kompenzatív szándéka.

A *Magyar Nemzeti Múzeumbeli nemzeti* jelentése annyi tehát, mint államnemzeti szintű *jelentőség*, valamint a kultúrmentet mint egész *szolgálat* és egyben *értékké exponálása*. Ennek jegyében értelmezhető az is, amikor Pulszky Ferenc 1880-ban a *Székely nemzeti* alatt vármegyék

⁶ Vasady [Nagy] Gyula 1877, 73–74

⁷ Kubinyi Ágoston 1853, 5–6

⁸ Hóman Bálint 1923, 4

feletti regionális *jelleget, össz-székelyt* ért.⁹ Székely *nemzeti* múzeum? Mit értett az alapító Zathureczky Emília és Vasady a székelység mint közösség alatt? A potenciális helyi támogatókat bizonyára jobban megszólíthatták a még nagyon is élő sajátos identitásra apellálva. De milyen feltárandó saját, különleges érték képezte-képezhetette volna a magas ambíciók fedezetét? Hogy a *székely nemzet Nemzeti múzeumának* álmodjanak meg egy intézményt?

Mégis függesszük fel a mosolyt. A Kárpát-medence etnikai térképét nézve két magyar többségi tömb rajzolódik ki. A nagy a mai Magyar Köztársaságot és a határait szegélyező utódállami peremterületeket öleli fel, itt 10 millió felüli lélekszámban élnek magyarok. A kisebbik, a keleti az a Kárpát-kanyarba ékelődik, az egykori Regnum délkeleti kapujába. A történeti Székelyfölddel csaknem pontosan egybeesik, és ma mintegy félmillió magyar anyanyelvű lakosa itt a népesség 90%-át teszi ki. A magyar népismereti kutatásnak nem véletlenül kiemelt tárgya ez a térség, úgyszólván a kezdetektől,¹⁰ de ennél többről van szó. A székely rendi nemzet Erdélyben területileg szerveződő politikai társadalom volt, amelynek révén a 16–17. században a székely közösség több mint 60%-a ment át tartósan a rendiségbe korábbi, nemzetségi társadalmakra jellemző ősi szabadságjogokat, sőt, ennek mintájára a török hódoltság peremén a szabadság újabb, bibói értelemben vett kis körei jelenhetnek-erősödhetnek meg (hajdúszabadságok). Egybevetésként, a rendi Európában, így a vármegyei Magyarországon–Erdélyben is, általában csak a társadalom mintegy tizede marad szabad. A különbség következtében 1848-ban is minden huszadik magyar él ugyan a Székelyföldön, de *minden hatodik szabad magyar* – ezzel a súllyal vehetnek részt a polgári nemzet alakulásában. A terület társadalomfejlődési sajátosságai már korábban olyan anomáliákat eredményeztek, mint az „energikus táj” problémája: az innen származó jelentősebb magyar személyiségeknek a hasonló nagyságú területekhez képest jóval nagyobb aránya.¹¹

A dolgozat témája a név harmadik tagja, az hogy: *Múzeum*. Múzeum mint *museion*, tehát alkotóműhely egyben, tudományos és *épp ennek jegyében* közművelődési intézmény, mely gyűjteményeire támaszkodva tudományt szervez, kutat, publikál, alkalmazott területeken lát el feladatokat (műemlék- és műkincsvédelem, kapcsolódó ismeret- és egyéb szolgáltatás – dokumentációs könyvtár, ismeretterjesztés, esztétikai nevelés stb.). A tudomány és közművelődés intézményeként vizsgálándó, ahogy a múzeum mint közgyűjtemény Hóman hangsúlyozta feladatköre vagy

⁹ Vö. Buzogány Áron 1880, 22

¹⁰ Kósa László 1975, 16–24

¹¹ Vö. Kónya Ádám 2000, 9–10

későbbi múzeumi törvény¹² is kéri, illetve a *magyar* tudomány és közművelődés részeként, mert a Székely Nemzeti Múzeum valóban magyar, illetve magyar érdekeltségű intézmény mindenekelőtt. Mind története révén, mind gyűjteményei jelentős részének jellegéből és alkalmazottai nemzetiségéből adódóan, mind pedig azáltal, hogy egy magyar többségű területen látja el múzeumi feladatait, beleértve a közönségszolgálatot.

A dolgozat lehetőségei végesek, és a pótlandó mulasztás, amely a megírásához vezetett, elsősorban az, hogy *magyar* intézményként tisztázatlan a helye. Természetesen elemezni lehetne a román kultúrában játszott szerepét is, és erre sor is kerül annyiban, hogy több, a továbbiakban feldolgozott vagy érintett mozzanat kínálkozik magyar–román kulturális hatások vagy akár politikai kapcsolatok elemzésére. Annak a kételynek azonban sajnos kénytelenek vagyunk hangot adni, hogy amíg a román kultúra és politika nem tudja feldolgozni így vagy úgy a 20. századi párizsi békéknek a számára nemkívánatos hozadékát, addig a Székely Nemzeti Múzeum *mint romániai* tudományos-kulturális intézmény kérdése sem feldolgozható. A jelenlegi hozzáállás, az, hogy egy 130 éves, elsősorban *régészeti* munkássága révén *nemzetközi* ismertségű intézmény gyűjteményeiből, azokat *megcsonkítva* szeretnének megerősíteni a térségben egy *Keleti Kárpátok* Múzeuma nevű új román *régészeti* múzeumot,¹³ szakmailag legalábbis nem minősíthető.

Arányok

A Székely Nemzeti Múzeumot magyar, illetve magyar érdekeltségű intézményként vizsgáljuk, ez a magyar múzeumi intézményrendszerrel való egybevetést is jelent. Az egybevetés elvileg lehetségesnek tűnik, mert múzeumunk 1949-ig ennek az intézményrendszernek a része volt, vagy legalábbis döntő mértékben ennek irányába tájékozódott, utána pedig ugyanazon vagy hasonló elvek alapján élt meg változásokat: a kommunista tömbbeli elvárások szabták meg vagy korlátozták fejlődését, és a 80-as évek végi rendszerváltás után is hasonló kihívásokkal szembesült, mint a volt kommunista államok más múzeumai. Kérdés azonban, hogy mit és milyen fenntartásokkal vethetünk egybe.

Mindenekelőtt: mennyiségi mutatókat kellene egybevetnünk. 1976-ban, nagyon más politikai helyzetben és néprajzi téma margóján a szakmai tisztesség példájának tekinthető a jelzésszerű, visszafogott megállapítás, miszerint a múzeumbeli, „történeti-néprajzi vonatkozásban is gazdag levéltári anyag egy része 1945-ben megsemmisült, másik része pedig átkerült a Sepsiszentgyör-

¹² Vö. Hóman Bálint – Szekfű Gyula 1927, 313; Korek József 1988, 10

¹³ HG 1365/1996; www.cimec.ro, 2005. március 24-i frissítés

gyi Állami Levéltárba”.¹⁴ Ez azonban számszerűsítve a következőképpen nézett volna ki: 1945-ben 23 805 tétel pusztul el, 1961-tel bezárólag pedig mintegy 370 000 tétel kerül át az állami levéltárba. Az elpusztultak persze a legértékesebbként evakuált anyagból kerültek ki, de a múzeumi levéltár így is nagyon jelentős maradt.

Más két adatsor révén érthetjük meg, hogy miért problematikus az is, ha mennyiségi mutatókat vetünk egybe. Az 1962. végi múzeumi kimutatásban a gyűjtemények 34 951 könyvtári és 32 640 egyéb tétellel szerepelnek. Csakhogy 1951 végén 283 453 feldolgozott, valamint további mintegy 100 000 feldolgozatlan, mert nemrég bementett levéltári tétel mellett (a 370 000 tétel fölötti különbség valószínűleg a saját intézményi irattár) még 74 565 könyvtári és 88 682 egyéb tétellel számoltak. Az 1962-es adatok bizonyára a legfeldolgozottabb anyagra vonatkoznak, és leltári számokat összesítenek, ami akár magyarázhatja is a hatalmas különbséget, de egyben Székely Zoltánnak, az intézmény 1947 és 1990 közötti vezetőjének ekkori stratégiaváltását jelzik, aki korábban a gyűjtemények *valós* nagyságával érvelve próbált nagyobb támogatást biztosítani múzeumának, és most súlyos dilemmával szembesült: az védhető meg rabló szándék ellen, amiről senki se tud. A későbbi statisztikai adatokra csak nagy körültekintéssel lehet alapozni. Székely lépése szakmailag több mint furcsálható, ám 1964-ben az állami levéltárnak így is 1848-as *nyomtatvány*-anyagot kell átengedniük, a 70-es években pedig, Románia Országos Történelmi Múzeumának megalapítása nyomán válogatott tárgyaikat viszik el Bukarestbe, hogy azóta se kerüljenek vissza.

Az adatsorok egyébre is figyelmeztetnek. Mennyire mérhető össze egymással pl. régészeti, néprajzi vagy természettudományos súlypontú múzeum a gyűjteményadatok alapján? A régészetnél a bezsákolt kerámiatöredékekkel számolhatunk, a természettudományosnál szekrénykataszteres nyilvántartású anyaggal. Tudományos értékelésük is különböző mércét feltételez. A könyvtári anyag sem mindegy, hogy régi nyomtatvány vagy kiszolgáló szakkönyvtár. A probléma nem új: az alakulófélben levő kassai múzeumnak 1874 elején 14 016 tárgyából 6500 a kagylógyűjtemény, melynek tudományos értékéről ráadásul nincs tudomásunk.¹⁵ A *Magyar Nemzeti Múzeum* pedig megalapításakor egy *könyvtári* gyűjtemény, amelynek megmaradt akkori anyaga ma egészében muzeális értékű, csak éppen ma is úgy hívják az intézményt, amely kifejlődött belőle, és amelynek ma is része, hogy: *Országos Széchényi Könyvtár*.

¹⁴ Vö. Gazda Klára 1976, 53

¹⁵ Vö. Myskovszky Viktor 1874, 63

Mégis, próbálkozzunk meg egy minimális egybevetéssel. A vizsgált időszak végéről, 1995-ös magyarországi múzeumi statisztikai adatokat használunk erre a célra.¹⁶ Bár a romániai infláció ekkor épp nagyon felgyorsult, megnehezítve a forint/lej átszámítást, közelítőleg a költségvetési adatok is összehasonlíthatóak: A magyarországi ekkori, nem fővárosi 8 millió lakoshoz képest Kovászna megye 175 000 magyar lakosa 2,2% körüli. Ha a magyarországi, nem fővárosi múzeumokra 1995-ben mintegy 1 milliárd forint költségvetés jutott, a Kovászna megyei múzeumra ehhez viszonyított közel 2%, tehát a támogatottság hasonló. A saját bevétel viszont (318 000 forintnyi) elenyésző az erősebb magyarországi testvérekéhez képest (akár 20 millió forint feletti értékek). Egy kis csalással, beszámítva a félmegyéni megye még csak alakulóban levő, valamint épp nem működő kiállítóhelyeit, a múzeumok és kiállítóhelyek száma megfelelhetne a magyarországi átlagnak (16).¹⁷ A muzeális emlékek számát illetően, a szélesebb nyilvánosságnak szánt ismertető alapján, valamint újfent tekintetbe véve, hogy Kovászna megye magyar lakossága egy átlagos magyar megye fele népességszáma alatt marad, mind a Székely Nemzeti Múzeum sepsiszentgyörgyi központjának gyűjteményei, mind pedig a megyei múzeumi hálózat együttes gyűjteményanyaga (130 000 leltári tétel, mintegy 200 000 darab) a magyarországi megyei múzeumok, illetőleg vidéki gyűjteménysűrűség középmezőnyébe tartozhatnának, bár a magyarországi összes, könyvtárakat is beszámító 57 milliós darabszámhoz mérten szembetűnő a leszakadás, és a következő, autósztráda-régészeti konjunktúra idején csak növekedni fog. A múzeumi szakemberek száma alacsony (ekkor 23, valamennyien magyar nemzetiségűek), és a 90-es években változó, de általában megegyezik a másik magyar többségű megye, a nagyobb Hargita múzeumi szakembereinek *együttes* számával.¹⁸

Összességükben a közelmúlt adatai egy fél megyéni múzeumi szervezet központját, és ehhez képest egy szerényebb vagy akár egy közepes megyei múzeum képét rajzolják ki. Az összkép mindazonáltal kedvezőbb: egy intézménynek nemcsak jelene, hanem múltja is van.

Alapok, célok, közelítések

Források és kutatástörténet. Az általános magyar közgyűjtemény-történeti háttér az ismert irodalom biztosítja, az első világháború előtti Magyar Nemzeti Múzeumot és vidéki törekvéseket

¹⁶ Balassa M. Iván – Zentai Tünde 1996; Bodó Sándor 1997, 22–25

¹⁷ Vö. Miklósi-Sikes Csaba 2002, 120–139

¹⁸ Boér Hunor 1997, [12–16]

bemutató munkák.¹⁹ Az egyes vidéki múzeumok kialakulását többnyire feldolgozták azok kiadványaiban, és számos kiegészítő adattal szolgálnak a központi szakperiodikák is.²⁰ A közgyűjteményügy állami megszervezésének időszakáról a kialakuló szakfelügyelet számol be.²¹ Az első világháború utáni magyarországi újrakezdsre még a kisebbségbe kerültek is odafigyeltek,²² a második világháború végéig bekövetkezettek legfontosabb forrása a Gyűjteményegyetem, majd a Magyar Nemzeti Múzeum dokumentumanyaga, illetve ismét a szakfelügyeleti jelentések és adattárak, valamint a vidéki múzeumi periodikák, egyéb kiadványok.²³ A második világháború végi eseményekről ugyancsak szakperiodika és kézikönyv tudósít, innen vethetőek egybe a kommunista centralizáció kori párhuzamos fejlemények is.²⁴ Az 1980-as évek végi fordulatot követően jelentős összegzések állnak rendelkezésünkre: adattárak, a Magyar Nemzeti Múzeum 200 éves jubileumának reprezentatív kiadványai.²⁵ Ugyanekkor a központi folyóiratokban és több más kiadványban történt kísérlet egy szakmai integráció jegyében az utódállamokbeli magyar múzeumok ismertetésére.²⁶

1918 után a felsoroltak mellett, értelem szerint, a román múzeumügy előbbieknél megfelelő irodalmát is fel kell használnunk,²⁷ nem veszítve szem elől azt a lényeges sajátosságot, hogy a két nemzeti hagyomány között az átjárás a szakirodalomban is több tekintetben problematikus.²⁸ Az ismerős gond is felmerül: a kézikönyvek egymástól átvett és terjesztett téves adatai vagy egyes közhelyé gyökeresedett félreértések, megalapozatlan értékelések gyakorlatilag kiirthatatlanok. Utóbbiakat azonban gyakran politikai helyzetből adódó információhiány magyarázza, és külső ismertetésekben még az esetleges negatív elfogultság is más mércével mérhető. A legnagyobb nehézséggel és egyben kihívással a múzeum saját magáról forgalmazott képe szembesít: Mi magyarázhatja, ha egy intézmény nemcsak, hogy nem emlékszik a saját múltjára, de adott pillanatban

¹⁹ Kubinyi 1853; Emlékkönyv 1902; Jankó János 1902; Kristóf György 1942; Korek József 1956; Szilágyi Miklós 1990; Kecskeméti Tibor – Papp Gábor 1994; Köhegyi Mihály – Szabó Géza 1996; R. Várkonyi Ágnes 2002; stb.

²⁰ Mindenekelőtt: *Archaeologiai Értesítő*, *Ethnographia*

²¹ MKOF-jelentések; MKÉ I–XII 1907–1918; Magyar Minerva I–V 1900–1913

²² Schneller Vilmos 1924; a politikai vonatkozásokhoz l. még Gerelyes Endre 1967

²³ MNMT I 1937; Magyar Minerva VI 1932; KOF-jelentések; stb. l. még Magyary Zoltán 1927

²⁴ MTM 1945; Bényi László 1952; Nagy Sándor 1954; Dombay János 1956; Dombay János 1956a; Korek József 1956; Papp László 1962; Korek József 1988; K. Végh Katalin 2003; stb.

²⁵ Balassa M. Iván – Zentai Tünde 1996; Bodó Sándor 1997; MMSz 2002; MNMGy 2002; MMA 2002; stb.

²⁶ *Magyar Múzeumok*; TMT 2001; stb.

²⁷ Antipa, Grigore 1918 és Antipa, Grigore 1923; Mihali, S. 1928, valamint a román műemlékvédelmi bizottság további kiadványai; Opriș, Leonte 1931; Tzigara-Samurças, Alexandru 1936a; Opriș, Ioan 1994 és Opriș, Ioan 2000; a CiMeC kiadványai (l. www.cimec.ro); ill. az egyes múzeumok periodikái; a legújabb minket érintő törekvésekhez l. NF MCR 1995; Apel MCR 1995; HG 1365/1996

²⁸ Vö. pl. Tzigara-Samurças, Alexandru 1928, másrészt pl. Lăcătușu, Ioan – Lazarovici, Gheorghe 1996 vagy Lăcătușu, Ioan 1996

nem is kívánt emlékezni rá, sőt 130 évesen a vezetősége foggal-körömmel próbálta letagadni az intézmény első négy esztendejét? Túl a pillanatnyi, kicsinyes vagy annál rosszabb politikai megfontolásokon, az említett hozzáállás az önértékelés és a saját emlékezet összetettebb viszonyát sejtetik. Az intézmény ideje csalóka, mert, mint majd minden hosszabb tartam, az emlékezetben, emlékezetté válásában nem lineáris, és nem mindig kummulatív. Feltárását indokolt a jelen munkát is alapozó 1990-es éveken kezdeni, a mostani kutatás beindulásának horizontjából.

Az irattárak és kutatási témák a politikai nyitásban elébb járó anyaországban nyíltak meg korábban. Hosszú ideig tabu kérdések bizonyultak ugyan valóban lezárultnak, abban az értelemben, hogy ismeretlenné-érdektelenné váltak a nyilvánosság számára, de a nagy legendák mentén új kérdések fogalmazódtak. A Székely Nemzeti Múzeum esetében az 1944–1945-ös menekítés története indította el a rákérdezést. Az evakuált és Zalaegerszegen eltűnt gyűjtemények ügye súlyos teherként nehezedett a még élő érintettekre, a felelősség kérdésében már 1945-ben lövészárkok alakultak ki. Mindez most újra felelevenült. A lehetséges felelősök elhunytával egyben súlyát is veszítette az ügy, maga is történelemmé vált, az 1990-es évek sepsiszentgyörgyi leltári munkái viszont a kapcsolódó legendát hozták előtérbe: a zalaegerszegi események fölött mindig is ott lebegett a gyanú, hogy talán el sem pusztultak a gyűjtemények, vagy nem minden. Az első rákérdezésekre tehát a menekítés okán került sor, és Herepei János akkori igazgató személyét hozták előtérbe.²⁹ A megelőző igazgató, Csutak Vilmos személyéhez kötődő mítoszt ugyancsak külső kutató dolgozta fel először, ezúttal Kolozsvárról. Bár tartalmilag már ez is kiürülőfélben volt, Sepsiszentgyörgyön a Csutak-kultusz túlélte a nehéz évtizedeket, mindkét intézményben, melynek a nagy igazgató egykor élén állott. Egyed Ákos mindenestre a múzeum pár évvel korábbi úttörésére támaszkodhatott az érdemi feltárásban.³⁰ Végül, a leghangsúlyosabb jelenlétnek László Ferenc, az 1901–1925 közötti tudós múzeum-, majd igazgatóőr örvendhetett, ezt maga Székely Zoltán ápolta, okkal, hiszen László eredményei a múzeum tudományos jelentőségének fő pilléreit képezték.³¹

Herepei János és a múlt kényes kérdéseinek előtérbe kerülése a Székely Zoltán forgalmazta belső múzeumtörténeti kánon hiányaira hívta fel a figyelmet. Ez a szükséges szerepet majd fél-száz évig kitűnően ellátó defenzív (az önértékelésben tudatosan visszafogott) kánon a fordulattal

²⁹ Gazda Klára 1991. A kérdéshez l. Vincze Gábor 1996; Balassa Iván 1997; Pataky Iván 1997; Rákóczy Rozália 1997; stb.

³⁰ Csutak Vilmos 1993; Egyed Ákos 1993; Kozák, Albert – Cserey, Zoltán 1988

³¹ *Aluta* V 1973 dolgozatai; László Ferenc 1978; stb.

sok tekintetben meghaladottá vált. Az 1995-től újrainduló sepsiszentgyörgyi múzeumi periodika a múlt elfeledett alakjait kezdte felidézni,³² majd azok, akik a magyar tudományosság határokön átnyúló integrációjának jegyében keresték az újrafogalmazást, a saját irattárat kutatva két dologgal szembesültek. Egyrészt, hogy a László Ferenc kitűnően feldolgozott műve kapcsán is maradt nagyon jelentős kiértékelni való, de Csutak Vilmos múzeumi életművéből éppenséggel csak annak közművelődési súlypontját lehet viszonylag feldolgozottnak tekinteni. Másrészt, hogy a Székely Zoltán forgalmazta múzeumtörténet váratlan mértékben a részben Herepei, részben a rövid ideig ügyvezető igazgató-őr Szabédi László által adaptált, de mindkét vonalon László Ferenc és Csutak Vilmos alapozta belső kánon hagyományához tartozik, és az 1929-es *Emlékkönyv*, az első világháború előtti *Jelentések, Értesítők* vonalán a századforduló előtti múzeumőr Domján Istvánig, Nagy Gézáig, az alapító Vasady Gyuláig és özv. Cserey Jánosné Zathureczky Emíliaig vezethető vissza. Csakhogy az irattári adatellenőrzés során az is kiderült, hogy ez *csak részben az igazi* Nagy Géza-, Vasady-, Csereyné-hagyomány, és az alapítás körülményeit, történetét minden későbbinél erősebb cenzúra takarja. A sors úgy hozta, hogy mire 2001 elején a Székely Nemzeti Múzeum történetének addigi legsúlyosabb válságával szembesült, ennek a válságnak a traumája az alapítás problémájának értelmezőjévé válhatott.

Miközben tudatosult, hogy a múlt időközben fokozottabban szakmai interpretációt kérő történelem lett, a megtalált megfelelő hagyomány mentén magára a belső intézménytörténet újraírására nyílt lehetőség, egy sokkal hosszabb tartam tudománypolitikai problémáit elemző, azokra választ kereső gondolkodás jegyében. Ezt a múzeumban létrehozott Délkeleti Intézet sepsiszentgyörgyi műhely „Centrumok” programja kezdte meg, részben a budapesti Arany János Közalapítvány támogatásával.³³ A program eredményeire alapozva kerülhetett sor eddig nem értelmezhető, kulcsfontosságú adalékoknak is a történetbe illesztésére,³⁴ amelyek újfent átrajzoltak lényeges vonatkozásokat. Másrészt kidolgozásra kerülhetett egy monografikus közelítést alapozó múzeumtörténeti korpusz terve, a már megvalósult forrásközlés és a hiányok számbavételével, és elérhető közelségbe került az első vonatkozó összegezés, a maga tanulságaival.

Szemlélet, módszertani kérdések, célok. A kutatástörténeti vázlatból már kiderült, hogy a dolgozat korántsem kívánja magát kireflektálni a saját értelmezési horizontjából: a múzeum történetének problémái a szerző mindennapjainak közvetlen problémái. Szemléletét a hermeneutika

³² Roediger Lajos 1999; Szócs[né] Gazda Enikő 1999

³³ Emlékkönyv 2002–2004; stb.

³⁴ Pl. Jancsó Benedek 1929 és Bárdi Nándor 1996

Gadamertől Ricoeurig felmerült gondolatai befolyásolják, a régió múltját illetően főleg Bibó István és Szűcs Jenő munkái. A térségben a közelmúltban működött műhelyek közül a csíkszeredai KAM kommunikációs antropológiai és a sepsiszentgyörgyi tudományelméleti műhelynek köszönhet sokat, különösen Salat Leventének, aki ráirányította érdeklődését a tudásszociológiai problematikára.³⁵

Ami módszereit illeti, korább felsoroltakat is összefoglalva: a dolgozat fő nehézsége *a tárgyalt időtartamnak a vizsgált magyar intézménytörténeti témához képest számottevő nagysága, összetettsége*. Történeti háttérét e hosszú tartam elittörténete biztosíthatja, a székelyföldi „energikus táj” kérdése, érdekek és azok érvényesítésének története.³⁶ Szervezési háttérét microstoria-kényszer és microstoria-érzékeny történelmi-területi helyzet szerencsés találkozása jellemezhetné leginkább: a nagyobb központoktól távoli, de az adott témára nézve gazdag levéltári anyag, illetve a térség összetett régió-centrum működése, elitjének személyre bonthatóan vizsgálható szerepe a történetben, a finommechanizmusok kimutatásának lehetősége. Az egyik fő módszertani kényszerét a rendkívül nagy adat- és problémátömeg képezi, amely reménytelenné teszi a kimerítő értékelést ebben a munkaszakaszban. A megoldás az értékelés egy megvalósítható vázázatának a kijelölése lehet, revelatívnak remélt *példákkal*, ami egyben annyit jelent, hogy a dolgozat elsősorban az értékelés *egy alapozását* célozza, a legérzékenyebbnek tűnő pontokban. Ítéleteket megkockáztatni ehhez biztos háttérrel nyújtani képes, de még meg nem született monográfiák hiányában egy gadameri–popperi kiindulás vállalásával lehet: a példákat értékelni kell, de *cáfolható, és épp ezáltal tudományos* ítéletekkel.

A hosszú tartam és a felmerülő különböző területek (pl. mind társadalom-, mind pedig természettudományiak) a koronkénti és a tematikus tagolást egyaránt megkövetelik, így már egy viszonylag kimerítő problémakatalógus is áttekinthetetlen szöveggé tűnik inkább szétterülni. Az első nehézség tehát annak a narratívának a megtalálása, amely követhető történeté gombolyítaná ennek szárait. Egy olyan olvasatot keresünk, amely egy lineáris történet rekonstruálási-konstruálási igényével, a viszonylag leggazdagabb és legteljesebb jelentés irányába értelmezhetné ezt a nagyon sok jelentésű, mátrixszerűen soktényezős-sokszálú történet-történetsszövetet. A következő közelítéssel próbálkozunk: Miután egy a teljes háromszéki múzeumtörténetet végigkísérő kronológiával, egy diakronikus tengely mentén mintegy hosszmetsetét adjuk a Székely Nemzeti Mú-

³⁵ Salat Levente 1989

³⁶ Vö. pl. Kónya Ádám 2000, 9–12, stb.

zeum ügyének az érvényes magyar közgyűjtemény-történeti kánon fogalmi rendszerében, megkíséreljük megrajzolni egy keresztmetszetét is, mégpedig a történet szívében, mely egyszerre félidő, célok és tervek kristályosodási, megvalósítások magaslati pontja, másrészt nevrágikus pont, amely pillantást enged a történés szakadékaiba. Ez a pont Németh László 1935-ös látogatása, Csutak Vilmos igazgatóságának utolsó évében.

A két metszet tengelyén következhet a problematizálás, mindenekelőtt egy művelődéstörténeti-intézménytörténeti kérdésfelvetés keretében. A kézenfekvő kiindulási alap, úgy tűnik, főleg a múzeumügyi centralizáció és hierarchizálódás gerincén fogalmazható meg. Támponjtjai: feltételek, erőforrások, játékterek elemzése, egybevetésük háttérrel, párhuzamokkal. Kutatási kulcstémákat a többségi-kisebbségi és a középhatalmi szint helyzetek elemzése kínál, olyan sajátos konstellációk, mint Csutak Vilmos „kultuszminisztersége” vagy a román szakmában kimutatható, időszakonkénti magyar előnyöké; másrészt olyan általános kérdések, mint a kommunizmus centralizációs és ideológiai igényei vagy a hosszabb tartam feltárta visszatérő csapdák, zsákutcák.

1. Célkereszt

1.1. Intézmény és korszakai az érvényes közgyűjtemény-történeti kánon fogalmi rendszerében

Az alapul vett definíció irodalomelméleti,³⁷ de a közgyűjtemények történetére is könnyen alkalmazható: a kánon (egy szakmai vagy nagyobb) közösség által *mértékadónak* ítélt *megvalósítások* listája, *valamint* érvényesnek elfogadott, azokat a nyilvánosságba kodifikáló *értelmezések(szövegek)* rendszere. A kánon *reprezentatív redukció*, tehát bármely eleme csak a kánon egészének részeként értelmezhető. Ugyanakkor a kánon, annak függvényében is, hogy milyen intézményi (tehát hatalmi) garancia biztosítja érvényességét, különböző mértékben, de időről időre változik, és gyakran ellenkánonok elleni ideológiai harcban (mert érdekek szolgálatában) tételeződik.

A Székely Nemzeti Múzeum jelentősebb önmegfogalmazásai 1875–2000 között a következők:

a. Az alapítás 1890-es megfogalmazása.³⁸ Összeállítója, Nagy Géza már eltávozott Sepsiszentgyörgyről a megjelenésekor. A *gyűjteményt leíró katalógus* és az *adományok tíz évi kimutatása* az ő munkája, az *alapítástörténet* meglehet, hogy csak részben. Utóbbi felsorolja a *kulcseseményeket* (az 1875-ös *első*, imecsfalvi *kiállítás*, kiemelve benne a Csereyné szerepe; az *első látogatók bekapcsolódása a gyarapításba*; a *magyar orvos- és természettudósok látogatása* 1875-ös vándorgyűlésük alkalmával; a kolozsvári Erdélyi Múzeumnak *felküldött* petőfalvi múmia, sorsának részletezése nélkül; Csereyné *szándékmódosítása*, miszerint a gyűjteményt mégsem küldi a múmia után, hanem *új múzeumot alapít*; a megye városainak *vetélkedése a múzeumért*; Csereyné *alapítványa*, Vasady *támogatásgyűjtése*, *Kossuth adománya és biztatása*; a Háromszék megyével *való kétéves konfliktus*, de a felelősök megnevezése nélkül; az 1879-es *költözés* Sepsiszentgyörgyre, ahol a három székely megye *képviselői átveszik a gyűjteményt*; az 1881-es *Alapszabályok* megszületése; Vasady és az őt követő *örök és múzeumi testületek* adatai). A szöveg, beleértve a *saját múzeumépület* érdekében tett lépésekről való Benke István-féle beszámoló, a helyi *politikuskok döntő szerepét* hangsúlyozza. A Nagy Géza szerepét nem tárgyalja.

³⁷ Szegedy-Maszák Mihály 1992; Bezeczký Gábor 1998

³⁸ SzNMÉ 1890 (A kötet alcíme: *A múzeum története*)

b. A századfordulós helyzetjelentés.³⁹ Péter Mózes múzeumőr, a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium tanára csak kiegészíti előbbieket az *új jogi helyzet* vázolásával (épületében székelyhelyet és múzeumörököt biztosító 1890-es *szerződés a kollégiummal*), a *szakmai-hivatali és pénzügyi fejleményekkel*, a *gyarapodással*. 1898-tól a *közügyűjtemények országos főfelügyelősége államségéllyel és politikai lobbival* támogatta a múzeumot (abban is, hogy ne csak Háromszék, de a másik két székely megye is eleget tegyen *fenntartói kötelezettségeinek*). Az intézmény másfél évtizedig rendszeres évi *Jelentésekkel*⁴⁰ lesz jelen az országos szakmai nyilvánosságban, de a központi rálátás⁴¹ egyelőre kívánnivalót hagy, Nagy Géza már említett lexikon-szócikke⁴² megbízhatóbb volt.

c. Az 1915-ös jelentés a Múzeumok Országos Főfelügyelőségének.⁴³ Korszakzáró: Sepsiszentgyörgy nemsokára hadszíntér. Nem igazítja ki a *Magyar Minerva* I téves adatait, de pontosan adatolja a fejleményeket (*saját épület* megvalósulása), és csatolja a hatalmas addigi vonatkozó *irodalomjegyzéket*.

d. A kisebbségi feltételek közötti első helyzetértékelés. A korábban forgalmazott arculatban törés következik be: a múzeum elszakadt alig kialakult természetes (magyar) országos szakmai nyilvánosságától, és a kifelé, most már a román hatóság-szakma irányába tett jelentések jóval visszafogottabbak. A közvetlen (helyi magyar) közösség ezzel szemben (visszamenőleg is) felértékelődik. László Ferenc 1922-ben *a (politikai hatalomból kiszorult) helyi társadalmat* szólítja meg,⁴⁴ attól kéri a támogatást (ez a múzeumismertetés a két világháború közti *rendezvények meghívóinak visszatérő ismertető szövege* lesz). *A hatóságok szerepe kimarad* az intézménytörténetből.

e. Beszámoló a kisebbségi helyzetben megvalósított konszolidációról. Csutak Vilmosék 1929-es, kiegyensúlyozott összegzésében⁴⁵ a kifelé forgalmazott kép maga is összetett, bár komplementer: a *román főhatalmat*, az *anyaországi magyar tényezőket* és a *nemzetközi tudományos világot* egyaránt megcélozza. Csutak a tudomány és közművelődés népek között is közvetítő útját szorgalmazza. A helyi társadalom irányába is ott a kettősség: a *szolgált-mozgósított közösség*

³⁹ Péter Mózes 1902

⁴⁰ SzNMJ 1901–1914

⁴¹ Magyar Minerva I 1900, 298–299

⁴² Pallas Nagy Lexikona, XV, Bp. 1897, 524

⁴³ Magyar Minerva V 1912–13, 534–540

⁴⁴ László Ferenc 1922

⁴⁵ Csutak Vilmos 1929 és 1929a; Kós Károly 1929a

mellett újra felértékelődött annak *elitje*, amely időközben visszaszerzett politikai pozíciókat, és újra védnök lehet. 1879 ünneplését nem csak az 1929-ben erre alkalmas pillanat kéri. Újdonság az alapítás (pozitív) kolozsvári vonatkozásainak vázolása, *Vasady szerepének* nagyobb elismerése, Nagy Géza három célkitűzésének kiemelése (*székelységkutatásra szakkönyvtár; tervszerű gyűjteménygyarapítás, rendszeres ásatásokkal is; saját szakperiodika*), László Ferenc *nemzetközi ismertségű tudományos eredményeinek, a világháborús nehézségeknek, az I. Ferdinánd román királytól kapott elismerésnek és a nagy országos és nemzetközi kiállításokon való részvételnek* a felemlítése. Ismerteti a *gyűjteményeket és a rajtuk végzett munkát. A múzeumépületek történetét* tervezőjük részletezi.

f. A második bécsi döntést követő szándéknyilatkozat. Herepei 1941-es írása⁴⁶ első látásra színes turistacsalogató, valójában erős öndefiníciót-szándéknyilatkozatot rejt: *a legszebb [magyar] vidéki múzeum a székelységtudományok általános intézménye, és a kulturális hatásoknak kitett, a történelem keresztútján található közösségnek identitást őrző, nevelő helye. Gyűjteményei a Székelyföld reprezentatív tudományos tárházává kell, hogy teljesejdenek, ahol minden dolgozni kívánó szakember színvonalas eszközökhöz jut. Kiemeli a levéltár és a könyvtár gazdagságát, figyelmeztet a szabadtéri néprajzi kiállításra (Csíki ház).*

g. Önértelmezés a Magyar Autonóm Tartomány létrehozása után.⁴⁷ Az új ideológiai nyelv (*székelység helyett dolgozó népünk*) és a *szovjet múzeumokra való hivatkozás* ellenére a *referencia az 1929-es összegzés, és Herepeihez képest a nagy újdonság, hogy... tudományos tevékenység és népnevelés az új cél. Rövid bemutatásra kerül a világháborús evakuálás és veszteség, az államosítás, a helyi (magyar) baloldali vezetők pozitív szerepe. Az anyaországnak a neve sem írható le, a kiemelten említett rendezvény viszont a (magyar) szabadságharc centenáriuma...*

h. A kommunista konszolidáció nyugtázása. Székely Zoltán *a múzeum kilencven évét vállalja ünnepi, kétnyelvű szövegében,*⁴⁸ mely feleleveníti a *szokásos múzeumtörténeti elemeket, igaz anélkül, hogy hangsúlyozná a kiemelkedő teljesítményeket. Újdonságok: a kutatásra, ha ez főleg román intézmények irányításával-partnerségében történik is, minden addiginál nagyobb kereteket biztosít az új Kovászna megye, annak felelős (magyar) vezetői. A figyelmeztetést inkább Kónya Ádám egykorú újságcikke*⁴⁹ tartalmazza: a helyi tanárok alig voltak jelen az ünnepi konferencián

⁴⁶ Herepei János 1941

⁴⁷ Székely Zoltán 1955

⁴⁸ Székely Zoltán 1970

⁴⁹ Kónya Ádám 1969

(a múzeum *mintha nem tudná már fenntartani a saját közösséggel való korábbi bensőséges viszonyt*).

i. Utolsó lehetőségek (magyar) összegzésre a román nemzeti kommunizmus éveiben. A romániai magyar (valójában főleg az *észak-erdélyi*) *múzeumi gyűjtemények történetét* bemutató anyagban⁵⁰ Sepsiszentgyörgyöt illetően a korábbi visszafogott, de magát 1875-ig visszavezető önértelmezés ismétlődik. Már *történetiként sem jelenik meg a Székely Nemzeti Múzeum megnevezés*, az első évezredbeli „helyi romanizált lakosságot” kutatják, viszont 1969-től újra van *saját szakperiodika*, és *Árpád-kori magyar temetőt tártak fel* Zabolán. Párhuzamosan, bizonytalan adatokkal ugyan, de *újra külső nyilvánosság* teremtődött *az anyaországban*, az 1979-es centenárium kapcsán.⁵¹ A romániai magyar tudományosság is viszonyul végre, rehabilitációs szándékkal, ha megmosolyogatóan előítéletes értékeléssel is esetenként.⁵²

j. A víz alól felbukó tájékozódása. Pál Judit dolgozata⁵³ a kommunista rendszer összeomlása után végre nemcsak az új fejleményekkel (*épületbővítés*, a fordulat utáni *visszatérési kísérlet a normalitásba*) egészítheti ki a múzeumtörténeti adatsort, hanem több, addig elhallgatott adalékkal is (az 1945-ös *pusztulás arányai*, a múzeum *nevének betiltása és többrendbeli kifosztása* a kommunista román hatalom által, az 1980-as évek *homogenizáló „kulturális forradalma” általi rombolás*). A gyűjteményismertetés ezúttal nem annyira értékelést legitimál, mint inkább a nélkülözhetetlen újraértékelés elodázhatatlan előfeltétele.

Az átlag tizenhárom évenként következő szövegek *ugyanazon hagyomány* részei, mely folyamatosan bővül-szűkül-alakul, másrészt többé-kevésbé kánonná állandósul időszakzárulásokkor (impérium- és rendszerválásokat követő konszolidációs pillanatokban), a követendő új stratégiák függvényében. Az aktuális tabutémákat és hangsúlyokat elsősorban az aktuális fenntartó kiléte szabja meg. A forgalmazott arculat skizofréniáit általában a nyilvánosság szerkezete-összetettsége, tehát esetenként a helyi, de főleg a nagypolitikai háttér magyarázza. Az anyaországi szakmától való, 1945 utáni elszigetelődés például kölcsönös: a távolra szakadt magyar múzeum (intézmények) kérdése sokáig az anyaországban is tabutéma.

A tárgyalt megfogalmazások alapján első vázlatként a következő kronológia kínálkozik:

⁵⁰ Székely Zoltán 1981

⁵¹ Balassa Iván 1979; Csoma Zsigmond 1979

⁵² Egyed Ákos 1993

⁵³ Pál Judit 1993

1875–1881: alapítás és intézményesülés;
1881–1889: szakmai megszilárdulás;
1890–1903: kohabitáció kialakulása a Székely Mikó Kollégiummal;
1903–1925: országos, majd (1908 körülől számíthatóan) nemzetközi rangú intézmény;
1926–1940: kisebbségi magyar tudományos központ;
1940–1944: magyar tudományos intézetté fejlesztés;
1945–1989: túlélő határon túli magyar közgyűjtemény, fokozódó többségi nacionalista nyomás alatt;
1990–2000: reintegrációs kísérlet a magyar tudományos-közgyűjteményi intézményrendszerbe.

Egy általános múzeumtörténetben nem véletlenül nyernek kulcsszerepet a múzeumok *rendszerré-hálózattá-országos ágazattá szerveződésének*, illetve az abba való *illeszkedésnek/visszailleszkedésnek* az irányfogalmai: a szakmai nyilvánosság teleológiája kéri őket. Előterbe kerülésük azonban nem jelenti azt, hogy az érintett intézmények tényleges (funkcionális) egybevetése is valóban megtörtént. Azt csak konkrét vizsgálat valósíthatja meg. Egy a Székely Nemzeti Múzeum és a marosvásárhelyi Teleki Téka történetét egybevető tanulmány figyelmeztet arra, hogy milyen *tényleges* általános *párhuzamok* lehetnének szembeötlőek gyűjtemények között:⁵⁴ *régi könyvtárak és hozzájuk tartozó (a történet folytatásában leváló) levéltárak*, illetve *más múzeumi anyag; testvérkönyvtár a településbeli oktatási intézményben*, mellyel *egyesítése* is megtörténik, vagy felmerül legalábbis; *fenntartó/felhasználó oktatási intézménnyel*, illetve *művelődési házzal való kohabitációs* formák, melyek más megosztásba csoportosíthatják át a gyűjteményeket, *tudós társaságok*, melyek időszakonként gyümölcsöztetni kívánják azokat.

Szembeötlőek lennének a *különbségek* is. Nem csak az említett Marosvásárhely–Sepsiszentgyörgy vonatkozásban merülhetne fel *a város nagyságának* a jelentősége (anyagi erőforrásai; az *elit csoportjainak belső rivalizálása*, ha az elit nagyobb számú – *párhuzamos intézményesülési* kísérletek például); *a fellendülés időpontja* (vagy annak egybeesése esetén a helyi érdekekből adódó más irányultsága); *a regionális csapda* lehetősége (mint Marosvásárhely Kolozsvárhoz való közelségének csalóka előnye, Sepsiszentgyörgy hátrányosan túl nagy távolsága Budapesttől); *a kitűzött cél* („magyar kultúra kincsháza”, illetve „a helyi közösség szolgálata” stb. *konceptiók*); ennek *biztosítása* (tulajdonviszonyok; fenntartó és szervezeti forma, illetve potenciális nagy barátok különböző szerepe a szakmai ellátás biztosításában). Alaposabb egybevetés furcsa követke-

⁵⁴ Boér Hunor 2005, 243–244

etésekhez vezethet: az említett vizsgálat esetében úgy tűnik, hogy a Teleki Téka épp annak köszönhetően ma is létező, *túlélő gyűjtemény, mert* hosszú ideig *nem működhetett intézményként*, a Székely Nemzeti Múzeum pedig azért, *mert olyannyira intézményként működött*, hogy erre gyűjteményei legértékesebbje is ráment.

Visszatérve a magyar közgyűjtemény-történetbe való beágyazásra, problémája inkább a következő: *miért érvényesülhetnek ennek során több mint hiteltelen ellenkánonok*, akár újra meg újra?⁵⁵ *Minek minősíthető az ilyenkor épp érvényesnek tekintett olvasat? Kánonná nem szilárdult szakmai/politikai-művelődéspolitikai közösségi konszenzusháló legalább? Milyen erejű ez, és mi- nek alapján artikulálódhatnak benne az egyes intézményi érdekek, ha rivalizáló „kánonjainak” a fenntartók szempontjából másodlagos az igazságtartalma? Végül, hol függ össze mindez, ha összefügg, az ágazat működési működési zavaraival? Az általános kérdésfelvetés természetesen meghaladja a dolgozat lehetőségeit, de a magyar kultúrának a Székely Nemzeti Múzeumot érintő működési zavarait elemzés tárgyává tehetjük.*

⁵⁵ Vö. uo., 240–242

1.2. A romániai magyar tudományosság elfeledett központja

(Egy tanulmányút és kérdőjelei. Németh László Romániában, 1935)

A *Tanú* és a többi tanú

Problémák feltárása arra érzékeny rákérdezőt és nyilvánosságot kér. A két világháború között talán egyetlen kérdésfelvetés sem rázta fel olyan mélységben és szélességben a magyar művelődési életet-szokmát-politikát, mint Németh László 1935-ös kihívása.⁵⁶ Németh László 1935-ben végigutazza Romániát. Azt lát, amit keres, pusztuló, kiúttalan magyarságot, megtestesülni látja a tehetetlenséget. Székelyföldön – írja – „még a városok is olyan állottak, hogy az ember Csipkerózsikát keresi. Nyilván őérette álltak meg a legyek a falon. Sepsiszentgyörgyön, a meglátogatott városok közt a legszomorúbbikban, meg is találtam ezt a Csipkerózsikát”⁵⁷ A nagyra mért, székely mázas tornyú múzeum körül bozót és legalább harmincéves álom, bent – állapítja meg – a világ iránti teljes közöny.

1935-ben a Székely Nemzeti Múzeum az erdélyi magyar tudomány központja volt. A kolozsvári elitet is innen szervezik Székelyföldet járó, elitnek utódot nevelő tudományos kutatóutakra, ebben az évben a Dél-Hargitára. Az utolsó másfél évtizedben Székely Nemzeti Levéltára másfélszáz ezres gyarapodást mutatott, és egy éve jelent meg a múzeum háttér munkájával a *Székely Oklevéltár* VIII. kötete. Intézményesen most kerül sor először kisebbségi magyar műemlékmentésre (Csíkdélné temploma). A romániai magyar néprajzkutatásnak a Szilágyságtól a Dnyeszterig biztosított hátteret (Lükő Gábor két évvel korábbi moldvai útjának is a múzeum volt a bázisintézménye), és még folynak a Balassagyarmattal holtversenyben első állandó magyar skanzen munkálatai. Tudományszervező levelezése Londontól Königsbergig biztosít kapcsolatokat, politikai játszma részese: a tanulmányi ösztöndíjakat biztosító Háromszéki Székely Tanalap fog kezelésébe kerülni a mostani tárgyalások nyomán, a Gozsdu Alapítvány budapesti javainak ellentételezéseként.⁵⁸ Az épületben megszokottak az előadóestek, a kertben hat éve ültették a rendezett rózsagyásokat, a sétány mentén tűzliliomok, a mázas cserép pécsi Zsolnay-típusú, ha kunszentmártoni is. Annak a világnak az üzenete, amerre épp Németh László siratta az elveszett déli, nem-német orientációt.

⁵⁶ Németh László 1935; a vita anyagával együtt l. még Nagy Pál 2001

⁵⁷ Uo., 153

⁵⁸ Vö. Emlékkönyv 2002 tanulmányai

A könyvtárban ennek emléke, az időben negyedik magyar irodalmi műből: a szerémségi menekültek megvalósította első magyar bibliafordítás zsolttárai.

A kontraszt túl erős, magyarázatot követel. Németh ráadásul visszatér a motívumra: nem csak a légy állt meg a falon a Csipkerózsika kastélyában alvótól, a Csipkerózsika-intézményt valójában az akkori romániai magyar közszellem metaforájának szánta.⁵⁹ Csutak Vilmos nem válaszolta meg. A tanulmány, egy teljes, összevont *Tanú*-szám, 1936 januárjában jut el Erdélybe, a múzeumban is maradt fenn példánya, de a múzeumigazgató, ha akart volna is válaszolni, négy hónap múlva halott. Hogy válaszána súly lett volna, az valószínű. 1936-ban Csutak Vilmos nem statisztika az erdélyi közéletben. Az erdélyi református egyháztanács tagja, halálhírére Erdélyben minden református létesítmény kitűzi a fekete lobogót. A környező falvakban sem marad virág, a korporsó mögött harmincegy esperes és lelkész halad, élükön a püspökhelyettes Vásárhelyi Jánossal, aki idesiet temetni, ahelyett, hogy a két hete, hatalmas megdöbbenést kiváltva távozott püspöke, Makkai Sándor hátrahagyott ügyeit rendezné. De az 1935-ben látványosan bekeményítő román nacionalizmus (magyar helységnevek használatának betiltása, emlékművek, feliratok, intézményi pecsétek címereinek felszámolása stb.) légkörében amúgyis akadt volna fontosabb tennivaló.

Lehet, mégis sor került a válaszra. Egyetlen hónappal az igazgató halála előtt, az impériumváltás óta először, 1935. évi tevékenységéről újra önálló, bár elég jelentéktelen kiadványban ad ki évi nyilvános jelentést a múzeum. És persze más is tudta, hogy nem igaz a Csipkerózsika-vád. 1935 nyarán júliusban több mint ötszáz, augusztusban és szeptemberben háromszázon-háromszázon felül írták be nevüket a múzeum látogatási könyvébe. Augusztus 17-én a nagy port vert tanulmányút hősei, Németh László, Keresztury Dezső, Boldizsár Iván és brassói vezetőjük, Abafáy Gusztáv az első nevek. Az előző napi egyetlen látogató – a Németh Lászlóé fölött a név – dr. Szabó T. Attila. *Az Erdélyi Szótörténeti Tár* atyja ekkor még nincs harminc éves, és zilahi tanár, a *Tár* megteremtésének gondolatát, úgy néz ki, épp a múzeum levéltárosának, Cs. Bogáts Dénesnek köszönheti majd. 17-én összesen harmincan jegyzik be nevüket látogatók. Köztük két jeles kolozsvári tudós, a múzeum külső munkatársai: a geológus Balogh Ernő és a régész Ferenczi Sándor (utóbbinak nemrég próbáltak ásatási engedélyt kijárni, feltárni a székelyderzsi honfoglaláskori temetkezést, ezúttal sikertelenül). További három látogató egy budapesti család, ott jár még aznap két angol lány a zabolai grófkisasszony Mikes Hannával (a tudós magyar miniszterelnök Teleki Pál leendő menyje), a többiek Tordáról, Temesvárról, Nagyenyedről, székelyföldi köz-

⁵⁹ Vö. Németh László 1935, 157

ségekből jöttek (Felsősfalva, Árapatak, Szotyor), illetve helybeliek (ketten gimnazisták). Román vendégek is megfordulnak Bukarestből, Kisinyovból, Galacról, két nappal később pedig Darkó Jenővel, a Csutak volt osztálytársa debreceni tudományegyetemi rektorral C. A. Macartney, a magyar történelem, beleértve az akkori helyzet legelfogulatlanabb nyugati elemzője érkezik.⁶⁰ A tárlatvezető Fadgyas Anna, évtizedeken át a múzeum mindenes titkárnője, aki egy mozdulattal fogja kiutasítani 1944-ben az arra vetődő szovjet katonákat, és nem hatódik meg a nagy író érkezésétől: „szavában halódó kultúrák megvetése és közönye... a magam múltjába öltözötten süllyedek el, s nem tisztelem a tovább élőket.”⁶¹ Lám, a kastélybeli királykisasszony Németh László esszéjéből. Talán nem tévedünk, ha megkockáztatjuk, hogy itt valaki megsértődött.

Nyilatkozó vendégek másrészt pontosan egy évvel a hármak látogatása után, gyakorlatilag az ő útvonalukon érkeznek megint. A budapesti Bethlen Gábor Református Gimnázium 15. számú cserkészcsapatának Zrínyi Miklós raja tizenhárom 6–8. osztályos gimnazista a negyvenkét magyarországi cserkészből, akik a Brassó-Poiana-i negyedik nemzeti cserkész táborra érkeztek, Románia területére ugyancsak hajón, Turnu Severinen át. „Hamis az a fekete pecsétes levél, és nem igaz az a hír, amit Németh László hozott Ardealból⁶² most egy éve” – szögezi le a cserkészparancsnok. „Sajnos – jegyzi meg nem minden tanári szigor nélkül –, hogy a magyar ifjúság úgy nő fel, hogy még a szomszédos Erdélyt sem ismeri.”⁶³ Érdemes rögzíteni. A tanár Benda Kálmán.

Akik nem voltak tanúk: nem érdekeltek, ellenérdekeltek és érdektelenek

Hogy miért látta a múzeumot Csipkerózsának Németh László, bizonyára megvolt rá az oka, ha ehhez a múzeumnak nem sok köze is volt. Az 1935-ös apokaliptikus vízióban látszólag csak az erdélyi magyarság elmarasztalása érhető tetten, annak érdekében, de valójában a Duna-völgyi kisépek tejtestvériségének illúziójával számol le benne, úgy a magyarság erő tartalékai, mint a szomszédokkal való józan ész alapú megegyezés tekintetében. A kiábrándulás érthető: az utódállami valóság hideg zuhanyként érte, másrészt pedig példának állítható, funkcióteljesítő elittel való találkozásra számított, és nem egy generációs, felekezeti, politikai, egyéb ellentétek tépte erdélyi magyar vezetőrétegre.⁶⁴ Németh anyaországi megosztottság, beteg közzsellem ellenében ke-

⁶⁰ L. Boér Hunor 2006c, 325, illetve az 1935-ös SzNM látogatási naplók

⁶¹ Uo., 154

⁶² Nyilván Erdélyt mondott, de ezt az újságíró 1935 eleje óta Romániában nem írhatta le. A másik mondatban véletlenül maradt benne magyarul.

⁶³ Boér Hunor 2006c, 327. Az érdekesség kedvéért, hogy ez mennyire nem lezárt múlt: Tiboldi Zoltán, aki jelenleg is könyvtárosa a Múzeumnak, találkozott gyerekként, 1936 júliusában ennek a cserkész tábornak a részvevőivel.

⁶⁴ Főleg Szabó Zoltán alapján, l. Boér Hunor 2006c, 315, 322

resetett modellt Erdélyben. A harmincas évek elbizonytalanodó, előregedő magyar hatalmi oligarchiája reformszükségletekkel szembesül, és 1935 a nagy választóvonal éve. Az addig tagolatlanul jobb- és baloldali magyar reformmozgalmakban a belső radikalizálódási folyamat balra-jobbra polarizálódik, a szerves folyamatba a német birodalom eseményei idő előtt belevágnak – emlékezik Bibó István, aki ugyancsak Erdélyben kereste a követendő erkölcsi-politikai-társadalmi mintát néhány év múlva.⁶⁵ A konzervatív oldalon másfelől nem meglepő ennek okán, hogy a veszélyét félték egy esetleges „erdélyi” alternatívának, elutasítandó modellt siettek háritani. 1929-ben a Bethlen Gábor-évfordulóra Szekfű Gyula a „kismagyar út” ellenségképét rajzolja meg, és nem csak a nagy fejedelem politikájáról. Recenzióban, vezető transzilván gondolkodóként többek között Kós Károly utasítja el a csúsztatásokat.⁶⁶ A Székely Nemzeti Múzeumra nézve a következmény: sértettségében Szekfű háritja régi ismerőse, Csutak Vilmos kérését, hogy a múzeum jubileumi emlékkönyvébe dolgozatot adjon.⁶⁷

Azt várhatnánk, hogy Szekfű csonkaországi ellenfelei Erdély védelmében lépnek fel. Ám a debreceni református történész Rugonfalvi Kiss István ugyanúgy nem adott dolgozatot Sepsiszentgyörgyre, Németh pedig, aki akkor, 1929-ben vitriolos írásban válaszolt Szekfűnek,⁶⁸ a részben jogos 1935-ös elrajzolásban már maga is támadja a transzilván utakat. Ez bizony a profetikus attitűd és közelítés zsákutcája, hisz épp azt nem veszi észre, amit megtámasztani kíván. Akár Kós plebejus elkötelezettségét nézzük, akár a meddő polémiák helyett inkább építkező Csutak példáját, a tanulmányban bírált erdélyi magatartástípusokat („dohogó”, „lojális”, „szervező”) egyoldalon emelte ki.

Az 1935-ös trauma erdélyi-erdélyi összetevője még pontosabban megragadható. (Ifj.) László Ferenc 1935. aug. 14-én azt nehezményezi Sepsiszentgyörgyről, hogy az *Erdélyi Fiatalok* (a folyóiratot fenntartó fiatal értelmiségi csoport) véleményei túl agresszívek. „Németh Lászlóék kalauzolását és elszállásolását Bandi vállalta, természetesen én is segítem őt ebben, különben tartom magamat a tanácsodhoz” – írja ugyanakkor egyik vezetőjüknek, Jancsó Bélának.⁶⁹ Bandi (László Endre) a testvére, akárcsak az útirajz vitájában is számon tartott László Dezső, és mindhárman László Ferenc, a tíz éve elveszített sepsiszentgyörgyi régész-igazgatóőr fiai. A fő értelmező prizma tehát a széthulló Erdélyi Fiatalok maradékának sérelmi közelítése. Németh Lászlót ők hívták

⁶⁵ Bibó István 1995, 43–44; Bibó István 1993; vö. Bárdi Nándor 1993, 191

⁶⁶ Szekfű Gyula 1928; Szekfű Gyula 1929; Kós Károly 1929

⁶⁷ Egyed Ákos 1993, 94–96

⁶⁸ Németh László 1940, 978–981

⁶⁹ EF 1986, 270; vö. Cseke Péter 2001, 68

Romániába. A háttér: 1935 a nagy szakadás éve két jelentős fiatal erdélyi csoportosulás között is, a *Hitel* csoportjának reformkonzervatív fordulatáé az inkább népi és transzilván *Erdélyi Fiatalok*-kal szemben. Jól figyeljünk, az első már kisebbségiként felnövő erdélyi magyar nemzedék szellemi tájékozódási pontjai épp Szekfű Gyula és Németh László, de a csonkaországi táborok erdélyi hadszíntérnyitása nem csak szellemi játszma: a határon túlra irányuló támogatásokat anyaországi kormányzatközeleli erők ellenőrzik. A támogatások pedig, még ha optimálisan alakul is az ügyük, és az erdélyi vezető értelmiségiek kiegyeznek is egymás között e tekintetben, viszály forrásai. Csutak 1931-ben egy ilyen termékeny megegyezés következtében kerül konfliktushelyzetbe székelyudvarhelyi szövetségeseivel, a székelyföldi kutatóutakat társszervező geológus Bányai Jánossal.⁷⁰ Persze, a Székelyföld amúgyis szomszédvárak földje. Benedek Elek halálához annak is jócskán volt köze 1929-ben, hogy székelyudvarhelyi kapcsolatait és a sepsiszentgyörgyi művelődésszervezőket nem sikerült összefogásra bírnia, és emögött személyes hiúságok, ellentétek éppúgy kitapinthatóak, mint pártos belső harcok, csoport- és osztálygöögök vagy régiók közti hagyományos rivalitás.⁷¹

A regionális ambíciók kicsinyes rövidlátására mégis a legnagyobb erdélyi magyar elittömörülést jelentő Kolozsvár a legjobb példa. Előző évi felvetés nyomán 1936-ban, a tizenegyedik helikoni találkozón a tudományfejlesztés kerül szóba Marosvécsen. Július 2-án Tavasz Sándor előterjeszti az erdélyi tudományos életet szervező elképzelését, és ebben a Székely Nemzeti Múzeum, az egyetlen működő kisebbségi magyar tudományos intézmény sehol sem szerepel (1938-ban sem jut neki több pár meleg hangú mondatnál Jancsó Eleménnél, aki pedig úgyszólván az újságcikkek is besorakoztatja tudományos teljesítménynek).⁷² A kolozsvári Tavasz egyedül a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) szerepvállalásában képes gondolkodni, annak *hivatását nyilatkozza ki* (miközben beismeri, hogy az egyesület egyes szakosztályai épp szétesőben vannak). A neves kolozsvári szerkesztő Kovács László is csak a *Pásztortűz* és a *Helikon* (két kolozsvári irodalmi folyóirat) bevonásával egészítené ki az elképzelést.⁷³ Ehhez annyit szükséges hozzáfűzni, hogy a filozófus, református segédpüspök Tavasz nagyon jól tudja, mi történik ezekben az években Sepsiszentgyörgyön, maga is részt vesz a múzeum szervezte több székelyföldi kutatóúton. Kolozsváron pedig fél évvel később Venczel József vitairatban rögzíti az azóta is

⁷⁰ Wolf Tamás 2002, 43; Kocs Irén 2002, 89; vö. Bárdi Nándor 1996, 159, 175

⁷¹ Vö. pl. Benedek Elek 1991, 239–241, 247–251, 273, 294, 298–300, 303–304, 311–312, 314–315

⁷² Jancsó Elemér 1938

⁷³ HESzC 1979, 86–91

tabu tényállást, a Németh László által említésre sem méltatott, holott épp a szívének oly kedves tudományos ismeretterjesztéssel foglalkozó EME működésképtelenségét, azt kompenzáló hatalmi ambícióit.⁷⁴

Keresztül-kasul lövészárkok: ezekben az években senkinek nem volt érdeke *meglátni* a sepsiszentgyörgyi, termékeny erőfeszítést. A magyar szellemi-művelődési közélet ezer sebe, kommunikációhiánya közepette az értékelésre igény sincsen. A sztereotípiák egyszerűbbek, a valóságot észrevenni, tudomásul venni érdektelen vagy egyenesen nem kívánatos. Milyen könnyen összeáll egy ellenségkép akár, a múzeummal szembeni összeesküvés forgatókönyvéé is (a sepsiszentgyörgyi programoknak túl sok akkori vagy későbbi kolozsvári szakember volt a résztvevője, akik aztán mélyen hallgatnak a múzeum és a kolozsvári elit érdekütközései során⁷⁵). Ennek ellenében egyetlen recept igazsága lehet érvényes: Benedek Elek végszavai 1929-ben, miután kudarcot vallott a múzeumot is támogatni kívánó székelyföldi közművelődési elképzelése. Az utolsó, szállóigévé vált teljes mondat a múzeumnak szólt: (ha az együttműködés megghiúsult is, legalább ők) *fő, hogy dolgozzanak*.⁷⁶

Csakhogy minden felsorolt mellett ott van még egy, a hosszú történet során ugyancsak visszatérő, ismerős tényező, az érem másik oldala. Miért bólint rá a Csipkerózsza-vádra Németh László sepsiszentgyörgyi, megbecsült levelezőtársa, az azóta ugyancsak veszteségeink közé távozott drámaíró-irodalomtörténész Veress Dániel, 2001-ben megjelent visszaemlékezéseiben? 1935-ben tízéves sem volt, a látogatáskor ráadásul beteg, érthető, ha nem személyesek az élményei, de ő ösztöndíjasa lesz a múzeum kezelte Háromszéki Tanalapnak, és ez azoknak az éveknek köszönhető. A „kemény, igaz szavak Csipkerózsáról” helyett helyénvalóbb lett volna Fadgyas Anna szűkszavú kommentárjánál maradni: az író azért a fantáziájából is építkezik.⁷⁷ Az óvatosságot amúgy senki sem róhatná fel Veress Dánielnek, nehéz iskolája volt rá Dálnoki Veress Lajos, a nyilasok és a kommunisták által egyaránt halálraítélt hadseregparancsnok unokaöccseként. Ez az epizód, úgy tűnik, mégis helyi érdektelenség segítette öncenzúráról és kishitúségről szól, a közvetlen és közvetlenül szolgált közösség felelősségéről.

⁷⁴ Venczel József 1937; Venczel azonban belülről sürgeti a reformot, maga is Kolozsvárban gondolkodik. Az EME-tevékenység ismeretterjesztő jelleg túlsúlyáról vö. még Kovács József 1934. A kolozsvári tudományszervezés erdélyi/romániai monopólium-igényének fejezeteiről vö. 232, 248. és 267. jegyzet.

⁷⁵ Vö. pl. Papucs András – Boér Hunor 2006, 21–23

⁷⁶ Benedek Elek 1991, 315

⁷⁷ Veress Dániel 2001, 108, 254–255

A felelősség közös: az elemzés korántsem elméleti célú csupán. Első lépése pedig nem lehet más, mint az emlékezet felszabadítása.

2. Az egyedüli megmaradt intézményes központ: a Csutak-korszak programjai, 1926–36

Csutak Vilmos (1878–1936) a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium tanáraként már 1906-ban a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányi tagja lesz, de csak 1908-ban kapja múzeumőri megbízatását.⁷⁸ 1925-ig László Ferencsel a múzeum történetének legkiemelkedőbb szakmai párosát alkotják. Negyvenhét éves, amikor barátját elveszíti. *Csutak-korszak* alatt az ezt követő évtizedet értjük. A múzeum ekkor „az erdélyi magyarság kizárólagos tulajdonában lévő egyetlen és igazán élő, sőt határozottan fejlődő kulturális intézménye ...egyetlen realitása nemcsak a székely, de az egész romániai magyar kultúrának”.⁷⁹ A jeles, kézdivásárhelyi születésű régész Kovács István plasztikusan „a belső tartalom fénykisugárzásával” jellemzi a korszakot, sógorát, Csutak Vilmost pedig „fáradhatatlan, örökös kisülésekkel teljes, mozgó és mozgó erőknek”.⁸⁰

A kivételes energiákkal, szervezőkészséggel, vezetői képességekkel megáldott Csutak 1924 óta a múzeum igazgatója, 1925-től egyedüli irányítója. Múzeuma rendezett közgyűjtemény régészeti-történeti, érem-, néprajzi, természettudományi tárral és képtárral, tudományos könyv- és levéltárral, markáns tudománypolitikával és reprezentatív kiadvánnyal. Székely(földi) múzeumi feladatokkal és erdélyi művelődésszervezési kihívásokkal szembesül, magyar műemlék- és műkincsvedelmi feladatok intézményes felvállalásának igényével. Tudományszervezésének egy Székely Nemzeti Levéltár és egy Székelyföld-monográfia tervei, a székely skanzen ügye és a romániai magyar néprajzi kutatás, az erdélyi magyar természettudomány önszerveződése és a székelyföldi komplex regionális kutatóexpedíciók a sarkalatos pontjai. Hozadékai a szakmai utánpótlás-nevelés/szervezés terén elért eredmények is.

A korszak kiemelését nem csak az *in medias res* módszertani fogása indokolja. Az intézmény nagy ígérgetű kibontakozását az az első világháború törte meg, amellyel, közhely, világtörténelmi korszak zárult. A háborúval, majd az impériumváltással járó jogbizonytalanság éveit követően valójában a Csutak-korszak kezdetére sikerül újra teljes értékűvé szilárdítani, évtizedes megszenvedett közjáték után a múzeumot. A folytonosság, a rend fokozatosan állt helyre: 1920-ban nyerték vissza a hadikórháznak lefoglalt épületet⁸¹, 1922-ben a Budapestre evakuált gyűjteményeket. 1924-re sikerült a jogi rendezés, az intézmény önállóságának a román állam általi elismertetése.

⁷⁸ A jelentősebb szakmai teljesítményt felmutatottak részletes adatait l. mindig a MMA 2000

⁷⁹ Sas Péter 2002, 112

⁸⁰ László Attila 2002, 93–94

⁸¹ 1917-ben foglalta le a katonaság, l. Tóth Szabolcs – Boér Hunor 2002, 163

A múzeum László Ferenc 1925. augusztusi, már államilag támogatott erödsdi ásatásaival, illetve a László múzeumbeli felravatalozásának napján megnyíló genfi népművészeti kiállítással érhetett volna vissza az 1916-ban megtört, akkor lineárisan emelkedő pályára.⁸² 1925-ben visszanyerni látszik ugyan a korábbi súlyát, de a pályát más stratégiák mentén kénytelen folytatni, mind László halála, mind pedig a megváltozott művelődés- és tudománypolitikai mozgástér okán, és ez nagyon különleges periódust eredményez a múzeum teljes történetének távlatából nézve. A lehetőség szintjére már korábban felpörgött és azt most kiaknázó intézmény tulajdonképpen most éri el a testvérintézményekhez képest *legnagyobb relatív jelentőségét*.

Az időszak jobb megértéséhez három tárgycsoport elkülönítése volna indokolt: mi az, *amit Csutak együtt végzett, illetve kezdett el Lászlóval* (adminisztrálás, az épületek ügye és az azzal kapcsolatos fejlesztés mint belsőépítészeti megoldások, közművelődésicsarnok-feladatok); mi az, *ami addig is elsősorban Csutak hatásköre volt* (képzőművészeti gyűjtemény, könyvtár-levéltár, éremtár, régiségtár történeti része és történelmi feldolgozó munka); mi az, *ami László munkaköre volt* (régészet–néprajz–természettudomány), és most hiányában csak új típusú munkaszervezéssel tűnik elláthatónak (ezek lesznek a tulajdonképpeni nagy tudományszervező programok). Ilyen tagolás szerint azonban a tevékenységek nehezen szétválaszthatóak, hiszen minden majdnem mindennel összefügg. Ezért, némileg egyszerűbb bontásban, előbb az ekkori megörökölt, szűkebb értelemben vett múzeumi feladatokat és ellátásokat próbáljuk áttekinteni. Ezt követheti az új kihívásokra adott megoldások vizsgálata és a belőlük összeálló új, módosult intézményi szerepvállalás. Természetes, hogy egyes ügycsoportok, programok tárgyalásában esetenként az előzményekre és további kifutásokra is ki kell térnünk, hiszen épp időbeli szerves folytonosságuknak köszönhető, hogy az intézmény történetének jól kimutatható vertikális elemeit képezik.

2.1. A múzeum működtetése

A munkás mindennapok háttértevékenységére az igazgatói jelentések és vezetőségi jegyzőkönyvek mellett a *Múzeumi feljegyzések* biztosítják a legjobb áttekintést. Ezek elsősorban a kiszállásokra, kiküldetésekre, külső munkatársakkal való együttműködésre, vendégkutatókra, könyv- és kiadványcserére vonatkoznak, de gyarapításra, belső feldolgozó munkára, gyűlések időpontjára és elhalálozásokra is. Utóbbiak *Inspekciós könyv* rész címét a bukaresti felügyeleti szervek beírásaira kell értenünk, a *Munkanapló* az alkalmazottak és szerződéses bedolgozók által

⁸² Vö. még a 3.2. fejezet

végzett munkát rögzíti, de számos meghívót, ismertető kisnyomtatványt is beragasztottak a füzetbe.⁸³

A szűkebb munkaközösség mikós tanárokból állt 1925 előtt és után is. Csutak Vilmos és László Ferenc igazgató-örök mellett Péter Mózes a múzeumőrük (Csutak igazgatóvá való kiemelésétől igazgató-őr), valamint időszakonként Horváth István, Felszeghi István (László Ferenc helyett majd igazgató-őr), László Árpád (László Ferenc testvére), Bibó Erzsébet, Konsza Samu, a rajztanár Gödri Ferenc. A román nyelvű kapcsolattartásban rövid ideig id. Kabay Gábor, majd András Tivadar betanító református lelkész játszottak szerepet (szintén múzeumőrökként). Adminisztrációs teendőkben egy díjnok munkáját (1924-től Fadgyas Anna, a múzeum legendás titkárnője-mindenese), jogi iratokban a már említett László Dezső segítségét, tárgynyilvántartásban (könyvtári katalóguscédulák) Mánias Ferenc mikós tanárét bizonyítják a dokumentumok. A pénzügyeket régi igazgató-választmányi tagok, lelkiismeretes nyugalmazott hivatalnok (Sipos Samu) intézi. A választmányban helyi politikusok, bank- és pénztárigazgatók, volt hivatalnokok mellett mindig jelen vannak többen, akiktől a tudományos munkálkodás sem idegen (ismert nevek mint Benedek Elek, az akadémiai levelező tag Barabás Samu vagy a heraldikus Keöpeczi Sebestyén József mellett Antal Áron, Benedek János, Biró István, Boga Lajos, Cs. Bogáts Dénes, Elekes Andor, Eröss József, I. Diénes Ödön, Keresztes Károly, Roediger Lajos, [Sütő-]Nagy Jenő, Török Andor a publikáló vagy művelődésszervező vezetőségi tag, néhányuk maga is gyűjtő).⁸⁴

Az épületek felügyeletéért, a tisztaságért egy altiszt felel, és igyekeznek alkalmazásban tartani egy asztalost is. Állandó feladat a látogatók vezetése. Ebbe középiskolás diákokat is bevonnak a Mikóból: László Ferencnek a gyűjteményekben is otthonos fiai (ifj. László Ferenc, László András és Zoltán) mellett Balády György, Berkeczy Pál nevét említik az iratok, de angol vendégeket (németül) Szász Béla mikós tanár is kalauzol, német szakembereket Roediger Lajos. A helyi közösséget mozgósítandó, a múzeumi ügyeket már 1922-től átgondoltan mediatizálták.⁸⁵ Az intézmény működik, a román szakmai felügyelet is elégedett vele, még Angelescu, a románosítási törekvések kapcsán hírhedt közoktatási miniszter is ajánlott követendőt az itt látott szakmai megoldásokból a Iași-i egyetem társlátogató rektorának.⁸⁶

⁸³ Vö. Boér Hunor 2002, 217, 231

⁸⁴ L. *Múzeumi igazgató-választmányi névsor*, SzNM It, 1939. évi csomó

⁸⁵ László Ferenc 1922; László Ferenc 1923; stb.

⁸⁶ Boér Hunor 2002, 218

A szűkebb értelemben vett múzeumi szakmai munka középpontjában természetesen a gyűjtemények állnak. A háború idejében legfoglalt helyiségekbe már László Ferenc utolsó éveiben helyükre kerülhettek a tárgyak, 1919-ben is hagyatékot vételeztek, 1922-ben pedig hazaérkezett a háború idején Budapestre evakuált múzeumi anyag maradéka is. Megkezdődött a számbavétel (a szakmai nyilvántartás rendbetétele), valamint a szükséges kezelői teendők mint tisztítás, fertőtlenítés, egyszerűbb javítás-restaurálás, illetve az állandó kiállítás helyreállítása/befejezése. Kolozsvárról a háború előtti régi munkatárs Kovács Istvánt hívták legelőbb segítségül László és Csutak, a Mikóból pedig 1925-ig főleg Horváth István természetrajz szakos tanár volt a fő bedolgozó (ő már a háború előtti erődsí ásátásokon is részt vett, és az evakuált anyagot is ő kísérte utána haza Adorján Gáborral⁸⁷). Először a régészeti és természetrajzi részt tudták rendezni, 1923-tól (régész) vendégkutatót is fogadtak, a lemergi Leon Kozlovskit.⁸⁸

Hogy László Ferenc elvesztését követően kit von be közös munkára a múzeum, kik külső érdeklődésének tesz eleget és milyen anyaggal: a régészeti témakör még nem feldolgozott, a néprajz csak részben, a természetrajz viszonylag kimerítően, ha részben még közöletlen is.⁸⁹ A jelentősebb hozzájárulást nyújtó szakembereknek azonban az említett iratokban is nyoma maradt: 1926–27-ben Roediger a néprajzi anyagot dolgozza fel és rendezi, 1927-től Keöpeczi Sebestyén Józsefet egyházi kegyszerek és címerek feldolgozásában, később az épített örökség ügyében foglalkoztatják. 1928-ban a természetrajzi anyagot Boga Lajos volt kolozsvári zoológus múzeumőr, a geológus Bányai János és egyetemi hallgatóként, majd mikós tanárként László József (László Ferenc fia), valamint Ferenczi Sándor zoológus, Gaál István paleontológus rendezi. A régészetit és az érmekeket Roska Márton és Kovács István, a Keöpeczi Sebestyén József és a Gödri Ferenc rajzaival. 1932-ben a kolozsvári román néprajzi múzeum szász szakembere, Lujza Netoliczka rendez át néprajzi kiállítást, 1934–35-ben újra Kovács István és Roska régészetit, 1935-ben Varga Nándor Lajos hozza működőképes állapotba a Bem tábornok 1848–1849-es tábori nyomdáját.

Ami az érdeklődő kutatókat illeti, az impériumváltás után külső kérésre először Coriolan Petranu erdélyi román szakfelügyelő részére fényképeznek-írnak le anyagot. 1926-ban a britek jutnak el végre a régóta figyelmük előterébe került intézménybe: Vere Gordon Childe és Daryll Forde. 1927-ben a német Hubert Schmidt és a brassói Hans Schroller a vendég múzeumőr régészek. 1929-ben ugyancsak Hans Schroller kísér ide németországi régészeket, 1932-ben Oleh Kamtykát

⁸⁷ Az 1916–1922 közötti eseményekről l. bővebben Tóth Szabolcs – Boér Hunor 2002, 163–164

⁸⁸ Boér Hunor 2002, 218

⁸⁹ Kocs Irén: *Zoológusok levelezése a Székely Nemzeti Múzeummal, 1933–1944* (kézirat)

fogadják Kijevből, 1933-ban Werner Buttler kölni régészt és Walter Hirschberg bécsi néprajzos muzeológust. 1934-ben Kovács István kísérője Louis C. G. Clarke Cambridge-ből, 1936-ban újra német régészek keresik fel a múzeumot (Delm, Hoffmann). Az anyaországból 1930-ban Viski Károly és Szilády Zoltán a néprajzos vendég, 1932-ben Budapestről az ismert művészettörténész Balogh Jolán, Debrecenből pedig a földrajzos Milleker Rezső érkezik. A romániaiak közül 1930-ban, 1932–1933-ban a múzeum majdani sorsában fontos szerepet játszó bukaresti régész, Ion Nestor tanulmányoz különböző gyűjteményeket, és a kolozsváriak köre is bővül: 1931-től Kelemen Lajos kutat itt, 1932-ben a már említett Lujza Netoliczka és kollégája, Orosz Endre. A helybeli vagy családjuk történetét kutató anyaországi értelmiségiekre is találunk vonatkozó adatot: 1929-ből vezetőségi taguk, az egyháztörténész Eröss József, 1930-ból Bogdány Béla budapesti miniszteri osztálytanácsos, 1933-ból a faluja történetét kutató Debreczy József, Konnáth Zsigmond neve az ízelítő.

Ami a múzeumi és egyéb intézményi (tudományos és művelődési) kapcsolatokat illeti, 1927-ben a székelyudvarhelyi múzeumalapító Haáz Rezső az erdélyi Deutsches Kulturamt szervezte berlini néprajzi kiállításra válogat anyagukból. A Kulturamt vendégeinek 1929-ben székelyföldi körutat szerveznek, 1930-ban pedig későbbi vezetőségi taguknak, Vámszer Géának köszönhetőn szebeni, intézményszervezési tapasztalatszerzésre is sor kerül, a két kisebbségi tudományosság egymás irányába tájékozódik. Az erdélyi magyar intézményrendszerrel való kapcsolatszervezés jól feldolgozott pillanataira visszatérünk (1929-es jubileumi rendezvények, 1933-as EME-vándorgyűlés). A csíkszeredai múzeumalapítás kulcsemberei közül Vámszeren, Domokos Pál Péteren, a zsögödi Nagy Imrén kívül politikus támogatóikkal is közeli a kapcsolatuk (1935-ben Sepsiszentgyörgy segíti alapszabály-mintával a csíkiakat).⁹⁰

A múzeumi épületek befejezése és berendezése-dekorálása, karbantartásuk. Az 1912-ben elkészült épületeken számos elvégzendő maradt, és folyamatosan új feladatok merültek fel. 1923-ban a fedélzetet kellett javítani, 1928-ban Csutak a lépcsőházi mennyezet Kós Károly előírása szerinti kijavítását jelenti, a szükségessé vált fedélzeti újracserepezést és bádigos munkákat, a villamos berendezés egy részének az újracsináltatását. 1931-ben ugyancsak Kós építési tárgyalásokra, a vízvezeték kijavításának felülvizsgálatára tartózkodik Sepsiszentgyörgyön. 1932-ben a múzeumőri lakásokon eszközölnék módosítást.⁹¹ A múzeumi levelezés teszi nyilvánvalóvá, hogy

⁹⁰ A szász kapcsolatról l. Pais Ágnes – Olasz Gabriella 2002, 22; a csíki kapcsolatokat l. alább

⁹¹ Boér Hunor 2002, 218–227

ez csak egy része a tényleges munkának, feltehetőleg elsősorban a fizetett feladatok. A még feldolgozatlan múzeumi könyvvitel alapján bizonyára sok minden pontosítható. Minket az idevágó munkaerő-szervezés érdekel jobban: a befejezendő belsőépítészeti munka nem választható el a múzeum képzőművészeti feladatvállalásától.

A Székely Nemzeti Múzeum épületeinek első világháború előtti megszületését már korábban számos dolgozat tárgyalta,⁹² és az utóbbi évek kutatása a kevésbé ismert utómunkálatokra is kiterjedt (a múzeumi telek utcai frontjának kiképezése, a főépület kovácsoltvas rácsai, zárai, kilincsei, a főbejárat fölé tervezett szecessziós felirat terve, a padlómozaik stb.). Kós Károly már 1921-ben újra bekapcsolódott a belső festés, bútorozás megoldásába.⁹³ A részben máig használt berendezésen (beleértve a kápolnáét, ahová azonban csak 1948-ban kerül be a zabolai szárnyasoltár), a falak festésén, a kialakítandó falfestményeken, a lépcsőház és a kápolna stb. ablakaira szánt üvegfestményeken a Múzeumhoz közel álló jeles képzőművészek egész sora gondolkozik, dolgozik együtt az intézmény vezetőivel: gr. Bánffy Miklós, Barabás Márton, Gödri Ferenc, Gulyás Károly, Gyárfás Jenő, a zsögödi Nagy Imre, Varga Nándor Lajos.⁹⁴

Ha Kós 1921-ben egy olcsóbb berendezésre, a belső felületek kifestésére készített terveket (Gyárfás és Roediger véleményezte), 1923-ban pedig a képek elhelyezésére és az üveglakok elkészítésére, 1928-ban ugyanő a díszterem kifestéséhez ad utasításokat. 1926-ban vonja be Csutak a tervezésbe az akkor divatos, sikeres festő Barabás Mártont: ő a gelencei freskók másolatát képzeleli a falakra (ehhez 1930-ban Csutak fogja áttekinteni budapesti múzeumban, feltehetőleg Huszka József székelyföldi freskódokumentációját; 1932-ben Roediger, Gödri, K. Sebestyén végez majd Gelencén helyszíni tanulmányokat; Barabás maga 1934-ben vállalná el a megfestést is). 1929-ben a múzeum ötvenéves jubileuma, 1930-ban a Csíki Székely Múzeum megalapítása által megpezsdített csíkszeredai szakmai élet, majd a székely skanzen szervezése is segíti a székelyföldi értelmiség és művészvilág Székely Nemzeti Múzeum körül is sűrűsödő szerveződését. Mind az 1929. őszi ünnepek, mind pedig az 1933-as sepsiszentgyörgyi Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME)-vándorgyűlés képzőművészeti tárlatra teremt lehetőséget. A barátokkal, köztük a régi tanítványokkal megújulnak a kapcsolatok. A múzeum körüli önszerveződés egy régió művészeinek kevésbé feldolgozott belső kapcsolatrendszerére vet fényt: 1929 végén és 1930-ban Nagy Imre a képtár reprezentatív bővítésén fáradozik Csutakkal, és, párhuzamosan az erdélyi képzőművészek

⁹² Kós Károly 1929; Gall, Anthony 2002, 72–74, 227–239

⁹³ Kónya Ádám – Boér Hunor 2002; a következő, külön nem hivatkozott adatok ugyaninnen

⁹⁴ A MMA 2002-ben nem szereplők részletes adatait l. Kónya Ádám – Boér Hunor 2002, 136–137

Barabás Miklós Céhének szervezésével, a székely képzőművészeket próbálja mozgósítani ennek érdekében. Csutak is ezt követően keresi fel régi barátjukat, Istók János szobrászt Budapesten.

A magyar fővárosból jelentkezik 1931-ben Varga Nándor Lajos is, aki pályáját még László Ferenc irányítása alatt, középiskolásként, a múzeumban alapozta. Volt évfolyamtárs barátjával, Nagy Imrével válaszolja meg Csutak előző évi felvetését, új ötletekkel. Márton Ferenc *Gátkötő székelyeit* alkalmaznák üvegfestménynek, maguk pedig belső freskókat vállalnának, akár a mennyezetre is. Kós ugyancsak részletes terveket készít, a freskók helyett freskópótló vásznakat javasol, temperával, és döntőbírának Bánffy Miklóst vonja be. Varga secco-technikás falfestményekre tesz ellenjavaslatot, és Aldobolyban próbamunkát készít Atilláról, Szent Lászlóról. 1933-ban Csutak, Kós, Nagy Imre és Varga végre együtt, érdemben egyeztethetnek, és közben Bánffy is saját tervvel áll elő, ami persze még jobban megnehezíti a felmerült tematika, stílusok kívánt összehangolását.

A székely mitológiát, történelmet és jelent egyaránt megcélózó elképzeléseknek mégis több részlete megvalósul, igaz, hogy Csutak halála után. 1943-ban Varga a Gyárfás Jenő Gábor Áron-képét restaurálja (ma alapkiállítás része), K. Sebestyén a székely nemzet címerét festi meg a díszterembe,⁹⁵ és Bálványosvár mondája Bene József lépcsőházi kárpitján látható az ezredfordulón, amikor a múzeumnak nemzetközi kapcsolatokat gyakorlatilag már csak a Csutak-korszakban megelőlegezett képzőművészeti osztály biztosít.

Közművelődési feladatok. A háború után az első nem-szakember látogató Ferdinánd román király volt, 1920. szeptember 2-án. Rendelkezésére még abban a hónapban vezető román politikusok, katonai vezetők keresték fel a múzeumot.⁹⁶ A látogatási könyvek kívánatos feldolgozása a következő évtizedekre is számos meglepetést tartogat, kik tekintették meg, honnan, milyen indíttatásra. Ugyancsak közművelődési szolgálatot lát el a könyvtárunk, túl a szűk szakmain is (szakkönyveiket nem egyszer kéri Kolozsvárról akár), ezt főleg az olvasói listák, kölcsönzött és elvesztett könyvek iratai világíthatják majd meg. 1928-ban éppenséggel a Mikó-kollégiumi gyűjtemény számára kölcsönöznek anyagot, tehát az oktatási feladatok háttérbiztosításában is ilyen szintig vállalnak részt.⁹⁷

⁹⁵ MMA 2002, 460, 923

⁹⁶ Tóth Szabolcs – Boér Hunor 2002, 164

⁹⁷ Boér Hunor 2002, 224

A belső munkálatok befejezése más vonatkozást is előtérbe hozott: 1922-től kulturális rendezvények sűrűsödtek az új épületben. Sepsiszentgyörgyön nem a múzeum volt az egyetlen művelődésszervező,⁹⁸ de a kisebbségi helyzetben nagyobb szerepvállalásra kényszerült. Főépületét megvalósítani eredetileg külön művelődési palotára gyűjtött pénzeket is átcsoportosítottak 1888-tól, és már elkészültekor, 1913-ban felmerült az igény az épület ilyen jellegű használatára. Dísztermüket (előadóterem) is hangversennyel avatták 1922. április 30-án. A fő zenei szervező a két világháború között mindvégig Keresztes Károly ügyvéd, magyar párti politikus, aki 1920-ban zene-konzervatórium alapításával is megpróbálkozott a kisvárosban. Keresztes 1921-től vezetőségi taguk volt, 1935-től ügyvezető alelnökük, 1924-ben ő javasolta, hogy a múzeum fenntartásáról rendszeres kultúrestek, előadások útján is gondoskodjanak. (Tavaszy Sándor 1924-es előadásának jövedelmét máris kiállítási szekrények elkészítésére fordították.) László Ferenc haláláig csak hat rendezvényre került sor, de 1926-ban Keresztes már öt éves rendezvénylátogatói bérletben gondolkodik, 1927-ben pedig Bartókot hozza el hangversenyezni a múzeumba.⁹⁹

A zenei kínálat hamarosan irodalmi és tudományos ismeretterjesztő előadásokkal, összeállításokkal bővült. Ötletben, bevonható meghívottban nem volt hiány. A Csutak-korszak évi három-négy rendezvényén Arany-, Bethlen Gábor-, Kazinczy-, Kőrösi Csoma-, Orbán Balázs-megemlékezések, Barabás Samu megünneplése mellett a Székelyföld geológiája, barlangjai, állatvilága, geostratégiai fekvése, helynevei, a székely eredetkérdés, mitológia és társadalomtörténet, történeti oklevélműanyaguk, kuruckori költészetük, Bach-korszakuk, a régi székely konyha és leánykérés, népi építészetük és iparművészetük, festőik, de a történelem előtti ember élete, érmészet, keleti építészet, erdélyi újabb irodalom, európai szellemi irányzatok, akár székelyföldi műdalok is előadástéma. A kolozsvári elit és a saját–egyéb székelyföldi–dél-erdélyi munkatársak (a geológus Balogh Ernő, Kovács István, Kristóf György, Roska Márton, Szádeczky Gyula, Tavaszzy Sándor és, számítsuk ide, Kós Károly; Bányai János, Bibó Erzsébet, Boga Lajos, Cs. Bogáts Dénes, Dobay László, Felszeghi István, Gödri Ferenc, Keöpeczi Sebestyén József, Konsza Samu, Köntzei Gerő, Roediger Lajos), valamint a székely megyék műkedvelő művészei mellett a helyi diákok is fellépnek műsorokban. 1929-ben külső rendezőnek is helyet biztosítanak az épületben, a helyi Római Katolikus Oltáregylet tart náluk népi varrottasokból időszakos kiállítást is.

⁹⁸ L. bővebben pl. gazdag zenei életéről: Berde Zoltán 1980

⁹⁹ A következő, külön nem hivatkozott adatokat l. Tóth Szabolcs – Boér Hunor 2002

A rendezvények megtervezésében valószínűleg nemcsak a vezetőség véleménye irányadó, hanem a városi közönség igényei is. Az előadások látogatottsága kellőképpen erős helyi polgári réteget sejtet. Sok esetben a környező falvakból, illetve városokból is vannak érdeklődők. Ez teszi érthetővé, hogy 1929 jubileumi ünnepségére a múzeum már az egész Székelyföld, sőt Erdély sok ismert személyiségét meghívja, és lehetőséget nyújt arra, hogy más székely megyék lakói, a távolabbi városok Székely Társaságai is részt vegyenek, bemutatkozzanak. Francia és belga követségi jelenlét mellett román egyetemi tanárok, múzeumok-képtárak, miniszter üdvözli ekkor a múzeumot, nem beszélve a szász Bruckenthal Múzeumról és a jelentős erdélyi magyar szakmai szervezetekről és gyűjteményekről (EME, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, a turisztikai és néprajzi célú Erdélyi Kárpát-Egyesület (EKE), Erdélyi Gazdasági Egylet (EGE), marosvásárhelyi Teleki Könyvtár, kolozsvári 48-as Erekllyemúzeum). 1929-ben javasolja Keresztes a többi székely megye irányába való terjeszkedést is, népszerűsítés és jövedelemszerzés végett. Az Orbán Balázs-megemlékezéseket valóban Csutak szervezésének köszönhetően rendezik meg hat más erdélyi városban is, viszont a politikusok bevonása ezúttal inkább a rivális hiúságokat hozza felszínre, feltehetően a Benedek Elek halálához vezető egyletszervezési kudarchoz is hozzájárulva.¹⁰⁰

A rendezvények további hozadékát mindössze jelezzük. Előadók nem csak gyűjteményeiket rendezik. Bartók beteg is folklórgyűjtéssel foglalkozhat Keresztes vendégeként, Keresztes pedig Kodály számára gyűjtött anyagából is tart bemutatót. Az 1929-es jubileum *Emlékkönyvére* visszatérünk, de a jubileum alkalmából szervezhet az EGE és az erdélyi méhészegyesület székely gazdasági hetet is, néprajzi, kézműipari és mezőgazdasági kiállításokkal, tanfolyammal, sőt szántóföldön megejtett mezőgazdasági gépbemutatóval. Az 1933-as EME-vándorgyűlés előadóit-előadásait itt nem elemeztük, de különleges jellege megérdemel egy mondatot: az EME ezúttal nem társadalmi, hanem testvérintézményi meghívásra érkezik, és így a rendezvényt előkészítő tudományos szervezés is közös teljesítmény (még a következő évi, brassói vándorgyűlésen is kisebb csapatban vesznek részt a múzeum háromszéki szakemberei).¹⁰¹ 1932-től az előadások szövegét is megőrzik, és a közművelődési rendezvények nem szakadnak meg a Csutak-korszak utáni interregnumban (ekkor, 1937-ben avatják skanzenüket is), illetve az utód múzeumvezetők alatt sem. Érdemes figyelembe venni, hogy a megvalósultak mindig egy része csupán a tervezetteknek, a többi rendezvény megesik, hogy az előadó problémái miatt marad el, de sokszor hatóság tiltja le

¹⁰⁰ Lénárt Anna 2001–2002, 14–15, vö. 71. jegyzet

¹⁰¹ Egyed Ákos 1993, 90–99; Emlékkönyv 1933; Kántor Lajos 1935, 13

vagy nem engedélyezi: a magyar önszerveződést román részről nagyfokú gyanakvás légköre övezi, és a jóváhagyásokért, jogos adóelengedésért gyakran kell bukaresti politikus vagy egyházi barátainak-támogatóiknak (mint Szentkereszty Béla szenátor, Tőkés Ernő református esperes) közbenjárnia.

2.2. Programok az épített és írott örökség szolgálatában

Ami a szűkebb értelemben vett tudományos gyűjteményeket, beleértve azok feldolgozását-hasznosítását illeti, Csutak Vilmos, történész képzettségének megfelelően, eredetileg csak a régiségtár történeti részéért és az éremtárért felelt. Ez a műkincs- és műemlékvédelmi kérdésekben való érintettséget vetítette előre, szerencsés kapcsolódásban a múzeumépület és berendezés, illetve a képtár már tárgyalt, ugyancsak hatáskörébe tartozó feladataival. Csutak másrészt a kiegészítő közgyűjteményi működést biztosította. Ha utóbbi téren a levéltári teendők korai, személyes becsvágyának szolgálhattak kibontakozási terepül, a könyvtár, különösen annak szakkönyvtári lehetőségei egy általános tudományszervezéshez kínáltak kedvező feltételeket.

Műemlékek és műkincsek intézményes védelme. A múzeum vonatkozó tevékenysége 1882-ig dokumentálható vissza. Az Ipolyi-tanítvány Nagy Géza ekkor szállt ki Huszka Józseffel a múzeum költségén, Csereyné hívására a gelencei falképek kibontására. László Ferencék idevágó törekvései 1903-tól datálhatóak (Roediger Lajos egy kezdeményezése), és 1911-ben helyhatósági garanciákat is nyertek, amikor megyei rendeletet eszközöltek ki a háromszéki és udvarhelymegyei régiségvédelemre. A háború előtt László már egyházi klenódiumokat is összeírt Varga Nándor Lajossal,¹⁰² de az impériumváltással az erdélyi műkincs- és műemlékvédelem az illetékes román hatáskörbe került, amelynek, érthetően, nem a magyar emlékek ügye volt a fontosabb, ha Roska Márton révén megjeleníthető is.¹⁰³ A magyar szakma csak a húszas évek végétől próbálja újraszervezni magát, a megmaradt nem-állami szféra mozgásterében.

Csutak 1927-től Kelemen Lajossal egyeztetve foglalkoztatja vonatkozó szakfeladatokkal Keöpeczi Sebestyén Józsefet, aki 1929-ben a delnei templomot is felméri. Ugyancsak 1929-ben dokumentálják a karcfalvi erődtemplomot, készíttetik el annak makettjét. A következő években Balogh Jolánnal, Roskával, Gödrivel szállnak ki műemlékekhez, de még a természetrajzos külső munkatársak is újra meg újra vonatkozó észrevételekkel jelentkeznek, különböző megbízatásokat látnak el.¹⁰⁴ Csutak 1930-tól az erdélyi református egyháztanács műemlék- és műkincsvédelmi bizottságának oszlopos tagja, igazgató-utódja, Herepei János mellett (Herepei a Roska kitelepedését követően a román műemlékbizottságnak is egyedüli magyar tagja lesz). 1940 elején a református egyházkerület nevében Darkó Ákos (Kolozsvárról!) még a veszendő régiségeknek *a sepsi-*

¹⁰² MMA; a következő, külön nem hivatkozott adatokat l. Pais Ágnes – Olasz Gabriella 2002

¹⁰³ Vö. a *Comisiunea monumentelor istorice* jelentései, l. pl. Mihali, S. 1928

¹⁰⁴ L. a 2.4. fejezeteket

szentgyörgyi múzeumban vagy az egyházkerületnél való elhelyezését fogja szorgalmazni.¹⁰⁵ 2001-ig ezután is a múzeum látja el vagy biztosítja intézményi háttérrel a megyei (vagy időszakonként rajoni, tartományi) műemlék- és műkincsvédelmi hatóság feladatait.

A múzeum történetének idevágó legkiemelkedőbb mozzanata a csíki Delne római katolikus templomának 1934–1935. évi felújítása, *az első intézményes jellegű* kisebbségi magyar műemlék-restaurálás. A 15. században épült, omladozó gótikus templomot, amelyben 1613-ból maradt fenn kazettás mennyezet és 1675-ből szárnyasoltár, 1934-ben le akarják bontani. Vámszer Géza beszél le erről az egyházzal, és nyeri meg a helyreállításhoz a Csík megyei, ekkor épp magyar többségű helyhatóság támogatását, valósítja meg azt a csíki EKE-szakosztály segítségével (melynek elnöke) és a Székely Nemzeti Múzeum intézményi szinten történő bevonásával. Az egyház közmunkára mozgósítja a helybelieket, a helyi közbirtokosság a faanyagot is állná, de ezt az erdőhatóság nem engedélyezi. A költségek fedezésére Vámszer ismertető füzetét is árusítják, sőt 1937-ben Nagy Imre-festményt értékesítenek hátrálék törlesztésére. A megyei tanács kulcsemberei Nagy Jenő, a múzeum igazgató-választmányi alelnöke, valamint Pál Gábor, aki a múzeummal ugyancsak régebről együttműködik. A múzeumhoz intézett felkérést a vezetőség csíki tagja, Antal Áron írja alá Vámszer és Nagy Jenő mellett. Vámszer maga 1930-ban kerül szoros kapcsolatba a múzeummal, egy intézményes erdélyi magyar kultúrpolitika és művelődésszervező központ igényének megfogalmazódása kapcsán, és már említettük, hogy szász kapcsolatai révén nyit e téren jelentős tapasztalatszerzési lehetőséget Csutakéknak. Az alakuló csíki múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum skanzenjének előkészítése kapcsán is folyamatos a levelezésük. Vámszer a múzeummal összedolgozó Milleker Rezső látogatását követően valósít meg jelentős idevágó szakmai tevékenységet Csíkban és Kászonban (1933–1934-ben a csíksomlyói Xantus-kápolnát kutatja, a csíkrákosi Cserey-kúria falképeit, a tamásfalvi csonkatornyot),¹⁰⁶ és inkább egy néprajzi honismeret irányából közelíti a kérdést. A delnei ügy első szakmai lépéseként a múzeum kéri fel a delnei kazettás mennyezet 1931-es felvételére.

A delnei műemlékmentés jelentőségét abból érthetjük meg, ha konkrét eseten vizsgáljuk, mivel járt a magyar emlékek érdektelenné válása Erdélyben az országos műemlékügy román megöröklésével. A magánszféra vagy az egyházak belső ügyeként természetesen nem egyszer kerül sor 1934 előtt is épületmentő-feljavító tevékenységre. Az 1932. évi gelencei templomfelújítást,

¹⁰⁵ Darkó Ákos 1940, 24

¹⁰⁶ Vámszer Géza 1934–1940, 7

feltehetően a patronáló gróf Mikes Ármin és gróf Kálnoky Hugó belátásának köszönhetően, maga a szakmai kezdeményező-feltáró Keöpeczi Sebestyén József felügyelheti. A szakmai szempontok azonban könnyen háttérbe kerülnek, gyakran az egyházi hatóság is tehetetlen a tulajdonos gyűlekezettel szemben. Debreczeni László épp 1935-ben jajdul fel a bacai templom felújítása kapcsán, amikor is az épületet műemléki szempontból teljesen tönkreteszik, holott ügyét időben megtárgyalták a református műemlékbizottsági gyűlésen. A delnei munkálatok az első alkalom a kisebbségbe szakadást követően, amikor szakintézmény valós garancia-, mert gyakorlati szerepvállalásával történik felelős beavatkozás, és jelentőségét az sem csorbítja, hogy a korlátozott forrásokból csak a szentélyt sikerül felújítani. Az ügy politikai kockázataira a múzeumnak a publicitást mindvégig kerülő hozzáállása figyelmeztet. Az intézmény műkincs- és műemlékügyi szervezéséhez kapcsolódó interdiszciplináris lehetőségekre még visszatérünk.

A Székely Nemzeti Levéltár ügye.¹⁰⁷ A múzeum alapításától feladatának tekintette a székely történelem levéltári forrásanyagának gyűjtését és feldolgozását, 1876-ban a forrásközlés is megkezdődött, 1893-ban Domján István múzeumőr felvetette a székelyföldi családi levéltárak begyűjtését.¹⁰⁸ Csutak Vilmos 1908–1909-ben és 1912-ben már idegenben, a Magyar Országos Levéltárban, a kolozsvári Erdélyi Múzeum levéltárában, a gróf Teleki család marosvásárhelyi levéltárában, valamint a szász levéltárakban is kutatott a székelység múltjával kapcsolatban.¹⁰⁹ Az 1910-es évektől a háromszéki hatósági és családi levéltárak állapotáról rendszeres felmérések készültek, 1911-ben került be múzeumi letétnek az Apor-levéltár és könyvtár, 1915-ben a sepsiszentgyörgyi polgármester Gödri Ferenc (volt igazgató-választmányi elnökük) jelentős gyűjteménye. A magyar vidéki levéltárügy ekkor még, eltekintve olyan ritka kivételektől mint Kelemen Lajos és Veress Endre kolozsvári törekvései, Magyarországon máshol sem képezett tudományos vagy közművelődési kérdést.¹¹⁰ A Csutak által 1909-ben megfogalmazott levéltárszervezési koncepciónak 1915-ben, meghirdetésekor országos jelentősége volt, a vidéki levéltárakért felelő országos levéltárnak támogatta, az első konkrét lépések is megtörténtek ekkor gyakorlatba ültetésére.¹¹¹ Levéltárunk 1961-es kiszakításáig a mindenkori lehetőségek mértékében, de hűen követték ezt az elképzelést, lényege a székelyföldi hatósági és azokat kiegészítő családi levéltárak egyetlen székely nemzeti gyűjtőlevéltárba való gyűjtése, a múzeum feladataként.

¹⁰⁷ A következő, külön nem hivatkozott adatokat l. Csáki Árpád 2002

¹⁰⁸ Csáki Árpád 2006b, 35

¹⁰⁹ Csáki Árpád 2006, 305

¹¹⁰ Hóman Bálint – Szekfű Gyula 1927, 312; stb.

¹¹¹ Csáki Árpád 2006b, 37

Ahogy épületüket visszanyerték, „örökletétként” (a még magyar helyhatóság cinkosságával) azonnal gyűjteményükbe mentették mind a Háromszék vármegyei 1850 előtti levéltári anyagot (1920), mind pedig a Kézdivásárhely városit (1923). Az 1921-től keltezhető párhuzamos erdélyi román törekvések először 1924-ben jártak komolyabb eredménnyel, egy kolozsvári iskola épületébe szállítottak több megyéből is családi levéltárakat, de a törvényes keretet erre csak az 1925. évi, első modern román levéltári törvény biztosította. Így 1924-ben a múzeum is megkísérelhette az Udvarhely vármegyei levéltár megszerzését, szakmai érvekkel kérdőjelezve meg (a már Sepsiszentgyörgyre bementett levéltáraknak is) a kolozsvári gyűjtőlevéltárba szállítását, annak célszerűségét. Mindezt a László Ferencnek köszönhető ekkori szakmai tekintélyük fedezetében. A levéltári törvény valóban kiskaput hagyott rá: a rendezését-gondozását biztosítani képes intézmények megtarthatták saját levéltárukat. Ennek ellenére 1926-tól a román szakma megpróbálkozik egy marosvásárhelyi román gyűjtőlevéltár létrehozásával is a kolozsvári összpontosítás alternatívájaként. A múzeum szerencséjére azonban az állami levéltári hálózat kiépítése a pénzhiány miatt függőben marad, és mindössze a neves biológus Emil Racoviță minisztersége alatt érdeklődnek ebben az évben, nemzetközi felkérést közvetítve, a sepsiszentgyörgyi levéltári állapotok, kutathatóság iránt.

A tényleges központosítás csak egy 1932. évi törvénymódosítás nyomán veszi kezdetét, ráadásul egy 1934. évi kormányhatározat a levéltári anyagok selejtezését írja elő. Ekkor a múzeum egy másik kiskaput felhasználva próbálja a valós szakmai érdekeket érvényesíteni: a közvetlen helytörténeti jellegű iratokat a módosított törvény szerint is őrizhetik a helyi múzeumok, könyvtárak. Az udvarhelyi anyag mellett ezúttal a Csík vármegyeit is megpróbálják bementeni, jó okkal – a selejtnek minősített anyagot egy bukaresti „Háziasszonyok Köre” nevű egyesület kapja meg, hulladékpapírként értékesíteni... Székelyudvarhelyen ottani vezetőségi taguk, Sebesi János volt alispán, Csíkszeredában Boga Lajos képviseli, illetve tájékoztatja őket. Sajnos a megőrzésre érdemesnek talált iratokat Kolozsvárra szállítják, és sikertelenül tesznek ajánlatot a „hulladékpapír” megvásárlására is, ami sok mindent elárul a román állami levéltárszervezés valós szempontjairól.

Amit érdemes rögzíteni: a Csutak-korszakban a Székely Nemzeti Múzeum az egyetlen romániai magyar intézmény, amely képes az említett levéltári lépések megtételére, kiállva a szakmai és a magyar történelmi értékek mellett, de egyben az általános romániai levéltárügyhöz is jelentősen hozzájárulva. Mindeközben a korszak jelentős levéltári kutatóhelye a múzeum. A levéltárakért folytatott küzdelem nem zárul le Csutak halálával sem, 1937 tavaszán Keresztes Károly fog a

Brassó megyei régi levéltár felől érdeklődni. Ez a próbálkozás is sikertelen marad, de ne feledjük, Háromszék megye ugyanakkor az örökletébe helyezett levéltárát igényli vissza, hogy állami gyűjtőlevéltárba küldje, amit viszont a múzeum véd ki a belügyminiszterhez fellebbezve és így időt nyerve. Herepei János 1938-ban olyan levéltárat örököl meg, amely ilyen szempontból is méltán igazolja majd a múzeum 1942-ben teljes Székelyföldre kiterjedő gyűjtőkörét, közgyűjteményi státusát. Bár 1945-ben súlyos veszteségeket szenved, a háború végi és utáni pusztulások nyomán bementett anyaggal még az ötvenes években, jóval a Székely Nemzeti Múzeum államosítása után is az intézmény gyűjteménye marad, és még ekkor is történnek majd próbálkozások a Múzeum keretében történő, hatósági levéltárakkal való bővítésére, párhuzamosan az elszállítására irányuló törekvésekkel. 1961 után pedig az 1953-ban létesült Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár őrzi, amely Árvay József levéltárossága idején, tehát az 1970-es évek közepéig a lexikális tudása alapján legendás hírű történész Borbáth Károly szerint a legrendezettebb romániai levéltár.

A Csutak-korszak kiadványpolitikája. A Csutak-korszak legismertebb, mert egyedüli maradtalanul, önállóan megvalósított kiadványa az 1929-es jubileumi *Emlékkönyv*. Ez viszont csak *egyike* a jubileumra kihozni szándékozott kiadványoknak. A másik kettő a Székelyföld és a székelység tudományos kutatásának két régebbi, már klasszikussá vált teljesítményéhez nyúlik vissza, Orbán Balázs monográfiájához, valamint a hetedik köteténél megszakadt *Székely Oklevéltár* forráskiadvány-sorozathoz. Kezdjük a kifejezetten levéltári emlékeket hasznosító utóbbival és rokon kezdeményezéseivel.

A múzeum kézirat- és levéltári gyűjteményét folyamatosan hasznosították. Már korán több nagy vállalkozást az intézmény köreiből kezdeményeztek-kezdték el (Cserey Ákos az erdélyi testamentumok közzétételének az egyik első szorgalmazója, Nagy Géza a jobbágykötő leveleket kezdte publikálni)¹¹², de a holdudvar apróbb közleményeit is érdemes volna összegyűjteni (Gyárfás Győző 1903-ban a Benkő József első, egyháztörténeti művét, a *Filius posthumus* ismertette, a polgármester Gödri Ferenc nyugdíjas korára kifejezetten levéltári kutatásra alapuló helytörténeti munkásságra készült berendezkedni, Benedek János 1924-ben Mikes Kelemen egy misszilis levelét közölte, stb.)¹¹³. A Csutak-korszakban a múzeum levéltárosa, Cs. Bogáts Dénes vezeti be 1929 és 1934 között hely- és hadtörténeti dolgozatokkal későbbi, főleg a Herepei-korszakra eső munkásságát. Főleg nyelvtörténeti jelentősége kiemelkedő: 1929-ben Erdélyben elsőként újítja fel az

¹¹² Boér Hunor 2003, VII; Lénárt Anna 2002, 64, 74–81, 83

¹¹³ Csáki Árpád 2004, 17; MMA 2002, 321, 82, 333

első világháború előtt Kelemen Lajos által megkezdett történeti helynévközlést, 1933-ra kicédu-lázva Háromszéknek a múzeumban adatolható történeti helynévanyagát. A fiatal Szabó T. Attilá-val való korai kapcsolata, a tudós nyelvtörténész visszaemlékezései-méltatásai nem kevesebbre utalnak, mint hogy Szabó T. Attila magát az *Erdélyi Szótörténeti Tár* gondolatát is Cs. Bogátsnak köszönheti majd: akkor merül fel benne, amikor a Cs. Bogáts Erdélyben elsőnek számító oklevél-szótárát segít 1943-ban megjelentetni. Megjegyzendő, hogy Cs. Bogáts a múzeum címeresleveleit is a Csutak-korszakban kezdett családtörténeti kutatásai során dolgozza fel, sajnos ez a kézirat a háború áldozata lesz.¹¹⁴

A székely történeti forrásközlés legjelentősebb vállalkozása, a Székely *Oklevéltár*¹¹⁵ maga 1898-ban akadt el. Szádeczky Lajosnál, aki a múzeum levéltárában először 1893-ban kutatót,¹¹⁶ 1915-ben két kötetre való anyag volt még közöletlen. A folytatásra más is készült: Barabás Samu még Szabó Károly mellett, a III. kötetnél kapcsolódott be a sorozat kiadásába, és ugyancsak kö-tetre való gyűjteménnyel rendelkezett ekkor, nyugdíjba vonulása és Háromszékre való hazaköltö-zése idején, melytől a Székely Nemzeti Levéltár kezdeményezése sem tűnik függetlennek. A há-ború az oklevéltár folytatását is elodázta, de 1921-ben Barabás igazgató-választmányi tagságot vállalt a múzeumban, és 1928-ban Csutak a VIII. kötet kiadására készülhet vele. A jubileumi *Em-lékkönyv* mellett a múzeumnak nem marad erre is anyagi forrása, de Csutak már árajánlatok birto-kában bólint rá a pragmatikus megoldásra: 1931-ben a megjelentetés a MTA költségvetésébe ke-rül be. Csutaknak így is oroszlánrész jut abban, hogy a kötetet 1934-ben valóban kiadják, mert 1932-ben, Áldásy Antal halálakor a kézirat eltűnik, és újra össze kell állítani. A múzeum hozzájá-rulásának méltatása a kötet előszavában az igazgató kérésére visszafogott. Csutak diplomata, és forráskiadásuk nem lezárt ügy: a székely lustráknak a *Székely Oklevéltár* II. kötetében megkez-dett, majd Barabás Samu, Szádeczky Lajos és Kelemen Lajos köre által folytatott közzététele is a múzeumra várhat. Ha 1912–1914-ben Nagyszebenben és Marosvásárhelyen válogatott ki vagy másoltatott is le összeírásokat, 1930-ban maga Kelemen Lajos másol a múzeumnak lustrákat Ko-lozsváron.¹¹⁷ A Csutak-korszakot követően 1943-ban Budapesten végeztet majd hasonló munkát Herepei. A lustrák kiadásának folytatása végül Demény Lajosnak és munkatársainak sikerül, az

¹¹⁴ MMA 2002, 107–108; Szabó T. Attila 1968; Szabó T. Attila 1985, 420–421; vö. Herepei János 2004

¹¹⁵ SzO I–VII 1872–1898

¹¹⁶ A SzO VI. kötetében tett közzé innen feldolgozott anyagot; vö. Csáki Árpád 2006a, 34–35.

¹¹⁷ Csáki Árpád 2006, 305, 307; Csáki Árpád 2006b, 38–40

1983-ban Bukarestben újraindított *Székely Oklevéltár* önálló köteteiként, de ígéretes székelyföldi forrásközlést a múzeum szakemberei is indítanak 2001-ben.¹¹⁸

Ami *A Székelyföld leírását*, ezt a monumentális monográfiát illeti, Orbán Balázs 1868 és 1873 között jelentette meg, és mai napig megkerülhetetlen a Székelyföld honismereti kutatásában.¹¹⁹ „A legnagyobb székely” hozzájárulása több alkalommal kimutatható a háromszéki múzeumalapításban, a monográfia kéziratát is a Székely Nemzeti Múzeumra szándékozta hagyni eredetileg. Nem meglepő, hogy az új kiadást a múzeum vállalta fel a századforduló után. Csutak Vilmos még a háború előtt meggyőzte gróf Mikes Ármint, Orbán rokonát a fontosságáról,¹²⁰ de ez az ügy is 1928-ban kerülhet újra terítékre. Csutak Bányai Jánossal, a múzeum régi barátjával szövetkezik, aki ekkor székelykeresztúri geológus-tanár. A két kitűnő szervező számára a monográfia egyaránt mérce, több mint kegyeleti kérdés: magának a Székelyföld-kutatásnak a jelképe. Tudják, hogy *A Székelyföld leírása* számos tekintetben túlhaladott, és a fő kérdés az, hogy mit is jelentsen „az új kiadás”. 1928-ban együtt terveznek székelyföldi *monográfia-füzeteket*, de hamarosan különböző lehetőségek mentén próbálnak előrelépni.

Bányai 1929-es kiadványában¹²¹, Kelemen Lajos hozza nyilvánosságra először a monográfia Orbán készítette kiegészítéseinek a kérdését. (Bár erről is volt elképzelés, Csutak a füzet kiadásában nem tud segíteni, így annyit ajánl fel, hogy esetleges Orbán-hagyatékrészek bementésére előteremtik az anyagiakat.) Kelemen a *Kiegészítéseket* felhasználó újrakiadást veti fel, sajnos csak egy részükhöz jutott hozzá,¹²² másrészt ezek elsősorban levéltári adalékok, amelyek egyaránt igényelnének húzást (azóta hamisnak bizonyult források okán) és bővítést. Ha Kelemen ez foglalkoztatja, feljegyzései szerint még utolsó éveiben is, „az új monográfiában” gondolkodók kulcskérdése az új anyaggyűjtés. Ehhez Bányai elképzelése a szerényebb: az *Erdélyi Irodalmi Szemlét* is meggyőzi ugyan, hogy székely témájú közleményeit bocsássa a múzeum rendelkezésére, különnyomat-sorozatként újra megjelentetni, de már 1929-ben *több kis falumonográfia*hoz gyűjtetne, a helyi erők mozgósítását helyezve előtérbe. Csutak másfelől közelít: *egyetlen nagy monográfia kötetéhez*, azok tematikus *fejezeteihez* szerveznék az akkori legjobb erőket, ezt készítenék elő

¹¹⁸ SzOÚs IV–VIII 1998–2007; Csáki Árpád – Szöcsné Gazda Enikő 2001

¹¹⁹ Orbán Balázs 1868–1873. Bizonyos értelemben hetedik kötetének tekinthető a *Torda város és környéke* (Orbán Balázs 1889). A Székelyföld korábbi részletező-átfogó leírásai latin és német nyelvűek (l. elsősorban Benkő József 1789, ill. Scheint, Daniel Theophil 1833, de előbbi csak 1999-ben jelent meg teljes terjedelemben, magyar fordításban, utóbbi fordításán most dolgozik Boér Laura).

¹²⁰ Az összefonódó történetek külön nem utalt részleteit l. Lénárt Anna 2002

¹²¹ Bányai János 1929

¹²² Vö. Csáki Árpád 2006, 305

a múzeum felvállalta kutatóutak, de az 1929-es *Emlékkönyv* és egy tervezett folyóirat, a *Székely Múzeum* is.¹²³ (Párhuzamosan Roska Mártonnal megírta a múzeum régiségtárának *Útmutatóját*, mely 1936-ban kész van, de kézírata a jeles régésznél marad, és, hacsak a csonkaországba való repatriálásakor el nem kallódik, anyagát valószínűleg jól ismert *Repertóriumában* hasznosítja majd, a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet nagyobb dicsőségére.¹²⁴)

Csutak halála nyolc évre függeszti fel a sepsiszentgyörgyi szerepvállalást, 1944-ben térhetnek majd vissza az Orbán Balázs jegyében vajúdo nagy feladatok kérdésére: a fiatal Faragó József rosszkor, pár héttel a második világháborús összeomlás előtt tudja csak összehozni közös vállalkozásra a Székely Nemzeti Múzeumot, Kelemen Lajost és a Bányai elképzeléseit felvállaló kolozsvári székely diákcsoporthoz.¹²⁵ Egy dr. Kós Károly tervezte szemelvényes Orbán-kötetnek a mutatója 1969-ben a múzeum új periodikájában fog megjelenni, de az új kiadás az anyaországban sem kívánatos politikailag, nemhogy Romániában: Illyés Elemér valósíthatja meg először, a nyugati magyar emigrációból.¹²⁶ A gondozott *Kiegészítéseket* viszont valóban a múzeum tudományos intézete kezdi kiadni 2001-ben.¹²⁷

Most már visszatérhetünk az 1929-es *Emlékkönyvre*. Embert próbáló szervezés eredményeként, a kötet hatvanhét tanulmányt, adalékot, cikket tartalmaz, a múzeum érdeklődésére számot tartó valamennyi diszciplínát megszólaltatva,¹²⁸ a múzeum említett munkatársai mellett olyan szerzőktől, mint a mezőgazdaság neolitikumi forradalmát megfogalmazó V. Gordon Childe vagy Divald Károly, Erdélyi Lajos, Fettich Nándor, Kodály Zoltán, Nyárády Erazmus Gyula, Solyomossy Sándor, Viski Károly, sőt vezető román szakemberektől. Jancsó Benedek recenziójából érthető, mit képviselt a két világháború közti kisebbségi magyar tudományosság legkiemelkedőbb könyve: választ egy a kolozsvári román egyetem tízéves tevékenységéről, egyben tíz év tudományos hadviseléséről beszámoló kötetre, az ott összegezett tíz évnyi román eredményre, még hozzá gyakorlatilag az egyetlen addigi érdemleges választ a magyar tudományosság részéről az impériumváltás után. Ugyancsak Jancsó hívja fel a figyelmet a kötetet záró székelyföldi/székelység-tárgyú szakkönyvtárakra, az első, elismerésre méltó ilyen célú próbálkozásra.¹²⁹ A bibliográ-

¹²³ Vö. Csutak levele Nagy Imrénének, 1929. december 11. (a Minervával még ki kell hozniuk a monográfiát)

¹²⁴ A múzeum és Roska Márton levelezései, SzNM It, 1935-ös és 1936-os csomó; Roska Márton 1942

¹²⁵ Vö. Faragó József 1944

¹²⁶ Kósa László 1968; Kós Károly [dr.] 1969; Kósa László 1991; Orbán Balázs 1981

¹²⁷ Orbán Balázs 2002–2006

¹²⁸ Vö. Balázs Ferenc 1929; Rajka László – Herepei János – Balogh Ernő 1929; Egyed Ákos 1993; Kicsi Sándor 1995

¹²⁹ Jancsó Benedek 1929, 247–249

fiák mögött látszik leginkább a Csutakot vezető szándék: ez a kötet valóban egy regionális kutatás magas becsvágyú előmunkálata, a múzeum céljaira felvonultatható tudományos erők lustrája és az addigi vonatkozó tudományos teljesítmények felmérése. Másfelől az sokatmondó, hogy mire használják fel az *Emlékkönyv* jövedelmét: a megjelenést követő évben ebből vásárolják meg a skanzenjük telepítésére kinézett, a múzeuméval szomszédos telket...¹³⁰

¹³⁰ Lénárt Anna 2002a, 169, 187

2.3. Néprajzi programok

A **székely skanzen** 1930-as évekbeli megvalósítása a Csutak-korszak leglátványosabb néprajzi programja. Ami történik, az látszólag egyszerű: Csíkmenaságról múzeumi telkükre telepítenek egy 1767-ben épített házat, elébe pedig egy szomszédos, 1761-ben emelt, nagygalambbúgos kötötkaput. Valójában nagyon jelentős eredményről van szó. A kérdés ugyanis az, hogy milyen előzményekkel-előkészületekkel, milyen folytatással, illetve milyen forrásokból történt. Mindezekelőtt: a Kárpát-medencében és Románia területén az első állandó szabadtéri néprajzi kiállítások („skanzen”) a kolozsvári román néprajzi múzeumé (1929), a balassagyarmati Palóc Múzeumé (1932–1934), valamint a bukaresti Falumúzeum (1936).¹³¹ A Székely Nemzeti Múzeum *Csíki háza* ehhez képest elhúzódó folyamat eredménye. A felállításhoz szükséges szomszédos telket már 1929-ben kinézik, 1930-ban megvásárolják, a székelykaput 1932-ben hozzák be, 1934 végére kerül tető alá a ház is, de tény, hogy 1937-re sikerül berendezni és felavatni. Csakhogy, míg az előző három skanzent erős állami támogatással létesítik, addig a sepsiszentgyörgyi fokozottan hátrányos, kisebbségi helyzetben valósul meg. Míg a bukarestinek 1948-ig csak alkalmi a működése, és nem kapcsolódik hozzá tulajdonképpeni muzeológiai tevékenység, a kolozsvári pedig 1940 és 1954 között nem tekinthető múzeumi rendeltetésűnek, ráadásul majdem teljesen elpusztul,¹³² addig a Székely Nemzeti Múzeum skanzenje mindvégig meg fogja őrizni eredeti funkcióját, és az 1970-es évekkel kezdődően szintén jelentősen kibővül majd. Lássuk a részleteket.¹³³

A magyar skanzen ügyének a kezdetektől oszlopos része a székelyföldi hozzájárulás. Az első, időszakos szabadtéri néprajzi kiállításnak értékelhető magyar népi ház az 1873-as bécsi világkiállítás Nemzetközi Falujának az udvarhelyszéki székely háza volt. Az 1885-ös budapesti országos kiállításon pedig, Ráth Károly kezdeményezésére ugyan, de egy székelyföldi egyesület, a Székely Mívelődési és Közgazdasági Egylet multa felül a bécsi teljesítményt. Élő múzeum jellegű, házi-iparitermék-bemutató demjénházi lakóépületéhez az 1873-as kiállítás jövedelmének maradványösszegét is felhasználták, és az épület először Marosvásárhely főterén volt megtekinthető.¹³⁴ Az 1885-ös országos kiállításnak ez a székely háza volt az első, magyar területen felállított, időszakos szabadtéri néprajzi múzeum jellegű ház. Megvalósítása egyidős a Hazelius-kezdeményezéssel, a Mora-típusú ház megszerzésével svéd szabadtéri múzeum céljaira, amelytől az európai

¹³¹ Focşa, Gheorghe 1966, 52; Butură, Valeriu 1966, 83

¹³² Focşa, Gheorghe 1966, 51–52; Butură, Valeriu 1966, 83; Kós Károly, dr. 1995, 21

¹³³ A következő, külön nem hivatkozott adatokat I. Lénárt Anna 2002a

¹³⁴ *Maros-vidék*, 1885/12, március 12., 51

skanzen történetet számítjuk. A sokáig feledésbe merült, de európai jelentőségű magyar múzeum-történeti mozzanat a közelmúltban tisztázódott.¹³⁵

A Székely Nemzeti Múzeumnak több mint gyanús, hogy köze volt a vállalkozáshoz, bár ennek bizonyítása további kutatásokat igényel. Tény, hogy Nagy Géza ekkor nemcsak az ott is kiállított fazakastermékekben volt érintett, de Ráth Károly székelyföldi körútját követően már 1883-ban, a kiállítás szervezésének kezdetén felmért a múzeum költségén egy székely kúriát. Nem ezt építették meg, viszont magyarázatra szorul, hogy amikor 1910-ben Marosvásárhelyen a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság eredménytelenül ugyan, de felkarolta Toroczkai-Wigand Ede elképzelését egy *Székelyföldi Népművészeti Múzeumra*, a részleteiben kidolgozott tervezet szövegében-tervrajzában (az első részletes terv állandó magyar skanzenre!) miért az imecsfalvi kúria szerepelt, az a kúria, ahol Csereyné megalapította a Székely Nemzeti Múzeumot, és az egyetlen háromszéki kúria, ahová a múzeum őre, Nagy Géza 1883-ban bizonyítottan bejáratos volt...

Sepsiszentgyörgyön a László Ferenc múzeumőrségével vette kezdetét új korszak a néprajzi muzeológia terén is, kihatásai a magyar skanzenügyben sem mellékesek. Jankó János és Huszka József munkásságával a székelyföldi kutatás eredményei már addig a vonatkozó magyar szakirodalmi közlés legjelentősebb szeletét tették ki, de a Székely Nemzeti Múzeum László Ferenc idején a Székelyföld szisztematikus néprajzi felmérésébe kezdett. 1906-ban költözött haza Háromszékre másik nagy terepkutatójuk, a volt zombori múzeumőr Roediger Lajos is, ő főleg a Kászonokban állított össze jelentős népi építészeti és berendezés-dokumentációt. 1910-ben Toroczkai-Wigand (akinek szóhasználata Csutak 1933-as, skanzen-tárgyú levelezésében is felbukkan még) és barátja, Kós Károly került szoros kapcsolatba a múzeummal. 1911 tavaszán László, valamint Semayer Vilibáld és Beluleszko Sándor társaságában szállhattak ki Dálnokba, az ott Szinte Gábor által kiszemelt székely ház és nagygalambbúgos kapuk esetleges megszerzése és az új sepsiszentgyörgyi múzeumtelken való felépítése céljából. A kiszállás fél évvel előzte meg a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának első székelykapu-beszerzését is. A dálnoki „egy ház” részletes felértékelésre került, és, bár itt a felvert ár miatt csak faragott gerendáit és 1609-es feliratú ajtókeretét vásárolhatták meg, László gyűjtése nyomán két régi székelykapu, másfél tucat fejfa is bekerült a múzeum telkére, még a világháború kitörése előtt. A kapuk nem egy skanzen, hanem a Kós tervezte épületegyüttes kiegészítőiként nyerték el helyüket, skanzenelképzelésük viszont ekkor formálódott ki.

¹³⁵ Vö. Korek József 1988, 114; az utolsó vonatkozó összefoglalást l. Balassa M. Iván 2007

A jórészt csak saját erejére támaszkodó múzeum ilyen előzményekkel indíthatja újra már a kolozsvári román skanzen telepítésének kezdőévében a saját rivális programját 1929-ben. Hogy hogyan lehet képes versenyben is maradni kisebbségi magyar szakmai vállalkozásként, mindjárt érthetőbb, ha előszámoljuk, milyen erőket szervez be Csutak ennek a programnak a kivitelezésére is: a telek megvásárlását szakmai ajánlásával műemlékvédelmi szempontból Keöpeczi Sebestyén József, néprajzi muzeológiaiból Kós támogatja; a megvásárlandó házakat Viski Károly és Milleker Rezső szemeli ki, a tárgyalásokban Vámszer Géza és a zsögödi Nagy Imre kulcsszereplő, a betelepítést Szilády Zoltán véleményezi, és Kós hajtja végre, a terepezéshez a háteret Nagy Jenő, Haáz Rezső biztosítja. Múzeumőreik, helyi értelmiségiek, kereskedők, hivatalnokok sora működik együtt velük. Párhuzamosan ezzel, mintegy a témát felhajtani, Bányai János segítségével Millekernek két vonatkozó néprajzi gyűjtőpályázatát is bonyolítják (1933, 1936), és olyan fiatalok jelentkeznek pályamunkával, mint Molnár István, a későbbi székelykeresztúri múzeumalapító, vagy Illyés Elemér, *A Székelyföld leírása* már említett második kiadója.

A betelepített objektumok mellett a csíki Menaságról nyárikonyha, sütökemence, gémeskút, a másik két székely megyéből a siklódi, alsócsernátoni, altorjai házak behozatala merül fel (indulásból három házban gondolkodtak), Marosszékről és a Küküllő mentéről nyárádandrásfalvi és ádámosi székelykapué. A szakmai igényességet pillanatig sem adják fel: Csutak kifejezetten muzeológiai szempontok miatt és alapján cseréltet le alkalmasabb, bár hasonlóképpen menasági típusokra épületelemeket. A felállított ház rendbehozatalában, a szükséges anyagbeszerzésben újabb segítők sora adatható, az ügy mindinkább társadalmi üggyé szélesedik. Van, aki azzal jelentkezik, hogy tévedésből túlfizették, és van, mikor kalákában dolgoznak. Adomány építőanyag érkezik, ebbe végül beszáll a város is. Ami a dolog különös szépsége, a vállalkozás anyagi részének több mint kétharmadát kitevő, a telek megvásárlására fordított összeget, mint említettük, a legnagyobb két világháború közötti kisebbségi magyar tudományos könyvnek, a Székely Nemzeti Múzeum 1929-es *Emlékkönyvének* 1930–1931. évi tiszta bevételéből fedezik. Lényegében a magyar tudós társadalom önzetlen hozzájárulásából, mert az *Emlékkönyv* a határokon átnyúló magyar tudományosság ekkori erődemonstrációjának is tekinthető.

Csutak halála után a *Csíki ház* utómunkálataira Haáz, Vámszer, Kós, Roediger bábáskodása mellett fog sor kerülni, az összeszokott szakmai gárda mögött meglepően hatékony vezetőséggel (Felszeghi, Keresztes, Konsza, Nagy Jenő főleg). 1937-ben 800 ember jelenlétében avatják. A nagy igazgató erélyének hiánya mégis érződni fog, újabb épületek behozatala már nem sikerül, ha

a terveket nem is adják fel (1938-ban egy 1785-ös parajdi malom után fognak érdeklődni). Az érkező utód Herepei is siet felvállalni Csutak skanzen-elképzelését,¹³⁶ 1938–1943-ban a háborús viszonyok ellenére folyamatosak lesznek a törekvések a bútorzat menasági kiegészítésére, újabb lakóépületek és gazdasági melléképületek, berendezések behozatalára (csűr, pajta, gabonás-fészer, istálló; malom, olajütő), munkatársai (Balassa Iván, Vajda László, Gaál Károly) Csíksomlyón, Csíkmenaságon, Magyarhermányban, Kisbacon környékén kutatnak, eredeti bútorokat, fejfákat, egy teljes esztéta tárgyi anyagát hozzák majd be. 1942-re költségvetési alternatíva lesz a skanzen bővítése, 1943-ban Szegedy-Maszák Hugótól kér tanácsot Herepei skanzen-ügyben. Végül Székely Zoltánra és új néprajzos munkatársaira marad a megvalósítás érdeme: az 1959-es 15 éves tervben ő is hitet tesz Csutak elképzelése mellett. Ennek köszönhető, hogy 1974-ben valóban be fog kerülni Sepsiszentgyörgyre az 1970–1971-ben kinézett és beszerzett vargyasi (udvarhelyszéki) és bélafalvi (háromszéki) ház, ha nem is a korábbi terv szerinti helyre (a *Csiki ház* mögé) állítják majd fel őket: 1976–1979-ben Csernátonban fogják megalapozni a skanzenterv kiteljesítését, a pár éve létrehozott ottani múzeumi részleg keretében (házak és gazdasági épületek, méhes és temető, malom és régi mezőgazdasági géppark, értő gondozásban, népi faragással és festéssel).¹³⁷

Romániai magyar néprajzi kutatásszervezés. Ha a skanzen története a magyar skanzenügy európai szintű felértékeléséhez szolgáltat adatokat, a párhuzamos néprajzi kutatásszervezés a magyar néprajzi kutatás erdélyi–óromániai tevékenységének két világháború közötti jellegét világítja meg: az általában anyaországi megrendelésre és támogatással folyó tevékenység és a helyi kezdeményezések viszonyát, amelyben a Székely Nemzeti Múzeumnak mint talpon maradt kisebbségi magyar tudományos központnak jelentős szerep jut. Másrészt azt érthetjük meg belőle, mi az ekkori félintézményes, nyilvánosságot kerülő megoldások hátulütője, milyen torzulásokat eredményeznek a későbbi szakmai tudatban.

Már a skanzennel kapcsolatos iratanyagban számos adat bizonyítja az anyaországi néprajztudománnyal való állandó munkakapcsolatot más néprajzi vonatkozásokban is. Párhuzamosan a szabadtéri néprajzi kiállítás létrehozásával Viski Károlynak záras tanulmánya, Bátky Zsigmondnak szarvasagancs puskaportartók ügyében segítenek, Györffy Istvánnak bocskor-adatokkal. Ne feledjük, ezekben az években a három jeles tudós *A magyarság néprajzát*¹³⁸ hozza tető alá. A sors

¹³⁶ Herepei János 1938. október 29-i levele Bartucz Lajosnak, a Magyar Néprajzi Múzeum igazgatójának, SzNM It, 1938. évi csomó

¹³⁷ A kiegészítő magyarhermányi adatokat l. Boér Imre 2006, a többi Herepei-adatot l. Herepei János 2004, a Székely Zoltán-adatokat l. Boér Hunor – Gagy József 2005, 553

¹³⁸ MN 1933–1937

útjai tekervényesek: Roediger nemcsak itteni hímzésdokumentációját, de korábbi *bácskai* fotodokumentációját ajánlhatja fel *Kovásznárol* Viskinek. Az anyaországi néprajzosok és a múzeum kapcsolata több mint egyszerű adatszolgáltatás. Viski Károllyal kiszállásokat is tesznek együtt, tűzhelyeket kutatva, és a budapestiek dokumentáció elkészítésében is kifejezetten kérik Keöpeczi Sebestyén József, Gödri Ferenc bedolgozását. Másrészt viszontsegítséget nyújthatnak: Györffy a régi székely viseletek ügyében keresi meg Csutak, hogy az ún. szöttesmozgalomban már korábban részt vállalt múzeum felelős szakmai hozzáállással támogathassa azt. (A múzeumban 1927-ben kovásznai református nők, 1929-ben sepsiszentgyörgyi katolikus nőegylet állít ki, felélesztve a varrottasok hagyományát, 1931-ben az intézményt fel is kérik a szakmai irányításra, 1932-ben Roediger Lajos ennek eleget is tesz, az 1933-as sepsiszentgyörgyi „székely napon” pedig több mint ezer falusi érdeklődő tekinti meg okulás végett a gyűjteményben őrzött régi szöttesanyagot.)¹³⁹

Sepsiszentgyörgy a magyar néprajzkutatásnak kiemelt logisztikai bázist jelent. Orosz Endrével, a kolozsvári EKE néprajzi múzeum őrével, egyben a kolozsvári román múzeum magyar őrével nincsenek munkakapcsolatban, ha tanulmányozza is a gyűjteményeiket. Viszont Viski Csutak által küld neki pénzt 1932-ben, és az alkalmi találkozás az EKE-vel való kiadványcserét eredményez, Orosz pedig felhívja a figyelmüket a gyergyóremetei, már Orbán Balázs említette „özönfára”: a Székely Nemzeti Múzeumban volna a helye.¹⁴⁰ Szakemberek között a nem szakmai kapcsolatok is magától értetődően vezetnek szakmai beszélgetéshez. Ezek a találkozások azonban többnyire eleve összetettebbek. A múzeum által segített kutatók általában nemcsak finanszírozást közvetítő vagy politikai fedezetet biztosító, de szakmai bázisnak is használják az intézményt, másrészt a múzeum nem feltétlenül pusztán közvetítője csak a támogatásnak. Két moldvai és egy szilágysági néprajzi kutatóút fogunk részletesebben tárgyalni, közülük Domokos Pál Péter első, 1929-es és Lükő Gábor 1931–1933-as moldvai útjai a kiemelkedő jelentőségűek.¹⁴¹

Domokos Pál Péter a moldvai magyarság szisztematikus, 20. századi kutatásának első úttörője, valóságos divatot hoz létre vele. Monumentális munkájáról, *A moldvai magyarságról*¹⁴² 1987-es 5. kiadásának előszavában írja: hazatérve első, 1929-es moldvai útjáról hiába próbálkozott könyve kiadásával a különböző, kiadóval is rendelkező felekezetek, politikai pártok illetékesei-

¹³⁹ Szöcs[né] Gazda Enikő 2002, 205–207

¹⁴⁰ Orosz Endrével való levelezés, SzNM It, 1932-es csomó.

¹⁴¹ A következő, külön nem hivatkozott adatokat I. Lénárt Anna 2002

¹⁴² Első kiadása: Csíkszereda (ny. Péter Ferenc, Csíksomlyó), 1931.

nél, a moldvai kérdés senkit sem érdekelt, a tudományos fórumokat sem. Végül saját költségen jelenteti meg, 1931-ben. Váratlan visszhangja támad, és ezt követően a Magyar Tudományos Akadémia jelentősebb pénzüsszeggel honorálja munkáját, ami lehetővé teszi második moldvai útját. Domokos Pál Péter értékét nem csorbítja, a Székely Nemzeti Múzeumot viszont megilleti a kiegészítés: a jeles néprajzkutató a könyvet megalapozó első, 1929-es moldvai útját a Múzeum számottevő anyagi támogatásával végezte, a múzeum fonográfjával és az ugyanazon igazgató, Csutak Vimos vezette sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium fényképezőgépével. A fiatal kutatót a zsögödi Nagy Imre ajánlja Csutak támogatásába, és szakíróvá avatásában is szerepe van az intézménynek: legelső közleményei egyikeként¹⁴³ *A csíki énekeskönyvek* a múzeum 1929-es *Emlékkönyvében* jelenik meg. A fonográf mozzanatánál maradva: eszerint az első fonográfos gyűjtést is ő végzi a moldvai magyarok között, nem pedig Veress Sándor, 1930 nyarán.

Csutak, aki úgy tűnik, hogy már korábban időszerűnek látja a csángókutatás megindítását, 1929-ben épp Nagy Imrének írja meg: a képzőművészeti részlegük fejlesztésének az az akadálya, hogy például Domokosnak 21 000 lejt (a menasági ház vételárának négyszerese) fizetett ki a semmiből, holott még az *Emlékkönyv*ért is tartozik. Domokos ennek fejében vállalja, hogy a gyűjtést követően fonográflemezei másodpéldányát és néhány értékesebb fényképfelvételét átengedi a Múzeumnak. Az egyezségben sajnos indulásból jelen van egy félreértés. Domokos, aki gyakran száraz kenyéren él kutatásai során, mecénatúrát keres, és annak tekinti a múzeum támogatását, ezt viszont a nehéz anyagi gondok között tevékenykedő tudományos intézménytől nem lehetett elvárni, ők bedolgozó munkatársként képelték segíteni.

Ha árnyék vetül is rá, kapcsolatuk nem szakad meg. 1931 tavaszán Csutak csendesíti Vámszert, miután annak megromlik a viszonya Domokossal. Figyelemmel követik Sepsiszentgyörgyről a kutató második moldvai útját is, és 1934–1936-ban hosszan leveleznek. Felmerül egy *A moldvai magyarság* második kiadásához nyújtott segítség ügye, 1935-ben pedig Domokos a kézdivásárhelyi fehérbőrkészítésről küld fényképfelvételeket, és jelzi, érdemes volna az egész eszköztárat megszerezni. 1936-ban bécsi kutatásainak anyagát kínálja fel megvételre, kiadásra pedig egy 1799-es székelyföldi útleírást. Sepsiszentgyörgy ekkori lehetőségeit azonban a *Csíki ház* befejezése-bebútorozása meríti ki, és a delnei restaurálás. Csutak a bútorbeszerzés-dokumentálás segítése fejében próbálná támogatni, de az igazgató egy hónap múlva halott.

¹⁴³ Párhuzamosan a *Zenei Szemlében* és az *Irodalomtörténeti Közleményekben* is közöl

A másik vizsgált moldvai kutatás Lükő Gáboré, aki kutatásával többek között a moldvai csángók és a moldvai székelyek közötti különbséget tisztázza. Lükő 1932-ben és 1933-ban jár Moldvában. Györffy, aki kutatásai kezdetétől fő megbízója és szakmai támogatója, előbb Csutakhoz küldi, a Székely Nemzeti Múzeumba. Sepsiszentgyörgy lesz az a romániai támaszpont, amelyre moldvai kutatásai során Lükő is támaszkodik, ide küldik utána a támogatás nagyobb részét, amelyet Csutak továbbít, illetve kezdetben saját pénzéből előlegez (Bukaresten át Lükő csak az elején kap pénzt ezzel párhuzamosan). Ide küldi a gyűjtés köztes eredményét is, hogy biztonságba kerüljön. Csutakkal való kapcsolatuk kifejezetten személyessé válik. Az igazgató véleményezi az Akadémia irányába, Györffy kérésére környező falvakba küldi ki kutatni szakmai előgyakorlatként, gondos tanácsadója a romániai viszonyokhoz való alkalmazkodásban, tájékoztatja a térségben folyó párhuzamos kutatásokról (Domokos Pál Péter, Vita Zsigmond), illetve felhívja rájuk a figyelmét, közvetít az újabb induló csángókutatók irányából, mint Veress Sándor. Odafigyel a fiatal kutató magánéletére is. Lükő helyzete hasonló a vele egyidőben Moldvában gyűjtő több magyar kutatóéhoz (Dimitrie Gusti¹⁴⁴, Constantin Brăiloiu¹⁴⁵ román kutatásaiba bekapcsolódva hivatalos román támogatása is van, akárcsak Balla Péternek, Veress Sándornak): 1933-ban őt is kiutasítják az országból. Lükő kapcsolata a múzeummal felhőtlen volt, visszaemlékezéseiben mégsem tér ki rá, ahogy Györffy valós szerepére sem: a következő évtizedekben traumák sora fogja elmosni az emlékeket.¹⁴⁶

Egy harmadik ügy *a kutatás ekkori politikai feltételeit* világítja meg. Röviddel a Lükő Gábor-iratcsomó lezárulását követően, 1933 nyarán Györffy egy erdélyi tanítványa, Tőkés Béla¹⁴⁷ szilágysági néprajzkutató útját készíti elő. Kérésére Csutak ad megbízólevelet Tőkésnek, és a szükséges pénz is Csutak útján jut el a diákhhoz. Diósadról jelentkezik először, és beszámol addigi útjáról. A második, krasznai jelentkezés már a Székely Nemzeti Múzeum igazgatójához intézett segélykérés: Désházán letartóztatták, és hadbíróságra akarják vinni, mert miniszteri engedélyre lett volna szüksége a gyűjtőúthoz. Az eset jellemző, és sok mindent megmagyaráz, miért is volt olyan szegényes a magyar néprajzi kutatás a két világháború közötti Erdélyben. Ezúttal azt láthatjuk konkrét példán, mit jelent, hogy a huszonnégy éves új impérium alatt Erdélyben gyakorlatilag foly-

¹⁴⁴ Dimitrie Gusti (1880–1955), a román szociográfia és falukutató mozgalom nemzetközi hatású nagy alakja, a bukaresti Falumúzeum létrehozója

¹⁴⁵ Constantin Brăiloiu (1893–1958), román zenetudós és zeneszerző, a bukaresti Folklórarchívum megalapítója, a folklórkutatás nemzetközi híré alakja

¹⁴⁶ A Györffy–Lükő levelezés másik felét l. Sümegi György 2002

¹⁴⁷ Tőkés Béla, református lelkész. Teológus hallgatóként végez néprajzi kutatást, majd a világháború után a bánási Végváron alapít tájmúzeumot (l. Kós Károly, ifj. dr. 1947).

tonosan ostromállapot volt.¹⁴⁸ Következő évben azt is rendelet tiltja meg, hogy külföldi tudós akár nyilvános gyűjteménybeli, kiállított anyagot fényképezzen, rajzoljon le. Csutak a háromszéki megyefőnök segítségével kieszközöli a diák szabadon bocsátását, azzal, hogy a fiú az ő megbízásából fényképezett és gyűjtött néprajzi adatokat, de elkobzott tárgyait (hat doboz film, jegyzetek, két könyv, fényképek, egy Szilágy megye-térkép) ő sem tudja visszaszerezni a kolozsvári Haditáncstól.

¹⁴⁸ A korszak háromszéki visszáságairól l. B. Kovács András 2006

2.4. Természettudományos és azt kiegészítő programok

A Székely Nemzeti Múzeum két világháború közti természettudományos programjai *a székelyföldi kutatóutakként* emlegetett gyűjtő- és tanulmányi kirándulásokban tetőznek. Jelentőségüket az adja, hogy a magyar természettudományos kutatások történetében hasonló komplex regionális kutatásra ezt megelőzően csak az első világháború előtti, id. Lóczi Lajos-féle Balaton-kutatás példa, utána pedig leghamarabb az 1962-ben induló bakonyi.¹⁴⁹ A székelyföldi kutatás után korántsem maradt az említettekével egybevethető begyűjtött anyag, publikáció, de ezt a kisebbségi, hátrányos körülmények is magyarázzák, tudományszervezésként viszont olyan sajátosságok jellemzik, amelyek más tekintetben jelentősen kárpótolnak az elmaradt eredményekért. Az évente megrendezett, természettudományos súlypontú, de esetenként régészettel, néprajzi és művészettörténeti kiszállással egybekötött kutatóutakon ugyanis a székelyföldi, a kolozsvári és a dél-erdélyi szakemberek, lényegében az erdélyi magyar tudomány elitje adott egymásnak rendszeres találkát, a Múzeum szervezésében, annak javára (mindenkor kihangsúlyozzák, hogy céljuk a Múzeum gyűjteményeinek gyarapítása, a múzeumőrök ismereteinek gazdagítása). Másrészt az egyetemen, intézetben, múzeumi gyűjteményben, patinás magyar középiskolákban dolgozó szakma mellett meghívják a fiatal tanárnemzedék arra érdekesített tagjait, sőt középiskolás diákokat, ugyanakkor a tudományra és kultúrára fogékony, érdeklődő helyi értelmiségnek, polgári rétegnek is lehetőséget nyitnak a nem egyszer akár gyakorlati hasznot jelentő találkozásra. A tanulmányi kirándulások tehát egyben *az elit utánpótlását célzó képzés*, valamint az akkor elképzelhető legszínvonalasabb *magyar szabadegyetem*.

A programban valójában három összetevő talál egymásra, fonódik össze. Az első a Csutakék 1928-as Székelyföld-monográfia terve és az 1929-es tanulmánykirándulás ennek jegyében értelmezhető próbája-lustrája, tehát *egy regionális központ régebbi programja*. A második *a dél-erdélyi magyar természettudományos szakemberek 1930-as évek eleji, főleg szász mintát követő önszerveződése*, amelyet előbbi fokolizálni-segíteni tud. A harmadik összetevő az, hogy mindez ötletet adott és formát-témát kínált Bányai János elképzelésének, *kolozsvári magyar szakemberekre építő tanulmánykirándulásokkal ellensúlyozni a román természettudományos elit ekkori hasonló tevékenységét*. Egyben az ezt megszervezni képes kisebbségi magyar régióhoz kötötte az elképzelést.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Papp Jenő 1964, 391

¹⁵⁰ Vö. Boér Hunor 2006, 11–12, 14

1928–1929 székelyföldi lustrája.¹⁵¹ Az 1928-as kirándulás inkább előzetes bejárás jellegű. Több részvevő a jubileumi kiállításra készülve, vagy a jubileumi *Emlékkönyv* kapcsán kerül közelebbi kapcsolatba egymással. Anyaggyűjtésnek is szánták, ismeretterjesztésnek is (sepsiszentgyörgyi és székelyudvarhelyi előadásokkal kezdődik-végződik). Bányai János szervezői politikájának a helyi, szolgálni kívánt közönséggel való kapcsolatteremtés és kölcsönös segítség a lényege, az intézményi jelleg tudatos előtérbe emelése egy hosszú távon megtérülő presztízstermelés céljából. Az alapkutatás mellett a megvalósítható alkalmazott kutatási vonatkozásokat hangsúlyozza, de az alkalmazási lehetőségek között turisztikai célú elképzelés is akad: a szebeni Deutsches Kulturamt német vendégeknek szervezett erdélyi kirándulásán a Múzeum a kalauz 1929-ben a Székelyföldön, és ha nem is alakul ki rendszeres, a térség turisztikai potenciálját hasznosító kapcsolat, mint arra kezdetben számítanak, folytatása is lesz 1937-ben.

Az 1928-as tanulmányi kirándulás a legkülönbözőbb szakterületek erdélyi magyar vezető szakembereit mozgósítja. A természettudós mag egyben az EME Természettudományi Szakosztály egyetlen ekkori tevékenységének, a szabadegyetem-jellegű ismeretterjesztő, ritkábban ún. „tudományos” előadásoknak a geológus főszereplője: Szádeczky Gyula, Balogh Ernő, Bányai János. Szádeczky a két testvérintézmény összefogásának örül a leginkább, az együttműködés még az 1934-es újrakezdésnél is fontos motivációja a kolozsváriaknak, bár intézményként az EME soha nem lesz részvevő (talán nem függetlenül attól a kolozsvári légkörtől, amelynek okán Szádeczky a minél kisebb nyilvánosság híve). Részt vesz földrajzos (Xantus János, Tulogdy János), botanikus (Nyárády Erazmus Gyula), régész (Roska), történész és művészettörténész-heraldikus (Csutak, Keöpeczi Sebestyén József), néprajzos és műpítész (Haáz, Kós). A zoológus Bogával végül csak Csíkszeredában találkoznak, a vegyész Ruzitska Béla pedig nem tud eljönni, de vállalja az esetleges vegyelemzések majdani elvégzését. Többen családtagokkal érkeznek, a meghívottak költségeit a múzeum viseli. Csutakék több tucat embert mozgósítanak a szervezéshez, Bukaresttől Sepsiszentgyörgyön át a felkeresendő vendéglátókig (a köszönőlisták tanulságosak: a két világháború közötti székely kisvárosokban valóban létezik ekkor mozgósítható magyar civil társadalom).

Az útvonal: sepsiszentgyörgyi homokbánya, komollói római tábor, Kovászna, Kézdivásárhely, Szent Anna-tó, Csíkszereda, Csíksomlyó/Gyergyószentmiklós-Gyilkos-tó, Szentkeresztbánya (bánya és kohó), Székelyudvarhely, Székelykeresztúr. Mindenütt kerülik a helyhatósági támoga-

¹⁵¹ A következő, külön nem hivatkozott adatokat l. Wolf Tamás 2002

tást, és a vendéglátásért cserébe szívesen szolgálnak *szaktanácsadással*. A múzeum szakmai nyeresége: Nyárády botanikai tanácsai, segítségének felajánlása (gyűjtene felesben kolozsvári intézetnek, felesben a Múzeumnak, élve utóbbi erkölcsi támogatásával), fényképek (Balogh Ernőnek fizetik is), Bányai írása a kovásznai ásványelőfordulásokról, és két rövid, alkalmazott szaktanulmánya, melyeket megküldet a vendéglátóknak (propaganda a múzeumnak).

1928 és 1934 között az 1928-as természettudós részvevők nem vállalkoznak nagyobb kutatóútra. 1929 a jubileumi rendezvények éve és Bányaié (sepsiszentgyörgyi ajánlólevéllel a Múzeumot képviseli külföldön, egy nemzetközi balneológiai kongresszuson; 1930-ban is a Múzeum biztosít neki szállást előpataki munkájához). De 1931-ben, mint már szóba került, Csutak és Bányai viszonya megromlik. A gazdasági világválság is érezteti hatását. A kolozsváriak közül csak Nyárády javítja fel 1929-ben, a székelyföldi lápok növényvilágára vonatkozó anyagot az *Emlékkönyvhöz*, és Balogh Ernő kutat 1932-ben Sepsiszentgyörgy bázissal. Jellemző hozadék viszont, hogy Nyárády a közös vállalkozások interdiszciplináris jellegét emeli ki a programgazdagság mellett. Ennek jegyében fogja elkészíteni a jeles botanikus a csíkkarcfalvi templom makettjét; néz utána Balogh Ernő 1932-ben a kolozsvári minoritákhoz került egykori csíksomlyói nyomdának. Az időközben bekapcsolódó új emberek sem szorítkoznak szakterületükre: zoológusok jeleznek régi könyv- és iratanyagot, ismeretlen adatokat a festő Gyárfás Jenőről, gyűjtenek régészeti leleteket vagy 1717-ből való hímzésmintát stb. a múzeumnak.¹⁵²

Szász mintájú mozgalom és romániai magyar természettudományi múzeum.¹⁵³ A székelyudvarhelyi kapcsolat meggyengülését jelentős fordulat ellensúlyozza: 1930-ban Diószeghy László sepsiszentgyörgyi születésű festőművész, lepkész figyel fel a *Emlékkönyvre*, és jelentkezik Borosjenőről a múzeum segítésére, mozgósítva szakmai körét. Ő és rovartanos barátja, a küküllővári Köntzei Gerő kezdeményezi a tanulmányutak újraindítását, és főleg nekik köszönhető, hogy azok 1934–1935-ben (egyebek mellett) komoly tudományos gyűjtőút jelleget öltenek. A kitűnő dél-erdélyi szász és anyaországi szakmai kapcsolatokkal rendelkező Diószeghy és Köntzei problémafelvetése és hozzáállása hatalmas nyereség (természetes élőhelyek eltűnésének veszélye, a szakma elöregedése; csoportos gyűjtés módszertana, beleértve szakterületükkel egymást előnyösen kiegészítő részvevők beszervezését; átgondolt eszköz- és anyag-előkészítés a felszereléshez és az eredmények tárolásához; teljes gyűjtemények mint a Diószeghy-lepke- vagy egy Zilahi Kiss End-

¹⁵² Kocs Irén 2002, 93, 108–109, 112, 114–115

¹⁵³ A következő, külön nem hivatkozott adatokat l. Kocs Irén 2002

re-bogárgyűjtemény adományozása; múzeumpártoló egyesület és múzeumi természettudományos szakosztály szorgalmazása anyagi feltételeket és szakmai erők megszervezését biztosítandó). Köntzei a szebeni szász természetrajzi múzeum célkitűzését, eredményeit, módszereit állítja példának: tiszteletbeli őrei ingyen dolgoznak a közért, de a köz is megbecsüli ezt, és minden a munkáját felajánlónak munkaasztalt biztosít. Nem nehéz felismerni benne Herepei későbbi elvét: innen származik.

Tekintettel a még bevonható kutatókra (mindenekelőtt Dobay László dicsőszentmártoni ornitológus), a Székelyföld rovar- és madártani felmérését tűzik ki fő célként. Csutak a skanzen megvalósítása esetén a felszabaduló néprajzi múzeumi helyiségeket ajánlja fel nekik és saját szakemberét, valamint a gyűjtendő terület értelmiségének mozgósítását ígéri. 1931-ben Diószeghyvel és Köntzeivel gazdag zsákmányt hozó, csillagtúra-szerű háromszéki gyűjtőutakat tesznek a múzeum költségén (Sugásfürdő, Rétyi Nyír, Bükszád–Mohos–Szent Anna-tó vonala, Kommandó–Gór-havas), illetve belső múzeumi munkát végeznek. 1932-ben viszont sem Dobay, sem Diószeghy nem tud eljönni a tervezett hargitai gyűjtésre, Köntzei pedig nem ismeri azt a terepet. A legsúlyosabb csapás László Ferenc fiának, László Józsefnek az öngyilkossága, Csutak kiszemelt utódját veszíti el benne. Nyárády segítségével választ helyére tanárjelöltet: a későbbi kolozsvári egyetemi tanár Szabó József az újrainduló kutatóutakon Csutak sepsiszentgyörgyi jobbkeze lesz.

A bevonható szakemberek kérdése ezzel együtt mind égetőbb: Köntzei és Diószeghy előbb Bányaival találkozik 1933-ban, szovátai gyűjtésen (Bányai újra közeledik Csutakhoz is, ismét a Múzeum „megbízottjaként” indul bécsi és berlini útjára ebben az évben), majd egy múzeum-egyletnek, illetve Csutak kérte módosításként a Múzeum természettudományi szakosztályának állít össze alapszabály-tervezetet, ezzel érkezik az 1933-as sepsiszentgyörgyi EME-vándorgyűlésre. A kolozsváriak nem támogatják a rivális szervezet létrejöttét, az újrainduló tanulmányutakon viszont részt kívánnak venni.

A Diószeghy és Köntzei fémjelezte mozgalom pár további mozzanatát csak röviden idézzük. Földön járnak: kiállítási anyaggal a Múzeum a gazdatársadalom rovarkártevők elleni harcának is szolgálatába állhatna – szorgalmazza a gazdálkodó Köntzei. Ebben Bányaai gyakorlatiasságára emlékeztet: 1933-ban egy gyógyszerész is érdeklődik Bányaai útján a székelyföldi székfű minőségéről. A következő évekre csúszott hozadékként 1934–1935-ben Csutakék László Ferenc gombász fiát, László Kálmánt vonják be, ugyanőt Köntzei Soó Rezsővel hozza össze – a belső szak-

mai nyilvánosság megnő. 1935-ben felmerül Dobay állandó alkalmazásának a lehetősége. Szilády Zoltán ugyanerre a marosvásárhelyi bogarász Kovásznai Zajzon Gerőt javasolja. Köntzei személyes áldozatvállalásával a rovardobozok-rovarszekrények ügye is mozdul, bár a szekrények csak a Csutak halála után fognak elkészülni. Köntzei elmarad az 1936-os kászoni útról, de beszámol a múzeumnak többek évi tevékenységéről és terveiről. Ugyancsak 1936-tal kezdődően fogja támogatni őket a pók-anyaggal segített budapesti Kolozsváry Gábor (a Nemzeti Múzeum állattani könyvtárából), egy kisebb természettudományi szakkönyvtárral és állattani gyűjteményekkel. 1937-ben Köntzei a Gyilkos-tónál kutat majd és a Görgényi-havasokban, múzeumi papírokkal biztosítva magát.

Gondok is jelentkeznek: Diószeghy és Köntzei között 1936-ban merülnek fel ellentétek a rovarszekrények használata kapcsán (Köntzei és Bányai között már korábban érzékelhetőek voltak), Dobay esetleges alkalmazását véleményezve és a bővülő tervek kapcsán pedig Roediger Lajos fogalmazza meg, hogy a mozgalom valójában *egy romániai magyar természettudományos múzeum eszméje* köré szerveződött, amely a raktározási-kiállítási terekben amúgyis mindinkább szűkölködő Székely Nemzeti Múzeumnak vállalhatatlan terhet kezd jelenteni. Ezt ugyan Csutak döntötte volna el, de 1936 után épp az ő elvesztése fogja jelenteni a legnagyobb gondot, minden programjuk folytatásában.¹⁵⁴ Térjünk vissza a tanulmányutakhoz.

Komplex regionális kutatóexpedíciók; a kolozsváriak beszállása.¹⁵⁵ A székelyföldi kutatóutak elsősorban rovertanos fellépésre indulnak újra 1934-ben, de Bányai csaknem azonnal átveszi a kezdeményezést, és az 1936–1939. évet egyértelműen az ő személye határozza meg, főleg geológusok és botanikusok társaságában. Az évente sorra kerülő expedíciók a Központi-, majd a Dél-Hargitába, Kászon térségébe, Kommandó vidékére, a Gyilkostó–Marosfő területre, illetve a Kelemen-havasokba irányulnak. Az 1940. évi utolsó, a Gyimesekbe tervezett út már nem valósulhat meg, a világháború kitörése és a második bécsi döntés hozta változások nyomán lehetőségek nyílnak és zárulnak. Mindenképpen kiemelendő, hogy ez a jól megalapozott-bejáratott program nem fogja megérezni Csutak halálát, a rá való igény nem csökken, és a szervezés is olajozottan működik tovább.

1934-ben új ismeretségek születnek: Boga Diószeghyvel találkozik, mikor felviszi a csoportnak a múzeum által elkészített gyűjtőeszközöket. Gimnazisták is segítségükre vannak mostan-

¹⁵⁴ Vö. még Kocs Irén 2007

¹⁵⁵ A következő, külön nem hivatkozott adatokat I. Wolf Tamás 2002

tól, hulló- és bogárbefogásra tanítják be őket. A zárófogadást Nagy Jenő és Vámszer a szentimrei Büdösfürdőre készíti elő (Vámszer EKE-gyűjtőívvel támogatást is biztosít, Csutak kételyei ellenére a székelyföldi turista-egyesületekre valóban lehet számítani), és ott alaposan megbeszélik az eredményeket, problémákat. Diószeghy már előbb figyelmeztet: a tervezett időpont nem alkalmas rovarügyi gyűjtésre. Köntzei így is új fajjal tér haza, és több ezer példányt gyűjtenek, de következő évre valóban külön programot szerveznek a zoológusoknak (kisebb gyűjtőterület, de alapsabb begyűjtésre, korábban), illetve a geológusoknak-botanikusoknak (nagyobb terepbejárás, később), és csak a megbeszélések közösek.

Az 1935-ös helyszínt, a Dél-Hargitát Csutak ajánlja (ahogy az 1936-ost is), és végül Szent Anna-tó–Uzonkafürdő–Magyarhermány–Bodvaj–erdőfülei Essigmann-villa–homoródalmási barlang útvonalban egyeznek meg. Bekapcsolódik munkájukba a geológus Török Zoltán, Csutak Szabó Józsefet küldi a múzeumot képviselni, Uzonkafürdőre elmegy László Kálmán is, tanárok sora csatlakozik (Szabó kollégái Nagyenyedről, Zilahról, Kolozsvárról, Székelyudvarhelyről; a néprajzos Haáz Ferenc). A gyűjtésből két láda kőzet kerül be a múzeumba, a mohák Szepesfalvy Jánosnál maradnak meghatározásra, a zuzmók Kőfaragó Vilmosnál, botanikai anyag László Kálmánál is, zoológiai Köntzeinél és Dobaynál, paleontológiai Török Zoltánnál. Mint a korábbi alkalmakkor is, számos támogató, segítő hozzájárulás, komoly szervezőmunka biztosítja az utak sikerét, a szállást, a szállítást. 1935-ben az élelmiszer-utánpótlást biztosító olaszteleki („tanyasi”) Nagy Imre maga is pomológus, madármegfigyelő. A résztvevők múzeumi előadásokat is vállalnak a megbeszélések során. Ősszel azonban Szádeczkyt veszítik el, 1936 nyarán pedig Csutakot.

A Csutak-korszak utáni folytatásból pár adatot emelünk ki. 1936-ban EKE-akciónak fogják álcázni a tanulmányutat, és régész, néprajzos is részt fog venni rajta (Ferenczi Sándor, Roska, Vámszer). Az anyaországi meghívottak jönnének, de nem könnyű egyeztetni az időpontokat (így marad le a zoológus Kleiner Endre, Dudich Endre). Vámszer egyetemi hallgatókat is hív, a törzsgárda pedig változatlanul erős (Balogh Ernő, Bányai, Török, Tulogdy, Xantus, többen gyerekükkel). A Lassúág vízmegosztására hívhatják fel utána a figyelmet, és egy Kászon-monográfia elkészítésében fognak megegyezni (Vámszer és valószínűleg Ferenczi meg Bányai 200 oldalas kézírata össze is áll, kiadására is bejön a pénz a múzeumba, de még tisztázatlan okokból végül más munkákba¹⁵⁶ dolgozzák be eredményeiket). 1937-től magyar állami támogatásból fogják fedezni a költségeket, és a kommandói útba bekapcsolódik Molnár István és Tavaszy, utóbbi ír is élmé-

¹⁵⁶ Bányai János 1933–1938; Ferenczi Sándor 1938; Vámszer Géza 1934–1940 (?)

nyeiről.¹⁵⁷ Ezt az utat szétveri az eső, de Bányai és Balogh visszatér utána, hogy befejezze munkáját, Vámszer nemkülönben. Geomorfológiai és szerkezeti geológiai megfigyeléseket, bitumenes palákat és opálokat, halmaradványokat, markazit konkréciókat, tőzeglápok botanikai adatait fogják említeni a beszámolók. Balogh Ernő egy hétre rá előadást is tart Kolozsváron a térségről.¹⁵⁸ Az 1938-as úton Nyárády állít össze herbáriumot a múzeumnak, az Olt s a Maros forrásait kutatják meg, helyi villák építéséhez adnak geotechnikai tanácsokat. Ekkor már fényképezni például egész Csík megyében csak hadtestparancsnoksági engedéllyel szabad. Az 1939-es útról Bányai kőzeteket küld be a múzeumba, ifj. Xantus Jánostól viszont hiába fogják várni a mohát, zuzmót, egyéb természettudományi anyagot.

Az eredmények kérdése: Török Zoltán gyűjtésének példája.¹⁵⁹ Mi történt a kutatóutakon gyűjtött anyaggal? A kutatók általában magukkal vitték preparálás, meghatározás végett, kisebb része a múzeumba is visszakerült, így Nyárády néhány említett herbárium, bizonyos Köntzei-gyűjtemények. Nagyobb részüknek azonban nem ez lett a sorsa. A magyarázatot részben a múzeum tárolási körülményeiben, részben általánosabb, intézménytörténeti fejleményekben kereshetjük. A Török Zoltán gyűjtötte anyag nemrég feldolgozott története több felmerült kérdést tisztáz, és még több általános kérdést vet fel.

Török 1933-tól dolgozik a múzeummal: a délkelet-erdélyi szarmata–levantei puhatestű faunát gyűjti be. Vállalja a meghatározást és egy mintakollekció összeállítását a múzeumnak, majd európai jelentőségű gyűjtemény megvalósítására vállalkozik, melyet hosszabb kutatással lehetne megteremteni. Ennek fejében a múzeumtól ajánlólevelet kap, hogy a terepen mint nekik gyűjtő kutatót támogassák, Csutak helyi embereket, lehetséges munkatársat ajánl neki, valamint lépéseket tesz őslénytani gyűjteményszekrények elkészítésére. Kapcsolatuk nagyon jó: Török beígért előadása ugyan kétszer is meghiúsul Sepsiszentgyörgyön, de több székelyföldi kutatóútjukon részt vesz, ezenkívül 1936-ban is jelentősebb gyűjtést végez Erdővidéken. Az eredmény részben nála marad, részben a múzeumba kerül, beládázva. A második bécsi döntés után Török visszanyeri kolozsvári szakmai lehetőségeit, és a Ferenc József, majd a Bolyai Tudományegyetem legendás hírű tanára lesz. Érdembeli folytatásra a múzeum kommunista államosításának, az EME felszámolásának súlyos, kölcsönös bizalmatlanságtól terhelt évében kerül sor.

¹⁵⁷ Tavaszy Sándor 1938

¹⁵⁸ Vö. Balogh Ernő 1940 (utóbbihoz hasonló következtetésű munka Orghidan, Traian 1939)

¹⁵⁹ Az ügy részletezését l. Papucs András – Boér Hunor 2006, valamint SzNM It, 161-1947

1949-ben második világháború utáni próbálkozásokra, Szabédi Lászlóval, a múzeum 1945–1947-beli igazgató-örével való megegyezésre hivatkozva Török Zoltán vissza fogja kérni múzeumbeli anyagát. Már csak egy kisebb mintakollekciót ígér belőle, miután az egyetem geológiai laboratóriumában feldolgozzák. Székely Zoltán természetesen ki fogja adni, amit elől talál, de ennek hátteréhez tudni kell, hogy a kolozsvári magyar egyetemen ezzel párhuzamosan sokkal fontosabb gyűjteményeikről is az a vélemény alakul ki, hogy feldolgozásukra a kolozsvári tudományosság lenne az egyedüli *hivatott*... Kolozsvár pedig ismét hatalmi helyzetben van, és olyan időket élnek, amelyben senkit nem érdekel, hogy közgyűjteményekből normális körülmények között nem szokás anyagokat visszavenni-elvinni. Székely a többi gyűjteményt védve enged. Tény, hogy a ládák ekkor elhanyagoltan hevernek, de a természettudományok Herepei-korszakbeli háttérbe szorulásában Székely vétlen: Török sem jogeljátszónak írja a levelet. A kérdés: hogyan nevezhető, amikor valaki a rosszban *támogató, hálát érdemlő jóbarát*, a jóban pedig már *partnernek sem tekintik*? Török Zoltánt a kolozsvári tudományossághoz kötötte a régebbi hűség: ami felmerül, az nem *egy tudós árulásának* a vádja. De tény: nem csak a múzeumban maradt anyag meghatározatlan. A Kolozsvárra kerülőről sem tudni, *mire hasznosították*. A faunáról, amelyet képvisel, Kolozsváron is csak résztanulmányt fognak publikálni, és mintakollekció sem érkezik vissza a múzeumba.

2.5. Regionális „kultuszárca”?

A múzeum két világháború közti *szerepváltásának* fő oka az, hogy a jelentős (nemzetközi ismertségű) regionális múzeum súlyos erőforrás-vesztéséget szenvedett. 1919-től egy biztos anyagi, szakmai fejlesztési háttérrel *improvizált, nem hivatalosítható támogatások* játékával kell pótolni, ami önmagában is emberi erőt von el; László Ferenc elvesztése pedig szakemberpótlást kér, amely a régi keretekben, azok felszámolódása okán, már nem biztosítható. A fedezetlen *szakemberigény azonban szembejövő igényre talál*: máshol az intézmények szűntek meg, és az erdélyi szakma szilárd pontokat keres a megkapaszkodáshoz. Csutak erre a létező igényre építi megoldását: összerdélyi kutatási tervekre nem lehet ereje, de a Székelyföld további kutatását csak összerdélyi erők szervezésével teheti lehetővé, és ilyen értelemben valóban *a romániai magyar (intézményi) tudományos központtá* alakítja múzeumát. A kolozsvári magyar tudományszervezés eközben létező, de diffúzabb képlet; felsőoktatását, gyűjteményeit nagyrészt elveszítve az ottani magyar tudományos elit kitelepedik, középiskolákba szorul, vagy a román tudományosságot gazdagítja. Budapest nagyobb közelségével is élve, ez az elit így is a kincses városnak biztosítja az ismeretterjesztés, sőt a tudományos közlés legnagyobb erdélyi magyar szeletét, de Sepsiszentgyörgy lehetőségei (gyűjtemények, vezetőinek szervezői kvalitásai, a tömbmagyar terület előnyei) számos tekintetben nagyobbak.

A Székely Nemzeti Múzeum tekintélye soha nem volt és nem lesz akkora, mint a két világháború között. Mind a helyi lakosság, mind a román hatóságok, mind pedig a magyar tudományos elit szemében, legyen az helyi vagy anyaországi, dél-erdélyi vagy kolozsvári. Közége, az igénybe vehető nyilvánosság ekkor is korlátozott, így óhatatlanul Csutak Vilmos összetett szerepével kell magyaráznunk azt, hogy ez a tekintély él és folyamatosan újratermelődhet. Csutak tudományos intézményt vezet, kitűnő rálátással a tudományos életre-tényezőkre. Egyéb tevékenysége, de generációs helye okán is egyenlő félként tárgyalhat a szakma olyan vezető személyiségeivel, mint az anyaországban Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Györffy István, Viski Károly. Másrészt oktató és oktatási intézmény vezetője. 1919-ben Sepsiszentgyörgy csaknem valamennyi, ingatlanait-fenntartóját veszített magyar iskoláját bementette református fiúközépiskolája falai közé, rendezi sorukat, sőt építkezik számukra. A Mikó Kollégium Erdély legjobban működő református kollégiuma ekkor.¹⁶⁰ Iskolái révén Csutak a fenntartó egyháznak is súlyos szavú előjárója, beépült e felértékelődött kisebbségi intézményrendszer döntési köreibé. A felsorolt szerepek, de alkati adott-

¹⁶⁰ Vö. Kós Károly 1934, 228–229; Egyed Ákos 1993, 47–78

ságai révén is a helyi politikum tényezője, országos-nemzetközi szereppel akár: az első román választásokon tartalékos parlamenti képviselőjelöltje a Magyar Pártnak; iratai között maradnak fenn Kós 1931-es elképzelései; halála évében javában folynak a tárgyalások, hogy a Háromszékme gyei Székely Tanalapot a Gozsdu Alapítvány budapesti javainak ellenében épp múzeuma kezelésébe adja a román állam, tehát máig lezáratlan magyar–román vagyonsvita ügyében szánnak neki jelentős szerepet mindkét oldalról.¹⁶¹

Tekintélye részben akár formai alárendeltségi viszonyokat is helyettesíteni képes; a párhuzamosan általa vezetett intézményekből adódóan sok dimenziós szervezési és pénzügyi mozgástere van – a múzeumi telekvásárláshoz például a kollégiumi költségvetésből előlegezheti meg az összeget. Mindent egybevéve, Csutak kezében olyan oktatás-, tudomány-, művelődés- és egyházpolitikai kulcspozíciók összpontosulnak, amelyek így együtt egyféle *informális „kultuszárca” feladataként*, pontosabban egy törvényileg nem garantált, de *működő kisebbségi kulturális önkormányzat regionális vezetői szerepköröként* írhatóak körül. Az informális jellegnek persze már ekkor komoly hátulütője van. Csutak kapcsolatteremtő képessége és nyitottsága révén a múzeum munkatársainak-segítőinek köre a csúcsértelmiségtől a jószándékú helyi polgári rétegen át a gazdasáradalomig terjed; utolsó levelezései egyikével véleménysszondázást is végez szolgált közösségében, teendőiket illetően.¹⁶² De helyi nyugdíjas bedolgozóinak az inkább jelképesen honorált munkaereje rapszodikusabb teljesítményre elegendő, a távolról meghívott, komolyabban fizetett szakemberekkel szemben pedig nincs megfelelő számonkérési lehetősége (illetve személyéhez kötöttek, intézményi garancia nélküliek). Ennek Csutak is tudatában van: munkaerő-politikája távlatilag *a saját nevelésű szakemberek* kitermelését-felhasználását célozza. A Mikó történetében ő igazgató a leghosszabb ideig, és el is éri azt, hogy ne legyen kénytelen külső tanároknak fizetni. Múzeumőrei pedig tanárai közül kerülnek ki: jelképes, hogy megárvult katedrájára az a leendő múzeumigazgató Székely Zoltán fog kerülni, akit ő szemelt ki és küldött magasabb képzésre, múzeumi célra is.¹⁶³

A külső munkatársakkal felmerülő gondok több kérdést felvetnek. Néprajzi és természettudományi téren a mozgósítás kitűnő, csak a feladatleosztás és számonkérés mikéntje a gond. A régészetre már eleve kevesebb munkatársat mozgósíthat, és azok is politikailag-ideológiailag kiszol-

¹⁶¹ Vö. Biró Rózsa – Boér Hunor 2004, 7–8, 14–18; illetőleg a 3.3., valamint a 4.2. fejezet adatait. Mostani politikai felértékelődése nem pillanatnyi, vö. pl. tételes szereplése az 1938. évi romániai kisebbségi státútuban (Mikó Imre 1938, 185).

¹⁶² Csutak Vilmos 1936. május 5-i levele Csoboth Jánosnak, SzNM It, 1936. évi csomó

¹⁶³ Vö. Egyed Ákos 1993, 54–55; Bárdi Nándor 1996, 187; Kocs Irén 2002, 121

gálatottak: a Kolozsváron maradt magyar régész óvhatja ugyan valamelyest maradásával a román kézre került gyűjteményeket, de munkájának ennek fejében a román vezetés szab irányt, partizánakcióit rossz szemmel nézik (Roska csak sepsiszentgyörgyi közbenjárásra kutathatna Kolozsváron saját intézetében található székelyföldi anyagot, Ferenczi Sándornak pedig 1933-ban főnöke, Constantin Daicoviciu egyszerűen megtiltja, hogy megkutassa a székelyderzsi, feltételezett honfoglaló magyar sírt, hiába áll mögé a múzeum¹⁶⁴). A történészekről az 1929-es anyaországi marakodók általi cserbenhagyás kapcsán szó esett már, de tulajdonképpen ugyanehhez a körhöz tartoznak azok a jeles kolozsvári szakemberek is, akikkel való személyes barátságához Herepei ugyancsak oly hiú reményeket fűz majd.¹⁶⁵ Mégis, minden elszenvedett kudarc ellenére, ha Benedek Elek, Kós vagy Bányai hasonló korabeli tevékenységével vetjük egybe Csutaknak gyakran az említettekével is összefonódó szervezőmunkáját, feltűnő Csutak egy jelentős előnye: Sepsiszentgyörgyön egyáltalán *intézmény* működik (Kós nem véletlenül alapít Szépművészeti Céhét és Barabás Miklós Céhét, Bányainak nem véletlenül megfelelő a múzeum „képviselésében” járt szakmai rendezvényekre). A múzeum *már* intézmény, és Lujza Netoliczka tájékoztatásából tudjuk, hogy helyzetének a hátrányos volta is viszonylagos: az államilag támogatott kolozsvári román néprajzi múzeum az alkalmazottainak biztosított fizetést, a fűtést, az irodai költséget leszámítva *még rosszabb* helyzetben van: Romulus Vuiuának a szakirodalom beszerzésére sem futja.¹⁶⁶ (1936-ban a román állam teljes múzeumokra szánt költségvetése, ha a múzeumi tevékenységgel valójában nem is rendelkező bukaresti „Stelian Múzeumot” nem számítjuk, *alig ötszöröse* a Székely Nemzeti Múzeuménak.¹⁶⁷)

Csutak személye valóban folyamatos *feltétele* a korszak eredményeinek, és a Csutak-korszak előkészítette lehetőségek, a most kitermelt, megoldásra való feladatok meghatározzák a további alternatívákat. De hogy ez a helyzet előállt egyáltalán Csutaknak játéktérül, azt komoly *előfeltételek* tették lehetővé. A múzeum *működő intézményként volt adottság* már a Csutak-korszak elején, és ennek jelentőségét nemcsak a hasonló intézmények hiányában bekövetkező kolozsvári talajvesztés világítja meg,¹⁶⁸ hanem mindenekelőtt a szász kulturális önkormányzati modell. Erre nem Köntzei Gerő az első, aki figyelmeztet, nem is Vámszer Géza, még csak nem is Richard Csáki, aki 1929-ben szász részről, a Bruckenthal Múzeum képviselésében köszönti a székely test-

¹⁶⁴ Csutak Vilmos – Ferenczi Sándor levelezés, SzNM It, 1933. évi csomó

¹⁶⁵ Vö. 4.1. fejezet

¹⁶⁶ Lénárt Anna 2002, 150

¹⁶⁷ Tzigara-Samurcaș, Alexandru 1936, 291

¹⁶⁸ Vö. Kós Károly [dr.] 1990; Lénárt Anna 2002, 127–128

vérmúzeumot. Csutak nem véletlenül tájékozódik ilyen irányba, életképes, mert a múltban is működő, bevált kisebbségi cselekvési modellt keresve (már 1926-ban a szebeniekkel levelezi le, milyenek is az alapszabályaik, és miért nem fogadták el a román államsegélyt, szerveztek helyébe városi támogatást). Az erdélyi szászok tudományos-művelődési élete a magyar impérium idején is az állami támogatást közösségi hozzáállással kiváltó, saját tulajdonú intézmények, mindenekelőtt a Bruckenthal Múzeum köré összpontosult.¹⁶⁹

¹⁶⁹ Csutak Vilmos és Richard Csáki levélváltása, SzNM It, 1926-os csomó; vö. Tóth Szabolcs – Boér Hunor 2002, 173

3. A Csutak-korszakot biztosító előfeltételek

Az 1925–1936 időszakban történeteket komoly *előfeltételek* biztosították, és komoly megoldandó, folytatásra váró *feladatokat* hagytak örökségül. Kezdjük előbbieik vizsgálatával. A múzeum azért őrizhette meg eredeti jellegét az impériumváltáskor, mert *egyedülálló, regionális alapítványi jogállása* a túlélés finombiztosítékának bizonyult. Mivel sem országos, sem megyei tulajdonban nem állt, nem lehetett elidegeníteni a békeszerződések alapján a jogszerű hatósági tollvonással,¹⁷⁰ és mivel felügyeleti megoldása nem egyesületi volt, az ellenőrző testületben sem lehetett megváltoztatni az érdekképviselő korábbi irányultságát tagok majorálásával, ahogy az több erdélyi egyesülettel is megtörtént az impériumváltás után.¹⁷¹ Másrészt az intézmény ekkorra már *nemzetközi ismertségre* tett szert szakmai eredményei révén, így Bukarestnek sem ahhoz fűződött érdeke, hogy tevékenységét ellehetetlenítse, inkább ahhoz, hogy az ország európai felzárkóztatásában hasznosítsa presztízsét. Harmadrészt: a román állam nem nyújtott ugyan érdemleges anyagi támogatást a múzeumnak, az 1925. évi eródsdi ásatás kivételével, de a helyi erős középiskolával való szerződéses viszony biztosította a működéshez szükséges minimális *tudományos munkaerőt*. Az intézményalapítás társadalmi háttere pedig, ha bőségeset nem is, de több *anyagi forrást* megnyitott, illetve nyitva tartott *a múzeum fenntartására* – mindenekelőtt saját, jelentős ingatlanokban érte a kedvezőtlenebb új korszak.

3.1. A jogi-szervezeti előfeltétel: a regionális alapítványi, autonóm jogállás

A Székely Nemzeti Múzeum 1949-ig, a kommunista államosításig alapítványi jellegű, és 1881. évi alapszabályai értelmében „a székely nép elidegeníthetetlen tulajdona”. A tulajdonbiztosítást és ellenőrzést 1916-tól egyedül a „Háromszék, Csík és Udvarhely megyék székely közösségéből önmagát kiegészítő 21 tagú igazgató-választmány intézi”, tehát egy társadalmi alapú, nem bővíthető testület. 1916-ban ugyanis, kultuszminiszteri rendelettel, sikerül hatályon kívül helyezni az 1881-ben legfőbb vezető szervvé tett, megyei fő- és alispánokból, polgármesterekből álló, de feladatát rég nem gyakorló ún. felügyelő-bizottságot.¹⁷² Így az impériumváltáskor az új, román főhatalom nem veheti át automatikusan az intézmény irányítását is e tisztségek átvételével, és 1924-ben, az új román alapítványi törvény megszületésével a múzeum bejegyeztetheti magát mint önálló jogi személyt a sepsiszentgyörgyi törvényszéken.

¹⁷⁰ Vö. Ferenc József Tudományegyetem, Kassai Múzeum, utódállami vármegyei levéltárak esetei

¹⁷¹ Vö. Boér Hunor 2006, 13–15; Opriş, Leonte 1931, XXX–XXXII; Szabó T. Attila 1942, 46

¹⁷² Vö. SzNM Alapszabály 1881, 2 és SzNM Alapszabály 1936, 3

A kulcsfontosságú különleges jogi státust a múzeumalapítás sajátos körülményei magyarázzák. A történet persze több olvasatban közelíthető. *A közgyűjtemény-történeti kánonra jellemző, nevezzük így, kanonikus-félkanonikus elemek* kiemelése az alapítás kronológiáját teszi könnyen áttekinthetővé, ezért is érdekesebb rajtuk kezdeni (alapítói indítékok: a korabeli vidéken, illetve vidékkel szemben megfogalmazódott szakmai igények, az alapítók személyes-családi okai; a többi magyar vidéki múzeumalapítással való egybevetés). A tényleges fejleményeket azonban vagy sikerül visszavezetni az ismerős tényezőkre, vagy nem. Egy második körben a történetnek azokra az elemekre figyelünk, amelyek a háromszéki múzeumalapítás esetében ennek a *szokásos kánonba nem illeszkedő, azzal akár ellentétes mozzanatait* képezik, némelyikük mégis, esetleges volta ellenére is a történet meghatározó tényezőjének bizonyul, és megszabja annak kifejtését.

Alapítók és 1875 múzeumai, a kánonba illeszkedő történet.¹⁷³ *Zathureczky Emília* (1823–1905) művelt birtokoscsaládban született, a Háromszék határán fekvő udvarhelyszéki Olaszteleken, férje, Cserey János révén pedig régi székely középnemesi famíliába került, kiterjedt rokonsági-ismeretségi kapcsolatokkal. A család műveltsége magyarázza, hogy Emília olvas latinul, de a vidéki múzeumok gondolatát is katonatiszt testvére közvetíti a felsőháromszéki Imecsfalvára. Ő adhat majd tanácsot neki az alapítólevet, a múzeumi eljárásokat illetően is. Megjegyzendő, hogy Emília már az Erdélyi Múzeum-Egyletnek alapító (Cserey János nevével, 1859), illetve részvényes tagja.¹⁷⁴ Olasztelek másrészt az első székelyföldi régészeti ásatás helyszíne, amelyet a szomszéd Vargyas földbirtokosa, a Thaly Kálmánnal történelmi forrásközlést is megvalósító Daniel Gábor végeztet 1869-ben. Ő lesz udvarhelyi főispánként az alapítónő fő helyi politikus támogatója, neki köszönhetően tartanak fenn Emíliának, majd a család egy képviselőjének mindenkori beleszólási jogot a múzeum ügyeibe 1879 utánra is.

Az imecsfalvi Csereyek világa másfelől a kor magyarországi–erdélyi kishatalmával egybevethető.¹⁷⁵ Az ennek megfelelő háromszéki réteg nem elég erős ugyan ahhoz, hogy művelődési igényeit szélesebb környezetében is megvalósítsa, de elég erős ahhoz, hogy kezdeményezzen, és legalább ennek az igénynek az *igényéből* ne engedjen, vagyis hogy ébren tartson magában egy erre irányuló hivatástudatot.¹⁷⁶ Így látják vendégül Imecsfalván is a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlését is 1875-ben. Ismeretes, e vándorgyűlések nyomán szerte az or-

¹⁷³ A következő, külön nem hivatkozott adatokat l. Boér Hunor – Bíró Rózsa 2002

¹⁷⁴ *Erdélyi Orsz. Múzeum Naptára az 1863-dik közönséges esztendőre*, Kolozsvár, 1862, 72, 78. A múzeumalapító nagyszonyok története önálló munkát érdemelne, vö. pl. Kecskeméti Tibor 2006; stb.

¹⁷⁵ Vö. Kósa László 2001, 36–37, 44, 133, 164–166, 254, 267–268

¹⁷⁶ Vö. Dobozi István 1877, 3–7

szágban múzeumok és tudományos társaságok születtek.¹⁷⁷ Másik ismerős, ezúttal magánéleti tényező: Cserey János genetikailag terhelt ág sarja, és Emília, a „székely Nióbe” életét sorozatos családi tragédiák árnyékolják.¹⁷⁸ Nem véletlen, hogy társadalmi-művelődési cselekvésben keresi vigaszát. Társalapítóját is a gyerekeit féltve, hogy maga mellett tarthassa őket, hívja Imecsfalvára házitanítónak. Szerencsés találkozás: *Vasady Gyula (1845–1881)* hányatott élete során a forrásnál ismerkedhetett a vidéki múzeumok ügyével (Győrben is dolgozott, nem sokkal azután, hogy Rómer Ferenc ott alapította meg az első magyar vidéki múzeumot), és családi háttere zilált ugyan, de mégiscsak az Erdélyi Múzeum-Egylet jeles titkárának, Finály Henriknek a mostohafia. Bizonyítványára elemzés tárgyát képezhetné. A „harmadik alapító” Kossuth Lajos mozgósító szerepét, hozzáállásának politikai-társadalmi jelentőségét már tárgyaltuk a *Bevezetőben*, a múzeum sokatmondó neve kapcsán.

1875 a vidéki magyar múzeumok ügyének még az első nagyobb hullámához számítható, ha annak kifulladására esik is inkább. A századelőn születő Magyar Nemzeti Múzeumot legrégibb magyarországi–erdélyi múzeumokként az 1817-ben megnyílt Bruckenthal Múzeum követi, valamint az 1849-es alapítású Erdélyi Természettudományi Egyesület múzeuma (mindkettő Nagyszebenben, utóbbi 1873-ban ugyancsak előbbi épületébe kerül), a pozsonyi orvos- és természettudományi egyesület múzeuma (1856; kiadvánnyal 1856–1866-ban) – mindhárom német –, az 1858–1860-as kezdetekre visszatekintő említett győri, Rómer Flórisé – ez ugyan iskolai gyűjtemény marad, de 1859 májusától rendeletileg gyűjtőhely volt –, valamint 1860-tól (külön régiségtárral tkp. 1862-től) az egy évvel idősebb Erdélyi Múzeum-Egylet létrehozta kolozsvári. Utánuk jelentkezik a Kiegészítés biztosította új feltételek között a vidéki magyar múzeumok első nagy generációja. Eltekintve az önálló intézménynek nem tekinthető, illetve a tudományos célokat maguk elé nem tűző magán-, iskolai és egyházi gyűjteményektől, a magyar vidéken 1875-tel bezárólag Sopron (1867), Pozsony, Gyula és Nagykálló (1868) múzeuma jön létre, valamint a múzeumot tervező vagy meg is valósító szombathelyi, kassai, nagyvárad, temesvári egyesületek (1871–1872). Sopron és a szabolcsiak esetében intézményi folytonosságról nem beszélhetünk, Pozsony múzeumi gyűjteménye pedig 1900-ra sem éri el a 6000 tárgyat, Gyulával Hampel József példázza a nyolcvanas években a fejlődésében megtorpanó, ellehetetlenülő vidéki múzeumok ügyét. Székesfehérváron már az egyleti múzeumalapítás elakad; Nagyváradon, Temesváron csak ezután létesül

¹⁷⁷ Szőkefalvi-Nagy Zoltán 1969, 49–50; Bodó Sándor 2002, 7; H. Szilasi Ágota 2002, 98; stb.

¹⁷⁸ Vö. pl. a magyar múzeumügy deszcentralizálásában és a nagybányai múzeumalapításban kiemelkedő szerepű Schönherr Gyula sorsa (Morvay Győző 1910, 29, 51–52, 62–72)

nyilvános múzeum. Még Szombathelyen is közel három évtizedes, súlyos válság követi Lipp Vilmos távozását intézménye éléről. Talán Kassa a kivétel. A Háromszéken megvalósultak a testvérkezdeményezések tükrében sikertörténetnek tekinthetők.

1875 kapcsán persze felmerül annak a tisztázása, hogy a Székely Nemzeti Múzeum alapítási éveként gyakran 1879 jelenik meg, holott ekkor csupán köztulajdonba kerül az addigi magángyűjtemény. Csakugyan 1879 szerepel a múzeum pecsétjén, méghozzá az 1881-es *Alapszabályok*-nak megfelelően, de ez valójában az első nagy válság tetőzésének az ideje, amelyre kicsiny híján rámeleg az alakuló intézmény. Ha a múzeum kezdeteit az 1875–1881 periódussal helyesebb is behatárolnunk, a Székely Nemzeti Múzeum jóval 1879 előtt rendelkezik egy működő ilyen intézmény valamennyi ismérével.

Egyrészt *rendezett, élő, gyarapodó gyűjtemény*. Állandó kiállítását látogatási könyve bizonyítja: mint nyilvános gyűjteményt tekinthették meg az érdeklődők, már indulásból – az első olyan látogató, akit vezettek is, 1875. június 26-án kereste fel. 1879. szeptemberi átadásáig ezerháromszázan írják be nevüket a pergamenkötésű látogatási könyvbe, és ez nyilván nem az összes vendég. 1875. augusztus 15-től saját berendezése van, a kiállított tárgyakat kivétel nélkül felcímkézik. Vasady a látogatási könyv hátsó felébe is bevezeti szakleltárakat, katalógussal fogják átadni a köznek. 1876 nyarán, Vasady programszövegével¹⁷⁹ egyidőben jelenik meg róla az első ismertetés, Miletz János tollából. Ekkor 2410 tételt számlál,¹⁸⁰ és 1879. szeptember 15-ig 9365 darabra szaporodik az anyag. A gyűjtemény jogi helyzete is rendezettnek tekinthető, kezdettől fogva *nyilvános magángyűjtemény*.

Másrészt, az alapítók imecsfalvi *tevékenysége egyértelműen intézmény jellegű*. Megszervezik a gyarapítást – a gyűjtés állandó, az adományokkal folyamatosan elszámolnak a helyi *Nemere* és más hírlapok hasábjain. Vasady kiépíti a cserekapcsolatokat – oktatási intézmények sora küldi meg, nyomda engedi át kötelempéldány-szerűen kiadványait, hasonló gyűjteményeknek adnak anyagot ők is, és jeles kutatóktól kapnak ugyanígy, mint Torma Zsófiától, aki Csereynének „Sófi barátnejja”. Megszervezik a saját finanszírozásukat, támogatókat nyernek meg, saját rendezvények jövedelmét fordíthatják magukra, sőt már azt megelőzően a kolozsvári 1848-as honvédmennyhely számára gyűjtenek. Utóbbi célt szolgálja első kiadványuk is 1877-ben: a Bem érdemrendjéről és Kossuth kísérőleveléről készített képeslap. Megszervezik az időtállóbb jogállás biztosítását,

¹⁷⁹ Vasadi [Nagy] Gyula 1876; visszatérés a kérdésre Vasadi [Nagy] Gyula 1877

¹⁸⁰ Miletz János 1876

ehhez szabályos lobbistákat folytatnak sajtóban, politikai és tudományos körökben, és kitartó küzdelmüket sikerre viszik.

Harmadsorban, *a múzeum azonnal bekapcsolódik a tudományos életbe*. A Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Történelmi Társulat, az Erdélyi Múzeum-Egylet, a Délmagyarországi Régészeti és Történelmi Társulat szakembereit nyelik meg a feldolgozásnak. Vasady régi magyar könyvek unikális töredékét menti ki a régi kötéstáblákból, adja Szabó Károly értő kezébe, siculicák gyűjtését szervezi. Miletz János oldalán levéltári forrásközlést készít elő – Temesváron 1876-tal kezdődően sorozatosan látnak nyomdafestéket 17. századi dokumentumok a „Csereyné-gyűjteményből”. Ugyancsak 1876-ban tárgyaik ott vannak a Rómer Flóris szervezte budapesti, VIII. nemzetközi őstörténelmi és embertani nemzetközi kongresszuson, amely fordulópont a magyar régészet történetében. Az 1877. decemberi kolozsvári műipari és iparműtörténelmi tárlaton (női és háziipari, tehát lényegében néprajzi, a kolozsvári Jótékony Nőegylet szervezte kiállításon) is nagyjából az imecsfalvi anyag teszi ki a székelyföldi felhozatalt. Szilády Áron kódexeiken dolgozik, így a negyedik magyar irodalmi műnek, első magyar bibliafordításunknak az *Apor-kódeks*beli zsoltárain. 1879-ben a természetrajzi anyag meghatározására is lépések történnek, még a sepsiszentgyörgyi átadás előtt, Koch Antal bevonásával. Vasady Szabó Károllyal, Ipolyi Arnoldal, Szilágyi Sándorral, Finály Henrikkel, Carl Goosszal, Fraknoi Vilmosossal, Pulszky Ferencsel, Szentkatolnai Bálint Gáborral levelez.

Íme az első alapítástörténet: szokványosnak tűnik, és valóban csak annyi a gond vele, hogy nem derül ki belőle, mi vezetett a különleges, 1916-os jogi rendezéshez. Nézzük tehát *a rendhagyó mozzanatok*. Ha a kanonikus történet az intézményi ismérvek mentén tette követhetővé az eseményeket; a másik csoport az történetté valójában össze sem mindig illeszthető, olykor nevetésre ingerlő esetek olyan köre, amely érthetővé is teszi az előbbit, mert a térség intézménytörténetének rejtett, de azóta is sokban változatlan erővonalai mentén feslik fel pillanataiban a kánon lényegéből adódó visszavetítés.

Karnevál. A múmia, a csillagkereszt, a börtöncellák, az utcára kidobott sarkantyú. Az első figyelemreméltó mozzanat: Vasady első „ásatása” egy 1875. augusztus 20. éjszakai *sírgyalás*. A pár évvel korábban megtalált, de akkor újra elhantolt, mumifikálódott, pár száz esztendősen petőfalvi hullát nem találják meg első próbálkozásra a sötétben, előbb néhány más sírt bontanak ki. Csereyné kis cselédlánya még az 1940-es években is emlegeti az Imecsfalván már másnap

kiállított félelmetes „múmiát”.¹⁸¹ Tény azonban, hogy Vasady e szeniális, időzített üzleti fogása kelt szenzációt a gyűjteményt múzeumnak elsőként nevező tudós vándorgyűlés tagjai között. Orbán Balázs vagy a múmia korát megerősítő Nendtvich Károly mellett olyan jelességek tekintik meg, mint Jedlik Ányos. A múmia értékére rádöbbenő petőfalviakat sürgősen pénzzel és öt veder pálinkával kell kielégítenie az alapítónőnek. Az igazi bonyodalom azonban most következik: a „hullát” az Erdélyi Múzeum-Egyletnek szánták, ahogy ekkor még az egész gyűjteményt. 1875. október 3-án indulhat útnak Kolozsvárra, és 1879. szeptember 15-én még nem tudják, hogy megérkezett-e (1885-ben érdeklődnek majd mibenléte felől az egyetem kőronctani gyűjteményéből). A példátlan eljárást Imecsfalván arra magyarázzák, hogy az adományt kicsibe se vették. Csereyné halálosan *megsértődik*, és megváltoztatja szándékát: *így marad Háromszéken a múzeum*.

A háromszéki köz részéről elsőként a kézdivásárhelyi városvezetők tesznek ajánlatot, 1876. május 26-án, ők egy „Kézdivásárhelyi Cserey-Múzeum” megvalósítására. A még aznap, ugyancsak jelentkező sepsiszentgyörgyiek ennek hallatán visszavonulnak. Július 4-én azonban tisztázódik, Kézdivásárhely indítványának nem volt fedezete, a felajánlott „ezeresi lak” nem is a városé, hanem a Háromszéki Tanalapé (ki gondolná, hogy hatvan év múlva a román állam követeli meg, hogy a Székely Nemzeti Múzeum kezelésébe és igazgatásába vegye). Ideiglenesen csak *a két börtönhelyiséget ajánlhatják fel*. Közben más emléket is hagy múzeumi anyagaikért felcsapó rivalizálás: Vasady második nagy üzleti fogása a Kossuth megkeresése, az így megszerzett *csillagkereszt, az egyetlen legmagasabb fokú 1848–1849-es érdemrend*, amelyet akkor valakinek átadtak, lényegében Erdély felszabadításáért, a 12. márciusi pontnak való érvényt szerzésért. Kossuth adományáról 1877 első napjaiban tudósít a sajtó, azzal a botlással, hogy megajándékozottnak az Erdélyi Múzeum-Egyletet nevezik meg. A kolozsvári egyesület rendkívüli közgyűlést hív össze, és két képviselőt készül Budapestre küldeni, átvenni az ereklyét. Vasady sürgősen tisztázza az ügyet, és ezt követően a kolozsvári ambíciók utolsó lecsengése jellemző: mikor, már január 9-én, kiállítja az érdemrendet a kincses városban, a befolyó összeg 1 Ft 90 fillér, ha leszámítjuk a nyomtatási-hirdetési költséget. A helyi *Egyetértés* nem hozza le a hirdetést, és a kiállítás idején az a híresztelés járja a városban, hogy az érdemrend csak másolat, hamisítvány, stb. (A honvédmeházat melleleg, amelynek gyűjtöttek vele, *éppen Kolozsváron* kívánták létrehozni.)

A múzeumügy hivalkodni jó, de mikor a felelősség kérdése merül fel, az érintettek úgy szabadulnának tőle, ahogy csak lehet. Mihelyt tettekre kerülne a sor, Háromszék megye jobbik esetben

¹⁸¹ Kovács Anna (Kézdivásárhely, sz. 1940) adata

is a sepsiszentgyörgyi iskolákra vagy az államra hárítaná a múzeum gondját, megspórolva a feltételként megígért helyiséget és állandó múzeumőri állást. Csereyné és Vasady, másfelől a megye között szabályos háború alakul ki. Az alapítók komoly pártfogókat nyernek meg: maga Pulszky Ferenc, a nem helyi sajtó, illetve a Székely (Mívelődési és Közgazdasági) Egylet közvetítésével székelyföldi (de nem háromszéki) országgyűlési képviselők és ellenzéki politikusok kéri számon a megye adott szavát. Azaz, megint csak jellemző módon, míg a budapesti egyleti központ mellettük áll ki, a háromszéki egyleti vezetők igyekeznek eljelenítélteleníteni az ügyet. Végül pedig, amikor létrejön a kényszerű kompromisszumos megállapodás a múzeum 1879-es átadásáról, a megye első intézkedései: elveszik a katalógusokat Vasadytól, betiltják a további kiadásokat, levelezést (mely jórészt az Akadémiával történt), adományozott tárgyak elfogadását. Ekkor már a helyi sajtó is lehozza az *anekdotát a középkori sarkantyúról*, amelyet az adományozó inkább kидobott az ablakon, mikor kiderült, hogy személyesen a főispánnak adhatná csak át. Miközben Vasady még mindig Csereynétől kap fizetést.

Ha korábban karneváli pillanatokról beszélhettünk egy kanonikus történetben, egy idő után és különösen 1879-től furcsa súlyponteltolódás és szerepcsere következik be. A karnevál történeté bomlik, míg a kanonizálható elemek időrendbe illeszkedő, de folytonosságot alig biztosító pillanatokra hullanak szét. (1876-os felajánlás a megyének, 1877-es felajánlás a székely nemzetnek, 1879-es átadás, felügyelő bizottság összehívása, a költségvetés bekérése, igazgatóság alakítása, alapszabály 1881-es szövegezése.) Karneváli a végkifejlet is: a város Jókait Mórt ünnepli fáklyásmenettel, miközben a városnak erdélyi tudományos-közgyűjteményi központot alapozó kis házi-tanító úgy távozik az élők sorából, hogy temetését is Csereynének kell biztosítania. A terheisé vált autodidakta értelmiséginek sohasem bocsátják meg, hogy a szellem demokráciájának irányából érkező jöttmentként, a helyi potentátok ellenében vitte sikerre a Székely Nemzeti Múzeum megteremtését. Vasady szerepe, ha nem is törlődik, mindenesetre peremre szorítódik, annyi maradhat belőle a helyi köztudatban, amennyit a kanonikus történet megbír (jellemző, hogy nagyon is szem előtt levő sírhelyét egyszerűen nem létezőnek tekintik, és majd csak halálának 120. évfordulóján deríti ki Demeter Lajos helytörténész, hogy hol számolták fel, már legalább egy évtizede). A kanonikus történetbe természetes, hogy nem kerülhetnek be azok a mozzanatok, amelyek terhelőek a helyi hatalomra nézve. Az új intézmény előbb fejlődésében szorul a hatóság jóindulatára (a felügyelő bizottság ugyan magától elhal, de Potsa 1903-ig, haláláig érintett a múzeumi ügyekben), majd – amennyiben az impériumváltás után egyáltalán magyar kézben van

időnként a helyhatóság – legkevesbé sem indokolt, hogy a múltbeli hibákat tegyék szóvá. Természetes, hogy a befogadó Mikó Kollégiumot illetően sem a kellemetlen emlékeket őrzik, hiszen a két intézmény együttélése hosszú időszakokban termékeny, sőt a múzeum számára létkérdés lesz.

Az alapítás mérlege. A múzeumalapítás és a múzeum története, kánon ide, karnevál oda, egészes egész, ha mindenben nem is átlátható. Csereyné és Vasady valóban *az* alapítók, másrészt a helyi hatalom, amelyen majdnem elbukik a vállalkozás, korántsem a gonosz földi megtestesülése: egy helyhatóság egyszerűen ilyen. Túlságosan jelen van a mindennapokban, és ennek megfelelően túlságosan is szembeötlő működésében az emberi tényező. A megye helyi *régiséggyűjteményt* képzel átvenni (egy raktárból más raktárba, hogy majd ő csináljon belőle a maga dicsőségére, ha netán egyszer jónak látja, *megyei* „múzeumot”), az alapítók viszont már megalapították az *intézményt*, és azt kívánják működtetni, a megye csak a fenntartás eszköze, és a megoldás célszerűsége mind kétségesebb. Az eltérő szándékú felajánlás, illetve vállalás, két nagyon különböző elképzelés közötti vita eldurvul, a központi kérdés nagyon hamar a presztízs és nem a múzeum kérdése lesz, majd egyenesen a hiúságé.

Potsa Háromszék nagy főispánjaként marad fenn az emlékezetben, valóban sokat tesz megyéjéért, számos fontos helyi intézmény létrejöttében, megszilárdulásában szerepe lesz. Sértett hatalmasságként bizonyára még 1880-ban is próbálkozhatna megtorlással és leszámolással, de erőt vesz magán, és végül költségvetési tervet kér Vasadytól: ugyanilyen költségvetési tervvel fogja folytatni a tragikusan megszakadt munkát a fővárosból érkező múzeumőr-utód, a tudós Nagy Géza. A történet tehát újrafogalmazható a pártatlanság igényével, és újra felsorolhatnánk összegzőképpen, ki mit tett az ügy javára. Csakhogy a kérdés nem ez, hanem hogy *a tétje mi volt* a történeteknek, és a megítélést annak indokolt alárendelni, hogy a tétet illetően ki mit képviselt.

A Múzeum nem azért jött létre, mert nemzeti program vagy korszellem úgy kívánta (bár az említett, korfüggő értelmezési keretektől sem tekinthetünk el), hanem mert egyedi esetként egészen sajátos okokból és egészen sajátos ambíciókkal találkozott két alapító. Nem szívós szakmai munkájának köszönhetően nyert az ügye olyan nyilvánosságot, amely kiteljesedni segíthette (bár szívós szakmai munkát mutatott fel), hanem mert egyik alapítójának kiváló gyakorlati érzéke volt a reklámhoz (petőfalvi múmia, Bem-érdemrend). Nem meglepő ezek után az sem, hogy történetének a folytatása is egyedi. Nem lett belőle egyleti, illetve egyleti fenntartású gyűjtemény, mert nem volt ezt elősegítő (megerősödött polgári) társadalmi háttér. A társadalom, amely mégis lét-

rehozza és megszilárdítja (filléreivel, adományával, közvéleményével), erős, de másként: nem annyira gazdasági, mint inkább politikai aktivitásában az. Minekutána nagyon hamar kiderül, hogy a helyi politika színvonala többre alkalmatlan, nem engedi, hogy az új intézményt megyei múzeummá siklassák, és ezzel megakadályozza eltemetését (az alapítók harcolnak, szövetségeseiket találnak, sajtót és szakmai nyilvánosságot vonultatnak fel, meg aztán Potsa helye is meghatározott ebben a politikai intenciókkal rendelkező közösségben). Nem válik a múzeum központi (állami) létesítménnyé sem, mert a világ végén van, ahol az államnak ekkor nincsenek ilyen irányú ambíciói. Mindez lényeges.

A megyeközpontba kerül, így szerencsésen kifogja a városiasodás fősodrát (Gödri Ferenc a századforduló egyik legjelentősebb magyar polgármestere, és Sepsiszentgyörgy ekkor az egyik legdinamikusabban fejlődő magyar kisváros; ilyen körülmények között épülhet fel majd a múzeum saját palotája). Másrészt szakmai súlyt nyer, mert eleve szakmai jegyben indul (Pulszky Ferenc védnöksége alatt rendeződik a jogi helyzete, és nem véletlenül küldik örének Vasady örökébe épp Rómer egyik legjelentősebb tanítványát Budapestről, Nagy Gézát). A nagyon korai szerkesztői megjegyzés is mélységesen igaznak bizonyul, igaz csak az első tizenöt esztendő után: a múzeumnak jót tesz, hogy egy fiatal, dinamikusan fejlődő középiskolához kapcsolja a sorsa. Ennek kiépülése egyrészt felszínen tartja a mégiscsak idegen, időnként zavaró test problémáját, másrészt ugyanezzel a kiépüléssel (amely friss szakmai erőket vonz) nyeri a múzeum is több lelkiismeretes, képzett tanár-örét, majd legnagyobb vezetőegyénségeit, nem beszélve a két világháború közötti sikertörténetéről (ahhoz persze Csutak Vilmos személyére is szükség lesz).¹⁸²

Az imecsfalvi gyűjtemény kialakuló nevében a „nemzeti” jelző korántsem aránytévésztes. A múzeum helyzetének rendezéséért vívott háború lényege (tétje) éppen ez: egy megye vagy a jóval nagyobb közösség „székely nemzet” legyen-e a tulajdonos (legalább három megye, vagyis egy országrész, mégpedig a kisebbik, a keleti magyar etnikai tömb, de mondhatjuk azt is, hogy az ennek megfelelő, *pars pro toto*, a magyar nemzeten belüli „kisebbik nemzet”)? Hogyha az utóbbi, hogy lehet ezt jogilag biztosítani, egyben adminisztrálását a gyakorlatban megoldani? Ki lesz a fenntartó? Az 1879-es, időnként ambivalens háború erről szól. Eredménye pedig csakugyan az, hogy 1918-ban jogilag is olyan lapokkal indul a múzeum, mint egyetlen más testvérintézménye sem, ez az intézmény tudniillik valóban nem a történelmi magyar államé, nem egy magyar vármegyéé lesz (azokat 1918-ban maga alá temeti a történelem), hanem *a kisebbik magyar etnikai*

¹⁸² Kiemelt példája László Ferenc hazatérése az egyetemi pályáról, I. következő fejezet; vö. még a 3.3. fejezet

tömb társadalmáé, amelynek erre az intézményre igénye van.¹⁸³ Az 1879–1881-es status quo paradoxona: a helyi politikai vezetés hiúsága megakadályozza, hogy a múzeum megyei vagy egyesületi legyen – azt, hogy állami legyen, csak azért nem, mert ekkor az még fel sem merülhet –, mivel azonban ennek igazi oka csak a hiúság, a múzeumra ennek folyományaként oktrojált vezetés magától elenyészik, miközben az állami támogatási hullámot meglövigolva beállhat egy az állam támogatta erős intézmény új status quojába. Mivel pedig alapítási hagyománya okán az államosításból nem kér, adandó alkalommal, illetve adandó kényszerből egy nemkívánatosává váló állammal szembeni függőségből is kiléphet. Összegezve: előbb a helyi hatalom vagy érdekcsoportok, majd az államhatalom jelentette veszélyek hárulhatnak el fölüle.¹⁸⁴

¹⁸³ Vö. 3.3. fejezet

¹⁸⁴ Vö. a szász példa, ahol csak az állam képezett veszélyt, mindaddig, míg a közösség vezetői, de tkp. ők is engedve a közösség sodródásának, nem döntött az önfelszámolásról

3.2. A szakmai előfeltétel: a felhalmozott presztízs

A Csutak-korszak másik előfeltétele szakmai volt. Nem is annyira az intézmény szakmai teljesítménye, mint inkább egy attól nyilván nem független *személyi presztízs védte* az impériumváltás idejében a múzeumot: László Ferenc már az első világháború előtt nemzetközi ismertségre tett szert az erődsi ásatások révén. A román múzeumügy vezető személyisége, Alexandru Tzigara-Samurcaș 1916-ban őrséggel biztosítja a román hadsereg megszállta Sepsiszentgyörgyön a gyűjteményeket. Még 1940-ben, rövidebb a második bécsi döntés előtt, az akkori kiélezett politikai légkörben is azonnal a fővárosba fog sietni vidéki birtokáról, intézkedni, mielőtt tudomást szerez arról, hogy a múzeumot veszély fenyegeti.¹⁸⁵ 1925-ben a genfi román néprajzi kiállításon egyetlen vidéki intézmény anyaga egészíti ki a bukaresti nagy gyűjteményekét, és ez a Székely Nemzeti Múzeum, erődsi leleteivel. 1936-ban Tzigara-Samurcaș a román nemzeti múzeum nehéz vajúdása fölött keseregve sóhajt fel: bár ne maradna egyedüli vidéki példa a Székely Nemzeti Múzeum segítségével, kiállításra kölcsönzött anyaga!¹⁸⁶ Valamirevaló két világháború közti régész, ha közép- és délkelet-európai körútra nyílik lehetősége, az Erődsi kultúra leletanyagát őrző múzeum az egyik kiemelt célpontja lesz.¹⁸⁷

Erőd és László Ferenc találkozása sajátos: egyedülálló súllyal fedi át egymást benne a karneváli és a kanonikus mozzanat. Erőd jelentősége ugyanis abban áll, hogy a késő-neolitikus–rézkori közép- és kelet-európai festett kerámias kultúrák valós kiterjedése és relatív kronológiája, párhuzamos-független fejlődése ekkor még nem ismert. „Premükénei kultúrákét” viszont Hellász, tehát *Európa helybeli gyökereit* keresik bennük. A tét karneváli, de nemzetközi szinten az: milyen világból érkeznek a görög kultúra ősei? Kinek a földjé a dicsőség (és ha a népességfolytonossági elméletek divatjára gondolunk: kinek az őseié)? Korántsem a román nemzeti tudat az egyetlen, amely ilyen irányban erősítené magát,¹⁸⁸ de tény, hogy az sem véletlen: Genfben 1925-ben az erődsi edények a román népi kerámia vélt-vágyott előzményeiként kerülnek kiállításra. Ez volna az érem egyik oldala. A másik az, hogy Sepsiszentgyörgyön az erődsi kerámia nem csak mint érdekesítő téma, kutatási lehetőség csalogatja az érintetteket, hiszen a testvér Cucuteni moldvai telephelyét például majdnem Erőddel egyidőben kezdték megásni. *A megásás módja* az, amely a fennforgó témára figyelő szakembereket elismerésre készíti.

¹⁸⁵ Herepei János 2004, 71

¹⁸⁶ Tzigara-Samurcaș, Alexandru 1929; Tzigara-Samurcaș, Alexandru 1936, 286

¹⁸⁷ Vö. Kemenczei Tibor 2002, 36–38

¹⁸⁸ László Attila 1978, 75–77; Sztáncsuj Sándor József 2004a, 6–7

László Ferenc (1873–1925) több volt, mint régész. Kovács István szerint az egyetemi katedráról, talán természettudós képzettségéből hozhatta magával a magyar viszonylatban jónevű kolozsvári régészeti iskoláénál is szélesebb látókört, valamint a rendszerességet-pontosságot és a metodikai innovációnak azt a képességét, amellyel előbbre is lehetőséget tudott teremteni.¹⁸⁹ Személyes készségei valójában még mélyebbről alapozódtak: mint kiváló matematikus és rajzos, az osztálytársai által *második Bolyai[János]nak* csúfolt László eredetileg mérnöknek készül, és anyagi okokból mond le erről, hogy előbb a kolozsvári tudományegyetem botanikus tanársegédjévé emelkedjen, majd nagy ottani megrökönyödésre hazatérjen sepsiszentgyörgyi, középiskolai természetrajz-földrajz szakos tanárnak.¹⁹⁰ Ásatás közben nem véletlen, hogy párhuzamosan három tér-, több idő- (stratigráfia, relatív kulturális kronológiák) és további néhány funkcionális dimenzióban (életmód stb.) képes gondolkozni. Hagyatéka ma is meglepetéseket tartogat: nemrég tisztázódott, hogy a Budapesten megrendelt vegyelemzések révén az Erődsdi kultúra kerámiafestési technikáit is részleteiben rekonstruáltatta.¹⁹¹

László és a múzeum találkozása esetében is jó, ha szem előtt tartjuk az egymásra találás összetettségét. Egyfelől, László nem a múzeumért jött haza: ez bizony a Mikó Kollégium érdeme, amit a múzeum sem köszönhet eléggé befogadó-gyámkodó intézményének. Másfelől viszont valóban várta a hátrahagyott múzeumi feladat kihívása is: a jeles országos szakfelügyelő, szekszárdi múzeumalapító Wosinsky Mór vezeti be őt a régészeti munkába, és Wosinsky nem érte látogatott Sepsiszentgyörgyre.¹⁹² Újfént Kovács Istvánt kell idéznünk, aki az 1881 és 1889 közötti múzeumőr Nagy Gézárt ugyancsak európai hírű tudósként emlegeti: sepsiszentgyörgyi muzeális és publikáló munkásságával ő tette ismertté és jó nevévé nagy központoktól távol eső intézményét.¹⁹³ Árnyaltabban: ahogy Székely Zoltán majd a Csutak Vilmoséra, úgy László Ferenc meg a Székely Bendegúz *katedrájára* érkezik, de ily módon ennek rövid ideig ellátott, ám Nagy Gézától megörökölt *múzeumőri* teendőire is.

A presztízs természete maga is összetett: szakemberek tevékenysége és eredményeik mint az intézmény történeti rétegei alapozzák egymást, hólabdaként. Az értelmezés pedig legendákat szül, melyek önállósuló tényezőként befolyásolhatják az intézmény sorsát akár. A szakirodalomba került már be a Székely Nemzeti Múzeumról is olyan jól hangzó feltételezés, miszerint bizo-

¹⁸⁹ László Attila 2002, 92; Vö. Márton Lajos 1931, 271

¹⁹⁰ László Ferenc, ifj. – László Attila 1978, 11–12

¹⁹¹ Vö. Sztáncsuj Sándor József 2006

¹⁹² László Attila 1978, 77; Köhegyi Mihály – Szabó Géza 1996, 12–13, 21, 31

¹⁹³ László Attila 2002, 93

nyos jelek arra utalnának, hogy az imecsfalvi törzsanyagban a Cserey Farkas gyűjteményéből is akadt anyag.¹⁹⁴ A 19. század eleji krasznai műgyűjtő a kor másik ismert, ha nem is akkora jelentőségű magyar műbarátja volt, Jankovich Miklós mellett. Tekintettel arra, hogy Kazinczy szerint már Cserey Farkas a köznek szánta távlatilag a gyűjtött anyagot, a székely múzeum meglehetősen előkelő körbe került volna be az így felértékelődő pedigre révén. Szerencséjére a feltevés nem nyert soha nagyobb nyilvánosságot: az említett jelek valószínűleg hasonló természetűek, mint Volf György nagyvonalúsága az *Apor-kódex* 1881-es kiadásának előszavában, ahol a jeles irodalomtörténész Cserey Jánosnének a kódex kötetstábláján tett proveniencia-jelölő bejegyzését az ismerősebb nevű Cserey Farkasnak tulajdonítja,¹⁹⁵ talán emlékezetből, ahelyett hogy élne Vasady adataival. Ennyit a látványos mozzanatokról. A valóság persze még izgalmasabb, és még mindig a *kanonikus versus karneváli* mozzanatok múzeumunk történetében betöltött szerepénél tartunk.

Vasady Gyula *autodidakta értelmiségi* volt, ami nem akadályozta meg abban, hogy akadémiai kapcsolatokat építsen ki születő intézményének. Szilády Áron joggal nevezi el róla a *Vasady-kódexet*: a *Jázonról és Médeáról* versfőiből az imecsfalvi házitanító olvasta ki Tinódi nevét, tehát *felfedezőjeként* küldi 1877-ben, *ismertetésre*.¹⁹⁶ Aki azonban a helyére érkezik, az már valóban *tudós szakember*. Vasady halálát követően Csereyné a szövetségese, Daniel Gábor segítségével keres új múzeumórt, és Daniel, mint már említettük, Thaly Kálmánnal dolgozott együtt a vezető magyar történészek közül. Nagy Géza édesanyja *neki* az első unokatestvére. Első benyomásra semmi szokatlan: egy fiatal gyakornok pár évre elhagyja a Magyar Nemzeti Múzeumot, hogy vidéken, átmenetileg önálló feladaton fejlesztve magát, utána visszatérjen Budapestre, és jelentős szakemberré váljon: a Nemzeti Múzeum igazgató-őre, akadémiai levelező tag, az *Archaeologiai Értesítő* szerkesztője legyen. Az is érthetőnek tűnik, hogy száz év múlva főleg vidéki vendéglátói büszkélkednének vele. De mi volt ez a sepsiszentgyörgyi közjáték?¹⁹⁷

Először is: Nagy Géza a magyar régészettudomány atyjaként számontartott Rómer Ferenc három jelentős tanítványának egyike, Hampel József és Csetneki Jelenik Elek mellett. 1875–1881-ben a régiségtár díjnoka, és már a *Compte rend*nek is szerkesztője (Rómer beszámoló jelentése az 1876. évi budapesti nemzetközi ősrégészeti és embertani kongresszusról, amely *Repertóriumával* a magyar régészeti kutatás első ötven évének zárköve). Párhuzamosan, keresete kiegészítése-

¹⁹⁴ Mravik László 2002, 356

¹⁹⁵ Volf György 1881, XXXVIII

¹⁹⁶ Boér Hunor – Biró Rózsa 2002, 20–34; MTA Kt Ms 4453/208

¹⁹⁷ A következő, külön nem hivatkozott Nagy Géza-adatokat l. Boér Hunor – Csáki Árpád 2006; Pais Ágnes 2002

képpen negyedévig az *Egyetértés* országgyűlési tudósítója, 1878 végén és 1879 elején. Egy hírlapi cikkben, melyet arra a napra időzítenek, amikor a király Budapestre érkezik, megírja, hogyan fosztotta ki az osztrák katonai hatóság 1850-ben a Magyar Nemzeti Múzeum fegyvergyűjteményét.¹⁹⁸ Ezt követően jóakarói jobbnak látják, ha egy időre nem lesz szem előtt. Nagy Géza tehát *száműzetés*be megy 1881-ben: a lehető legtávolabbi helyre, ahol mégis szakmai tevékenységre alkalmas, az 1876-os kongresszus kiállításán is jelen levő intézményt találhat. Úgy, hogy útban oda Nagyváradon Rómer csomagolja fel,¹⁹⁹ bizonyára nem csak harapnivalóval. Másfelől úgy tér vissza nyolc év múlva Sepsiszentgyörgyről, hogy épp csak meg nem kövezik ott, miután elsőként cáfolja meg²⁰⁰ a *Csiki Székely Krónika* nevű hírhedt hamisítványt.

Nagy Gézára (1855–1915) nagyobb teret kell szánnunk, mert, ellentétben László Ferencsel, az ő alakját inkább csak a Székely Nemzeti Múzeum próbálta később a maga jelentőségében megidézni. (Ez persze a magyar *tudománytörténeti* kánon adóssága, akkor is, ha ez, érthetően, gyorsabban íródik felül, mint az intézménytörténeti. Tisztelet az emléket felszínen tartó kivételnek: László Gyula azzal méltatja 1978-ban Bóna Istvánt, hogy Nagy Géza méltó utódjának nevezi.²⁰¹) Mit kapott Nagy Gézától a múzeum és közössége, ha ekkor még éretlennek találtatott is a saját mítoszaival való szembenézésre, és mit adott *neki* ez a múzeum? Nos, írásainak negyede ekkor születik, bár nagy részükről Szinnyei József könyvészete sem tud. Elsőként tárgyalja, a sepsiszentgyörgyi történeti forrásközlés megkezdőjeként dokumentálva, mechanizmusát is kimutatva a késő középkori–kora újkori román betelepedést Erdélybe; a múzeum általa kezdi meg a szakszerű régészeti ásatásokat (1882), felmérésével (1883) tűnik részt venni az első magyarországi skanzenépület felállításában, gyűjteményében ekkor fordul meg Téglás Gábor, Ráth Károly, Herman Ottó, most készülő leíró katalógusát az Erdélyi Nemzeti Múzeum hasontárgyú egykorú és későbbi munkássága (vagy ennek hiánya) ismeretében méltatják.

A helyi lapban közölni, mint barátait, Réthy Lászlót és Szádeczky Lajost nyeri meg. Hunfalvy Pál tanítványa: Cornides Dánielt és közvetlenül Mátyás Flórián és Pauler Gyula vonatkozó tanulmányait (1883) követően nyelvészeti bizonyítékokkal érvel negyedikként Anonymus III. Béla kori volta mellett. Ipolyi Arnold tanítványa is: egyik legjelentősebb székelyföldi kezdeményezése a középkori falképek itteni szakszerű kutatásának megkezdése (1882), és egyik legizgalmasabb

¹⁹⁸ Márton Lajos 1931, 266–267

¹⁹⁹ OSzK Kt 1941/22 MNM, 1881. november 11-i levél

²⁰⁰ Nagy Géza 1886

²⁰¹ Mályusz Elemér 1942, 12–113; László Gyula 1987, 155

fejtegetése a székelyek eredete kapcsán alkalmazott Csaba-monda elemzés. Máig érvényes mítoszelméleti látásmódú közelítését Szűcs Jenő gentilizmus-tanulmányának fényében érdemes újraolvasni: az *Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyük* (1883–1886) több, mint a magyar történetírásba való belépője. Röviddel 1886 után, amikor Nagy Géza megküldi neki az *Adatokat, a múzeum első szakkiadványát*, Pauler száznyolcvan fokok, 1888-as fordulata következik a székelyek dolgában („csatlakozott nép” feltevése): a székely eredetkérdés modern kérdésfelvetése Nagy Gézával, Sepsiszentgyörgyön kezdődik.²⁰² Később is elsőként teszi szóvá székely és dunántúli nyelvjárások sajátosságait, rokonítja a belső-ázsiai türk rovásírást a székellyel.

Mit kapott ő cserébe? Minden megtévesztő sokoldalúsága mögött, Nagy Géza munkássága elsősorban a magyarság őstörténetére irányul, és további munkássága nagy tervének vázlatja az *Adatok* hátoldalán jelenik meg, egy beígért, készülő kötet tartalomjegyzékeként. Az őstörténeti kútfők, a rokon népek demográfiája, az ural-altáji őstörténet érlelődő enciklopedistájaként Sepsiszentgyörgyre nem csak képviselni hozta Rómer, Ipolyi, Hunfalvy, Szabó Károly iskoláját, alkalmazva felnőni rajta. A vidéki magány *védi is* a mindenben csak külföldi hatást kereső túlzott „tárgyilagosság” ellenében. A sepsiszentgyörgyi száműzetés hátránya egyben a független fejlődés esélye a számára: innen már teljes fegyverzetben, biztos értéktudatban, letisztult szemlélettel tér vissza a Magyar Nemzeti Múzeumba. Ilyen szellemben, a saját értékek iránti felelősség jegyében teheti témává a a magyarság fegyverzetét, viseletét. A magyar kultúra sokoldalúságát hangsúlyozza, az azt alapozó néprajzi jellegeket, közvetítő szerepünket nyugat, kelet, észak és dél kultúrái között. Munkáinak gondolati íve két kérdés között feszül, összegezi a *Századok* nekrológja: hol kezdődik a világtörténet, beletartozik-e a történelem előtti kor, illetve lesz-e ideje a magyarságnak kifejleszteni nemzeti egyéniségét, mielőtt maga a nyugati civilizáció is áldozatul esnék egy mindent eltörlő nemzetköziségnek? Van-e esély rá, hogy összetett, szintetizálni képes jellegének köszönhetően ekkor épp a magyar kultúra őrizzen meg európai értékeket?

Ismert és alig ismert teljesítmények nyomvonalán, látszólag a gyűjtemény vonzza a tekintetet, ahogy Sepsiszentgyörgyre Szilády Áronét, Huszkaét, Malonyaiét. De Szilády kódexfeltárását Vasady munkája teszi lehetővé, ahogy Huszka érdeklődését, tehát a lechneri szecesszió alapozását a Csereyné és Nagy Gézáé, a Malonyai érdeklődését pedig László Ferenc.²⁰³ Az igazi súlyt pedig a helyét vállaló kiemelkedő hazaérkező adhatja elsősorban: a kitűnő magyar bábák közül nemzet-

²⁰² Nagy Géza 1883; a Pauler-kapcsolatról l. OSzK Kt. 1941/22 MNM, 1886. augusztus 29-i levél; vö. Domján István 1894

²⁰³ Vö. Szilády Áron 1881; Huszka József 1891, 31; Malonyai 1909 és Gazda Klára 1978, 68

közivé súlyúvá növe László mindenekelőtt. Aki nem a székelység speciális kérdéseit kutatva, hanem semleges területen működve fogadtathatja el a hely által is magát (persze tárgyal vasútkérdést meg 1849-es ágyút is, de ez inkább sorsvállalás a közösség problémáival, szimbólumaival). Kanitz Ágost botanikus utódjelöltjéből így lesz néprajzos és ősrégész. A részletezéstől eltekintünk, mert László Ferenc munkássága még kiteljesíthetlenségében-lezáratlanságában is a legkiemelkedőbb, több mint intézménytörténeti, inkább *tudománytörténeti fejezet* a múzeum történetében. 1924-ben a Cambridge-i egyetem ajánlja fel támogatását az erősi ásatások folytatásához, és a tübingeni egyetem őstörténeti intézete szeretné kiadni németül az erősi őstelep monográfiáját. 1925-ben a nekrológokat V. Gordon Childe és V. Pârvan, Románia vezető régésze, a Román Akadémia főtitkára írja, utóbbi siet franciára fordíttatni az induló román, reprezentatív régészeti periodika számára is László utolsó befejezett munkáját²⁰⁴. 1928-ban még mindig rá emlékeznek a román műemlékbizottság jelentésének zárósorai.²⁰⁵

Figyeljük még egyszer a *karnevált*, a másik hazatérővel, László barátjával, akinek korszaka László pótlása végett is bontakozott a már részletezetté. Csutak, úgy tűnik, azért marad 1910-ben Sepsiszentgyörgyön, mert a háromszéki nyugdíjasságra berendezkedő Barabás Samu jónak látta vele a múzeumot (a maga számára is) megerősíteni.²⁰⁶ A karneváli vonulat mostantól süllyed alá, jelezve, hogy az intézmény felnőtté vált, és ezentúl öltönyt-nyakkendőt visel, egyáltalán viselkedik. A teljesítmények a lehető legszilárdabb, mert nemzetközi tudományos kánonba épülnek végre: tekintélye ellenében tehetetlen az ügyeskedő helyi vagy rivális érdekérvényesítés, legfeljebb agyonhallgathatja azokat. A személyiségek pedig alávetik magukat a játékszabályoknak, és a finom mozgatórugók kimutatása mind nehezebb, holott most már tudjuk, változatlanul ott működnek, még ha az intézmény személytelenné nő is, mintha leválva működtetőiről, egy *a részek összességénél több* entitás autonóm logikája mentén.

3.3. A szervezeti-működési és az anyagi előfeltételek: a Székely Mikó Kollégiummal való összefonódás mint a munkaerőbiztosítás háttere, a saját ingatlanok. A többi forrás

A jogi és szakmai előfeltételek után röviden át kell tekintenünk az intézmény működtetésének jóval prózaibb vetületeit is: a szükséges munkaerő és a múzeumi helyiségek kérdését. A Csutak-korszakról ilyen tekintetben is Kós Károly írja a legtömörebb összefoglalást:²⁰⁷ a sepsiszentgyör-

²⁰⁴ László, Francisc 1927

²⁰⁵ László Attila 1978, 98; Mihali, S. 1928, 13

²⁰⁶ Csáki Árpád szóbeli közlése

²⁰⁷ Kós Károly 1934, 229

gyi református kollégiumot okos gazdálkodásával virágzó tanintézménynek megtartó Csutak a múzeumot adományokból, illetve a telkükön megörökölt jégverem, a múzeumépülettel egyszerre megépített múzeumóri lakások, valamint a később kialakított tenispálya béréből tartotta fenn, megtakarítva a fizetéseket (tegyük hozzá: egyetlen titkárnői javadalmazás kivételével, illetve a személyzetet és az asztalost szolgálati lakással fizette). Nyilvánvaló annak a jelentősége, hogy múzeumőr tanárbeosztottjai munkáját, mint egyben iskolaigazgatójuk, másként vehette igénybe, illetve méltányolhatta: 1935-ben már nyolc mikós tanár dolgozik be a múzeumnak.²⁰⁸ Másrészt annak a jelentősége is nyilvánvaló, hogy saját telkükön, saját épületeikben szervezheti meg az intézmény működését.

A Csutak-korszak anyagi forrásai. A felhasználható anyagi források és megoldások valójában ennél bővebbek, és a fennmaradt múzeumi vezetőségi jegyzőkönyvek és igazgatói jelentések alapján nagyrészt rekonstruálhatóak.²⁰⁹ A költségvetési tételek reálértékének megállapításához persze mennyiségi egybevetés szükséges, pontos évi kimutatások és intézményi költségvetési párhuzamok elemzése alapján (romániai központi és vidéki, romániai vidéki múzeumok, erdélyi vidéki és csonkaországi vidéki, erdélyi vidéki múzeumok egybevetése), időben pedig a két országbeli inflációs ráta, a mindenkori keresztárfolyamok ismeretét kérné. Belső arányokat és esetenként egyes párhuzamokat viszont megpróbálunk érzékeltetni.

Az említetteken kívül jövedelmet jelentenek a látogatási díjak, melyek a költségvetési bevételeknek több mint ötödét is biztosíthatják, valamint a rendezvények-kiállítások jövedelme, mely 1933-ban csaknem a bevételek harmadát teszi ki, igaz, ez így is csak a titkárnő fizetését fedezi. Jégvermük raktári bére mellett szomszéd vállalkozó azért fizet, mert csatornázását a múzeuméra kapcsolta. A tenispálya télen korcsolyapályaként adható bérbe, de helybeli és környékbeli egyesületi rendezvényekre a megyétől megszerzett, használatból kivont hajdúruhákat is kikölcsönzik. A nagyobb tételű, főleg a megye pénzüzeteteitől, illetve látogatóktól és igazgatóválasztmányi tagoktól befutó, viszonylag rendszeres adományok a bevételek negyedét-harmadát teszik ki. Benedek Elek 1929-ben Székely Közművelődési Egyesületet próbál létrehozni, mely a múzeumot is támogatná,²¹⁰ 1931-ben pedig a Diószeghy László szorgalmazta múzeumpártoló egyesület alap-

²⁰⁸ Csutak Vilmos 1936, 6

²⁰⁹ A múzeum irattárában csak részben maradtak meg, piszkozatok és másodpéldányok formájában (közlés belőlük l. Boér Hunor 2002), az első példányok valószínűleg az 1944–1945-ös menekítés áldozatai lettek. A következő, külön nem hivatkozott adatok forrása az említett vezetőségi jegyzőkönyvek és jelentések (SzNM It, a megfelelő évi csomók).

²¹⁰ Vö. 71. jegyzet

szabályát tárgyalják vezetőségi gyűlésen (ebből Csutak halálát követően születnek tényleges, ha nem is különösebben jelentős eredmények).

Egy másik forrásuk az alkalmi román állami segély (csak néhány évben kapnak: 1926-ban a költségvetésnek nyolcada sincs, és a Bruckenthal Múzeum ennek háromszorosát kapná, ha elfogadná, de a szászok inkább kiváltják városuk, Nagyszeben támogatásával²¹¹). Ugyancsak 1926-ban sikerül behajtaniuk a kulturális intézményként őket is megillető hadikárpótlás felét, a világháborús veszteségek fejében (ez költségvetésüknek ötöde-hatoda ekkor). Időszakonként (amikor magyar a vezetése) a megye is nyújt kisebb támogatást: 1929-ben kapnak a román kulturális intézményeknek máskor is járó látványossági adóból (csaknem harmada a költségvetésüknek), kisebb összeget pedig levéltári munkákra 1931-ben. 1935-ben a város is támogatja őket kisebb segéllyel.

Gyakorlatilag reménytelen annak a tisztázása, hogy mit képviselt költségvetésükben egy harmadik típusú forrás, az ún. Keleti Akció-(típusú) segélyek. A magyar kormányzati keretből, nyugati nagykövetségek és megbízható magánszemélyek közvetítésével érkező csonkaországi segélyekre vonatkozó iratanyag részben elpusztult, részben eleve konspiratíván kezelték. Tény, hogy már 1922/1923-ban az EME-ével együtt, támogatandó kulturális intézményként jelent meg a megmaradt dokumentumokban a Székely Nemzeti Múzeum neve.²¹² A támogatásokért felelő csoportban az a Jancsó Benedek játszik kulcsszerepet, aki már az alapítás 1879-es háborújában Csereynéék egyik fő szövetségese volt, és az 1929-es *Emlékkönyvről* is a leglényegesebb értékelést adja. Nem véletlen, hogy Domokos Pál Péter emlegetett, úgymond saját költségen kinyomtatott könyvének első kiadásában²¹³ is hozzá intézik a dedikációt. A Keleti Akció-segélyt a nagyobb magánadományok tételei rejthetik, de vigyáznunk kell: kevésbé valószínű, hogy azok az adományok, amelyeket vezetőségi gyűlésen köszönnek meg nyilvánosan az adományozónak, vagy amelyeket eleve valaki emlékére ajánlanak fel (mint ifj. Szentkereszty Béla az apja emlékére), Budapest konspiratív juttatásai lennének. Az egyetlen tételiesen ismert adat az 1928/1929. évre vonatkozik:²¹⁴ eszerint az 1929. évi múzeumi költségvetésnek a tizedrészét tette ki a budapesti támogatás (megegyezik a Domokos Pál Péternek a múzeum által nyújtott ekkori támogatással). 1931-ből, a nagy gazdasági válság idejéből pedig Csutaknak maradt fenn egy elszólása: az államse-

²¹¹ Vö. 169. jegyzet

²¹² Bárdi Nándor 1996, 173

²¹³ Domokos Pál Péter 1930

²¹⁴ Bárdi Nándor 1996, 173

gélyről még csak nyugtákat küldtek fel Mesternek (Mester Miklós, Jancsó utódja), de pénzt még nem láttak belőle.²¹⁵ A magyar állami segély egyértelműen csak 1937-től, Herepei alkalmazásának évétől kimutatható, őt már főállású igazgatónak alkalmazzák majd ebből (mikós állása csak falazás).²¹⁶

Előzmények és következtetések. Miközben nemcsak fenntartják magukat, de a kiadásokból számottevő gyarapodásra futja, 1925-ben, illetve 1931–1932-ben kifizetik az építkezésre felvett budapesti kölcsönök utolsó törlesztőrészeit is, könyvet adnak ki, telket vásárolnak (láttuk a programok egyes pénzügyi kombinálását), skanzenet telepítenek (nem csak közmunkával), kutatót finanszíroznak. Valóban új megoldások biztosították-e a Csutak-korszak anyagi forrásait? A múzeum 1914-es, háború előtti utolsó költségvetés-tervében megtaláljuk mind a megyei pénzügyi intézetek hozzájárulását, mind Háromszék megyének a (legalábbis részben a községektől összegyűjtött) támogatását, mint pedig a látogatási díjakat és a jégverem hasznbérét. (Igaz, előbbieket együttes összegének másfélszerese volt Háromszék és Csík megye, valamint Sepsiszentgyörgy együttes támogatása.²¹⁷) Benedek Elek ekkor a Székely [Közmívelődési és Gazdasági] Egy[esü]let titkára, amely ugyancsak jelentős összeggel járult hozzá a múzeum céljainak kivitelezéséhez. Háromszék pénzügyi intézetei csak 1913 óta támogatták a múzeumot, de a megye a községektől már 1890–1891-gyel kezdődően gyűjtött múzeumépületre, jelentős összeget, többet, mint amennyiből megvásárolták 1903-ban a telket az építéshez. A gyűjtést több alulról induló kezdeményezés is segítette,²¹⁸ az építési pénzalapok *teljes* összehozása pedig nem kevesebb pénzügyi érzéket kért, mint később a Csutak-korszak. Csutak Vilmosnak *már ekkor, ebben* nagy szerepe volt. Válasszuk szét a fenntartási és az építési költségek kérdését:

A minimális *munkaerőt* előbb maguk az alapítók és spontán lelkesedés vezette érdeklődők biztosították. 1879-től az átvevő helyhatóságok a Mikó Kollégiumra hárították a gyűjtemények elhelyezésének gondját, és elsősorban Háromszék megye fedezte a múzeumőri fizetést, a volt székely határőrségi javakból alapított Háromszéki Tanalap segítségével. Ennek összege 1890-től felerészben *a Mikó-beli helyiségbérré* ütemeződött át: *a kollégiummal kötött szerződés értelmében* viszont a középiskola vállalta, hogy rendelkezésre bocsátja a szükséges szakembereket, és már 1904-től szolgálati lakással kívánták kiváltani a munkadíjukat. A

²¹⁵ Csutak Vilmos 1931. február 14-i levele Haáz Sándornak, SzNM It, 1931. évi csomó

²¹⁶ Vö. Wolf Tamás 2002, 53; Herepei János 2004, 239

²¹⁷ *Normális költségvetés a Székely Nemzeti Múzeum részére*, SzNM It, 1914. évi csomó

²¹⁸ Vö. Joós Imre 1892

szereződés életképesnek bizonyult, és egészen az 1949-es kommunista államosításig a múzeumi szakemberszükséglet vasfedezetét biztosítja, ha párhuzamosan kiegészül is más megoldásokkal. Csakhogy: már a Nagy Géza utáni interregnum történelemtanár öre, Domján István is tisztos, szaklapokban publikáló szakember volt,²¹⁹ de *nem több számára mellékállásnál* a múzeumi. Nemcsak az örök szellemi kaliberéről szól a megvalósítható teljesítmény, hanem a fenntartóról, hozzáállásáról és lehetőségeiről, megszületését követően pedig az országos támogatási rendszerről is. Egy intézmény története, mielőtt belépett az országos porondra, már nemcsak a saját, hanem az *intézményrendszer* története is.

A múzeum első világháború előtti *állami támogatásának* a története feldolgozott.²²⁰ Mindjárt a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének megalakulásakor, 1897-ben rendkívüli minisztériumi segélyben részesültek. Következő évben elfogadták az állami felügyeletet, és, bizonyára Domján jelentéseinek²²¹ köszönhetően is, 1900-tól *rendszeres, növekvő államsegélyt* kaptak. 1901-től kezdve László Ferenc és munkatársai látványos, a vidéki múzeumügyben példaértékű múzeumi és tudományos eredményei, *Jelentései* az állami támogatások magasabb szintjét is megnyitották a mind kiemeltebb intézménynek.²²² 1905–1910-ben az államsegélyek az addigi (a Csereyné eredeti alapítványából, a megye gyűjtéséből és a Székely Egylet hozzájárulásából stb. összeállt) önrész nyolcszorosára növelték az épületekre és berendezésükre szánt alapot, holott a felügyelőség általában láthatóan vigyázott arra, hogy támogatása az önrész nagyságrendjének feleljen meg (1905-ben is az addigi, ingatlanra költött/szánt önrésznek megfelelő összegű az első nagy államsegély, és 1913-ban is az arra szánt önrésznek megfelelő a fenntartási állami támogatás). *Jelentős szakmai elismerés és diplomáciai siker*, ahogy a múzeum kijárta, hogy a hosszú távra ütemezett építési segélyrészletekkel garantált kölcsönt vehessen fel. Az egyben sepsiszentgyörgyi polgármester igazgató-választmányi elnöknek köszönhetően teljesült az 1910-es, berendezési nagy segély feltétele is: a város számottevő évi dotációt vállalt a fenntartásra. A megye nagy fűrésztelepei a maguk részéről jelentős famennyiséggel siettek a múzeum segítségére. Az 1911–1912-ben felvett bankkölcsönök végre lehetővé tették *épületeik megvalósítását*, utolsó pillanatban, még a háború előtt. Mihalik József 1915–1916-os közgyűjteményi reformelképzelésében az intézmény mind muzeális gyűjteményei, mind pedig

²¹⁹ Vö. Domján István 1894; Domján István 1897; Domján István 1898; Domján István 1899a; stb.

²²⁰ A következő, külön nem hivatkozott adatokat l. Boér Hunor 2006b

²²¹ Domján István 1899; vö. Domján István 1900

²²² A következő, külön nem hivatkozott adatokat l. SzNMJ 1901–1914

könyvtára tekintetében a fejlődésképes és ezért országos fejlesztésre kiemelt belső körben szerepelt (10 múzeum, 6 tudományos könyvtár), egy régió kiemelendő kulturális központjaként, az állam legmesszebbmenő anyagi és erkölcsi támogatásával, meghatározott földrajzi gyűjtési területtel, képzett szakemberekkel, céltudatos szakprogrammal, bár változatlanul az állandó állami segélyükhöz mért lehetőleg hasonló arányú önrész elvárásával.

Az intézményrendszer és vele párhuzamosan a magyar állami támogatási rendszer széthullása után a múzeum elsősorban a régi, bejáratott helyi, közösségi forrásokhoz tért vissza, és rövidesen felhasználásba kerültek az időközben, az addigi felhalmozásnak köszönhetően létrejött és már bevethető források is. 1922-ben egyházak, ipartestületek, a gyűjtőíveikkel mozgósított és az újra megnyíló múzeum berendezésére filléreit összeadó közösség, nagyobb adománnyal pedig néhány vagyonosabb magánszemély segítette ki az intézményt, valamint a beléptidíjak és a jégverem (ugyancsak a saját ingatlanak köszönhető) bérlete. 1923-ban egy városi segély, rendezvény-teremdíj, pénzintézetek, sőt egy jelentéktelenebb államsegély is (egy napidíjasuk kéthavi munkadíja) bővíti anyagi forrásaik sorát.²²³ 1925-ben pedig László Ferenc utolsó ásatását már jelentősebb összeggel finanszírozta Bukarest, és ha ezt halála meg nem akadályozta volna, következő évben a Cambridge-i egyetem költségén folytatnák a kutatást.²²⁴

Néhány következtetés: 1. Tény, hogy a Székely Nemzeti Múzeum 20. század eleji, ilyen mérvű fejlődése sem lehetett volna lehetséges a magyar közgyűjtemények országos intézményrendszerének kialakulása, az ezzel járó állami támogatási rendszer kiépülése nélkül. 2. De számos intézmény kapott, akár *pusztán* konjunkturális alapon is jelentős állami támogatást, és utóbb működésben maradni mégis csak azok voltak képesek, amelyek ettől függetlenül is működő intézmények voltak, korábbi alternatívákhoz tudtak visszanyúlni az országos összeomlás bekövetkeztekor. 3. A működés újraindítását persze jelentősen megkönnyítették az országos fejlesztési konjunktúra idején, nagyrészt államsegélyből felhalmozott javak. Csakhogy: 4. Ezeket az államsegélyeket is korábbi, kihasznált alternatív lehetőségek megragadása tette lehetővé. Volt amire meg lehetett elégedni (szakmai eredmények és gazdasági önrész felhalmozása egyaránt).

Ugyanoda jutunk, ahová a szakmai előfeltételek elemzése kapcsán, a presztízs természetét taglalva: ugyanolyan hólabdával szembesülünk, mint a presztízs születése-növekedése esetén. Maga az intézmény növekszik a táguló spirálvonal mentén, és, mivel az újabb eredmények mindig *in-*

²²³ L. Pénztári napló (1922–1931), SzNM It

²²⁴ László Attila 1978, 97

tegrálódnak, ez egy intézmény *szerves* fejlődése. Fejlődésének szerves volta védte (beleértve folyamatos társadalmi támogatottságát, azon belül is az intézményre való igényt), ezért nem halt el, vagy vált jelentéktelenné, ahogy máshol szervesen, felülről telepített konjunktúra-intézmények a konjunktúra letűnével. Indulásból a közösség önmegújító ereje volt mögötte, márpedig ez a közösség (többek között fenntartott intézményének köszönhetően is) szívósan védte magát: nemcsak a múzeum működésében, de a tulajdonjogát biztosító közösség törekvéseiben is ott volt még az önszervező, egyben a nagyobb közösséget szolgálni képes és épp ezért általa visszatámogatni érdemes közösség reflexe.

4. A Csutak-korszakra építők

Az informális megoldásoknak utólag látszik meg igazán a hátulütője: a múzeum vezetése és fenntartása Csutak halála után rendezetlen marad. Csutak utódját az fogadja, hogy ő ugyan főállásba érkezik, de az *egyetlen* főállású múzeumőrös modell sem kielégítő már. Az 1936–1938-as interregnum világossá teszi, hogy a bejáratott módszerek és folyamatban levő programok tehetetlensége továbblendíti pályáján a múzeumot, de a megszorított teendőket a mikós tanárok másodállásban, nem mikós igazgató múzeumigazgatóval nem fogják ellátni: 1890 megoldása kimerülőfélben van.²²⁵ Kivel, hogyan tovább? A lehetséges válaszok *korszakfüggők*: a következő fejezetek mint *emeletek* települnek rá az eddigi intézménytörténetre.

1940-től, magyar impérium alatt, Herepei János *korszerű intézeti fejlesztéssel* próbálkozik, akár a tulajdonjogi helyi felelősségnek az államéval való összemossa árán is, és erre rá is megy a gyűjtemény jelentős része. 1945-ben, újra kisebbségi helyzetben, ismét a tulajdonjogi biztosítás értékelődik fel, majd Székely Zoltán helyi, szakmailag illetéktelen *magyar* politikai tényezők és kolozsvári, alárendelésükre törő *magyar* szakmai erők között egyensúlyoz, talpon maradva. Az 1949-es *kommunista államosítással* pedig tárgytalanná válik az addig mindig utolsó védelmi vonal jogi önállóság, mert amúgyis minden erőforrásuk állami ellenőrzés alá kerül, de Székely az egyedüli lehetséges, kommunista pártállami mozgástérben is rendkívüli politikai teljesítményt nyújt: ezúttal a *kolozsvári román* szakma szupremációs törekvéseit hárítja *bukaresti* pártfogóval, majd *magyar szakmai* háttérét hasznosítva *román szakmai* kapcsolatok védelmébe menekül a *helyi és országos politikai tényezők* szorításából, maximálisan élve a kedvezőbb időszakok és alkalmak lehetőségeivel. Így őrizheti meg intézményét, megvalósítva közben László szakmai célkitűzései mentén, hűen Csutak politikai dinamizmusához – Herepei állami fenntartású intézetét és a Nagy Géza óhajtott periodikát. Egyedül az eredeti jogi jelleget kénytelen feladni, az kihull a konstrukció alól, ehelyett romániai magyar megyét segít szervezni intézménye helyi politikai fedezetére. Vegyük sorra a kísérleteket.

²²⁵ Boér Hunor 2002a; illetve Roediger Lajos 1938. március utáni levele Barabás Samunak, in: Csáki Árpád 2006b, 202; Debreczy Sándor eredményei inkább kivétel (Debreczy Sándor 1937; Debreczy Sándor 1938)

4.1. Herepei János államsegélyes Székely Tudományos Intézet-kísérlete

Herepei János (1891–1970), a jeles tudós 1938–1945-ben a múzeum igazgatója.²²⁶ Vezetése alatt kerül sor a részben sikeres kísérletre, az intézmény tudományos intézetté fejlesztésére.²²⁷ Nevéhez kötődik ugyanakkor, sajnos, a múzeum legértékesebb anyagának második világháború végi, nyugat-magyarországi pusztulása. Intézeti tervének kudarcában naivitásának is lehetett szerepe, az evakuált gyűjtemények ügyében sem vitatható rossz döntéseinek felelőssége, de főleg szerencséje nem volt. A történetek háttérében inkább egy szemléleti különbség a lényeges: Herepei inkább *szervező titkár* alkatilag, magasabb tekintélyek irányába lojális, azokra bizalommal tekintő *második ember*, és a múzeumban az összmagyar kultúra egy olyan kincsesházát látja, amely éppen ezért közvetve szűkebb közösségét is magas mércével szolgálhatja. Nagy igazgató-elődei ezzel szemben olyan vezetők voltak, akik úgy látták, hogy *a nagyobb nemzeti közösségnek és kultúrájának is a szűkebb közösség elkötelezett szolgálata útján adhatnak a legtöbbet*, a Múzeum pedig *ennek* az eszköze.

Herepei a múzeumnak már 1927-ben érmészeti munkát végez, 1929-ben pedig a kolozsvári kiadó alkalmazottaként az *Emlékkönyv* gondozásában is részt vesz. 1936-ban kéri fel a sepsiszentgyörgyi intézmény igazgatójának. A gyűjtemények a Csutak-korszakban túlnőttek a lehetőségeken, javítással és átszervezéssel kell kezdenie. A mikós múzeumörököt nem igazán sikerül mozgósítania, mindenekelőtt a belső teendőkre és saját szűkebb munkaterületére összpontosít tehát, levéltári-könyvtári és néprajzi munkára. A Csutak-korszak örökségét még fenntartja a tehetetlenség: folytatódnak a Bányai János szervezte székelyföldi kutatóutak. 1940 őszén viszont a 2. bécsi döntés új helyzetet teremt: Teleki Pál, a földrajztudós miniszterelnök megbízására kidolgozza tervét a múzeum fejlesztésére, az alapítványi múzeumra épített államsegélyes *Székely Tudományos (és Közművelődési) Intézetre*. Ez nem kerül kivitelezésre, intézetté magát a múzeumot fejlesztheti csak, de az eredmények így is jelentősek. Feleannyi állandó munkahelyet sikerül biztosítania 1944 nyarára, mint tervezte (16 alkalmazottat kért 1940-ben, köztük 8 múzeumőr és két gyakornok szakembert, illetve két-három további, tiszteletbeli múzeumőrrel is számolt), nehezen megszerzett embereit mindegyre katonai szolgálatra hívják be, a háború vége felé pedig a terepkutatás is ellehetetlenül állambiztonsági okokból. A múzeumot azonban a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőssége felügyelete alá helyezik 1941 végén, 1942 márciusában pedig hivatalo-

²²⁶ L. Balassa Iván 1988; Vincze Gábor 1996; Sas Péter 1999; Sas Péter 2006; stb.

²²⁷ A következő, külön nem hivatkozott adatokat l. Herepei János 2004

san is *közgyűjteménynek* ismeri el őket a vallás- és közoktatási minisztérium (ez Hóman Bálint értelmezésében a teljes Székelyföldre kiterjedő gyűjtési jogkört előlegez egyben, a tulajdonjogi-
lag továbbra is alapítványi múzeum alkalmazottait pedig ezentúl a Magyar Nemzeti Múzeum szervezetében fizetik). A múzeum *a legmagasabb állami dotációjú vidéki magyar múzeum* lesz (megelőzve Kassát, Szegedet, Debrecent).²²⁸

Felújítják az épületet. Kós Károly a még első világháború előtti elképzeléseknek megfelelő tervet készít a főépület bővítésére, és bár ezúttal nem sikerül, negyven év múlva a most megtervezett új szárny épül meg. Szervezik a csíkszeredai múzeumot, leendő székelyföldi hálózat részének. A néprajzi munkában mindenekelőtt az induló Balassa Iván Herepei múzeumőr-társa, de Viski Károlynak köszönhetően későbbi jelentős szakember néprajzos diákokkal is kutattat (Gaál Károly, Vajda László). Felajánlják szolgálatukat ígéretes diákok küldetlenül is, így Faragó József. Régészeti kutatásra-munkára Ferenczi Sándort, László Gyulát, Méri Istvánt, Paulovics Istvánt, Szilágyi Jánost kérheti fel, többnyire az Erdélyi Tudományos Intézettel (ETI) közös programok keretében; ilyen sikeres ásatás eredményeként doktorálhat²²⁹ és lehet így újabb fizetett, régész-múzeumőre a majdani utód Székely Zoltán. Cs. Bogáts Dénes mindvégig mellette dolgozik, már említett *Háromszéki oklevél-szójegyzékét* ugyancsak az ETI-vel jelenttetik meg. Cs. Bogátsot 1938-tól a múzeum kezelte Háromszéki Tanalap pénztárosaként fizetik. Könyvtáros-levéltárosnak, sajnos csak 1944 nyarán, Árvay Józsefet sikerül alkalmaznia. A múzeum ekkora összeállt tudományos munkaközösségének névsora mindenesetre imponáló további pályájuk ismeretében. A felújított épületben szívósan kigazdálkodott modern felszerelés, jelentős új gyarapodás vár jobb napokra.

A kibontakozás azonban tragédiába torkollik. 1944 szeptemberében Herepei nyugatra menekíti a múzeum jelentős anyagát, és az 1945. március végén elpusztul vagy eltűnik Zalaegerszegen.²³⁰ Az igazgató a veszteséget soha nem heveri ki. Társai az evakuálásból (Székely Zoltán, Cs. Bogáts, orosz fogság után Árvay is) hazatérnek, tisztázzák magukat. Herepei Keszthelyen marad 1947-ig, majd a bonyhádi Székely Múzeum alapításának közjátéka és hosszú hányódás után végül 1961-ben, Szegeden talál nyugalmat. A Zalaegerszegen hetekkel a pusztulás után összeszedett tárgyakkól 1953-ban adnak haza Sepsiszentgyörgyre 106 tételt a Múzeumok és Műemlékek

²²⁸ KOF-jelentés 1941. Persze az említett múzeumok jelentős támogatást kaptak városuktól is. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum-táraknak másrészt sokkal nagyobb dotációja volt valamennyiüknél, de *nem közgyűjteményként*, hanem a kolozsvári tudományegyetem használta gyűjteményekként.

²²⁹ Vö. Székely Zoltán 1942

²³⁰ Vö. főleg Vincze Gábor 1996 és Pataky Iván 1997

Országos Központjából. Három kérdőjelt nem kerülhetünk meg: Valóban *jól gazdálkodott-e* Sepsiszentgyörgyön Herepei? Milyen szerepet játszott *kolozsvári baráti köre* a történetekben? Felelőssé tehető-e ő maga az *evakuált anyag 1944–1945-ös tragédiájáért*?

A jó gazda kérdőjele. A korábbi erőforrásokat Herepei valóban nem tudja teljesen kihasználni az első két évben. Eltanácsolja Moesz Gusztáv és Vámszer múzeumi kiadásra felajánlott dolgozatait (de a kiadói tevékenységet igazából már Csutak sem tudta folytatni), túlzott buzgósága, túlvállalása inkább elbátortalaníthatja a mikós múzeumöröket (de a múzeumigazgató mind határozottabban vallja az idő múlásával, hogy csak helyi szakemberre lehet igazán számítani), a régi kolozsvári munkatársakat sem tudja a múzeum céljaira mozgósítani (csak hát az impériumváltással Balogh Ernő, Nyárády, Boga újra az erdélyi múzeumi táruk őrei, saját intézményükért felelősek, ráadásul maguk is nehéz helyzetben vannak, hiszen akár a Székelyföld természetrajzi kutatására is megjelenik a budapesti konkurencia). Nagyobb fizetéssel kezdi ugyan az igazgatóságot, mint az akkori mikós igazgatói fizetés, és a múzeum rendelkezésére ott áll a Háromszéki Tanalap kezelése folytán élvezett mérsékelt, de biztos bevétel, ám az impériumváltás hozta átrendeződéssel ezek a (kisebbségiként kapott) források elapadnak, és a helyi támogatási lehetőségek a megnövekedett igényekhez már nem elegendők. És persze: háborús éveket élnek, amikor a tudományos célok a katonai szerveknek is kiszolgáltatottak. A kisebbségi helyzetbeli viszonylagos erdélyi magyar egység helyett szakmai és politikai darázsfészkek viszonyai között kell egyensúlyoznia. 1942 végén Roska és Ferenczi konfliktusa miatt maradnak jelentés nélkül, illetve el utóbbi múzeumi, háromszéki ásatásai, az érdekeikért leginkább kiálló, már említett Mester Miklós pedig imrédysta, ezért fellépésével kezdetben veszítenek inkább, mint nyernek. A sors fanyar iróniája, és ez már a magyarországi beteg közgondolkodást és politikát jellemzi, hogy eszerint az utolsó hónapok sikereit a német megszállásnak köszönhetik, hisz anélkül pártfogójukból, Mesterből nem lett volna a kultusztárcát irányító államtitkár.

Az inkább hivatalnok-, mint vezetői alkatú Herepei jó gazda a múzeumban, és nem az. Olyan erőforrásokat örököl, melyeket idegenként érkezve nehezen mozgósíthat, vagy kolozsváriként lényegüket sem könnyen értheti meg. A helyi szakember-utánpótlás lehetőségét átlátni nem tanár, és ideje sincs rá, az események nagyon felgyorsulnak az újabb impériumváltással. Anyagi forrásait a kisebbségi intézmény voltuk biztosította, be is bezárulnak. Nem csak a budapesti nem hivatalos támogatásról és a Háromszéki Tanalap jövedelméről van szó. A helyi közösség is különutakra bódul az új mozgástérrel, és egy Csutaknak is a most már saját nemzeti állam rendes köz-

ponti forrásait kellene megkeresnie az új helyzetben. A különbség azonban óriási. Nem csak arról van szó, hogy Csutak Hómannal nem hivatalnok-főnök viszonyban volt, mint most Herepei.²³¹ Csutak az első világháború előtti, központosuló magyar közgyűjteményi fejlődéshez olyan szemlélettel térhetne vissza, hogy íme, egy helyi közösség szervesen nagyra nőtt vállalkozása tagolódik ismét, magától értetődően az országos/nemzeti szintű közgyűjtemény- és tudományosság-ügybe. Herepei helyzete ezzel szemben skizofrén: a kolozsvári magyar elit a két világháború között meghajtotta ugyan a fejét a távoli múzeum előtt, amely az ő sorait is szervezte, Herepei is így kerül oda, ám reflexük a valójában nagyon gyöngye és ezért komplexált „erdélyi fővárosé” (az önminősítés nagyrészt maga is kompenzálás), amely az újabb impériumváltás lehetőségeivel élve siet elfelejteni kicsiségét és megalázottságát, és ennek megfelelően lekezelni a „vidéket”. A magyar Kolozsvár mindig összerdélyi fellegekben gondolkodik, értékét nem egy közvetlenebb közösség számára jelentett értékben keresi, hanem közvetlenül a magyar nemzeti kincsestár részének tételezi magát. Elitje mind gyökértelenebb, közösségi identitása is (a „főváros”-énképet leszámítva) közvetlenül az összmagyar kultúrnemzet identitása, köztes szintű összetevő nélkül (az „erdélyiség” is inkább csapdákat rejtő koronkénti – román főhatalom alatt nyilván kisebbségi – kompenzáció).²³²

Herepei ideológiai alapállása beszédes: azért kér fejlesztést egy magyar kincsestárnak, *mert az gyenge*, de értékei okán támogatandó. Csutak úgy kérhetné, mint ami jár, hogy továbbra is elláthassák szerves, bizonyított központ-szerepüket: azért, *mert erős*. Ahogy Kolozsvár követeli magának, amely pedig korántsem olyan erős, mint amilyennek projektálja magát – ez a harmadik impériumváltással nagyon hamar újra kiderül. Igazából Kolozsvár a gyenge és megerősítendő,²³³ Herepeit sem véletlen, hogy ilyen reflexek jellemzik, mikor érvelnie kell. Arca a Székelyföldre rácsodálkozó, ugyanakkor a helyi célokat leértékelő/fel nem ismerő kolozsvári álma és igaza. Ha nem is tudja meghaladni ellentmondó kettős lojalitását, gyorsan eszmél, és jut el egyik legjelentősebb gondolatáig: *székelység tudomány csak a Székelyföldön lehetséges*. Emberi nyitottsága hozza a másikat is, a jó szervezőt, felvállalva a Csutakék által megtalált szász modellt: *mindenkinek*

²³¹ Vö. 2.5. fejezet

²³² Az EME (vagy más kolozsvári intézmények) „hivatásának”, kiemelt vagy éppenséggel „egyedüli erdélyi tudománysszervező” voltának ideológiáját l. legkövetkezetesebben Kelemen Lajos 1909–1942, Szabó T. Attila 1942; ellenvéleményeket l. Mályusz Elemér 1942, 133, Mikecs László 1944 (utóbbi az ekkori erdélyi tudománysszervezés legkomolyabb elemzése); vö. még 74, 248. és 267. jegyzet

²³³ Vö. Kolozsvár hasonló küzdelmei Pósta Béla idején ([Beresztelki] 1918) vagy Kováts József 1934

*munkasztalt kell biztosítani, aki ebben részt kíván venni.*²³⁴ A jó gazda jó érve a harmadik, ha ekkor nem is volt eredményes: az erre tervezett *intézet költségvetése egy pesti gimáziumét tenné ki csupán.*

A kolozsvári kérdőjelek. Kolozsvár szerepe Herepei bizonyos kudarcaiban kényes kérdés. Régi barátságai a kincses város 1940-es felértékelődésével esetenként-részből féloldalassá válnak. A kedvelt kolozsvári jelzővel élve „vidéki” süllyedt barátot egységes fellépéssel védik majd 1944 után a sepsiszentgyörgyi lincselési indulatok ellen, ám intézményi érdekek ütközése idején sepsiszentgyörgyi érdekek Herepei személyére való tekintettel is nagyon mérsékelten tesznek csak engedményt. Az erdélyi, meglehetősen szennyes tudománypolitikai játszmában²³⁵ a játékos kolozsvári barátok között az egyetlen kivétel, aki vigyáz, hogy ne sértsen, nem régi kolozsvári: László Gyuláról van szó. Herepei bizalma, ahogy régi barátaival újra meg újra megosztja intézményvezetői gondjait, terveit, sőt tőlük vár ezekben segítséget, emberileg nagyon is érthető, de intézményével szemben, meglehet, felelőtlenség. Legalább akkor elgondolkozhatna (nem emberi kapcsolataiban való, de) megváltozott szakmai-politikai helyén, amikor kihagyják az EME választmányából. A lappangó ellentétek több ízben nyíltan megmutatkoznak: 1941 végén az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára körlevéllel fordul a székelyföldi iskolákhoz *is* az erdélyi levéltári anyagot gyűjteményeibe mentendő, és valóban gyűjtenek is be ennek köszönhetően csíki anyagot. Az eset kísértetiesen ismétli az EME 1911-es akcióját, amikor az épp saját épületét emelő, dinamikusan fejlődő Székely Nemzeti Múzeum gyűjtőterületére, tőzsomszédságába küldtek hasonló körlevelet.²³⁶

Az ETI-vel való kapcsolatok ugyancsak felemásak. 1943-ban a Székely Zoltán doktori értekezésének kiadására vonatkozó partneri egyezményt szegi meg az intézet, majd Balassa erdővidéki fejfakutatását jelentik Budapestnek az ETI eredményeként (miközben Balassának már a vonatkozó könyvére²³⁷ is ott van a múzeum papírja a nyomdában). 1942-től az ETI a múzeum *APOR-kódexének* hasonmás kiadásán „dolgozik”, úgynevezett hiánypótló munkáinak szimbólum-kiadványán. 1943-ban kiderül, hogy a munkát valójában „néger”, a Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarástudományi Intézete végzi, és 1944-ben Herepeinek kell biztonságba helyezettetnie a kódexet az Országos Széchényi Könyvtárban. Az ETI a sepsiszentgyörgyi múzeumigazgatótól sze-

²³⁴ Lényegében így születnek olyan kötetek, mint Balázs Márton 1942, Varga Nándor Lajos 1942, Cs. Bogáts Dénes 1943, Varga Nándor Lajos 1970

²³⁵ Vö. főleg Sas Péter 2005

²³⁶ EME 121/1911 (SzNM It, 1911. évi csomó)

²³⁷ Balassa Iván 1992

rez majd tudomást arról, hogy hol kellett volna a kikölcsönzött kódexről gondoskodnia. Herepei érdemének tudható be, bár minden bizonnyal a másik félnek is javára írandó, hogy a múzeum mindezek ellenére munkakapcsolatban marad a kolozsvári tudományos intézményekkel, és az igazgatói jelentések meggyőznek arról, hogy az előnyök számos esetben kölcsönösek.

A székelyföldi intézményszervezésben, nem elég a kolozsvári ellenérdekeltség, 1944. márciusban már a marosvásárhelyiekkel is számolni kell, akik (illetve az erdélyi református püspök) azzal a váratlan elképzeléssel állnak elő, hogy az új alapítványként újjászervezett Teleki Téka célja *az egész* Székelyföld és székelység történeti, régészeti (!) és néprajzi (!) kutatása legyen.²³⁸ A térség tudományszervezésének előzményeit, eredményeit, realitását semmibe véve, valaki mindegyre feltalálja a spanyolviaszt. Herepei intézet-terve pedig elbukik. Megtörténhet, hogy épp azok a barátok, akikre leginkább számított, csak színleg támogatták kritikus pillanatokban, de úgy tűnik, hogy kezdettől világos jelzéseket kapott tőlük, mit tudnak elfogadni problémáiból, csak épp Herepei nem akarta ezt meghallani. Egy biztos: kolozsvári közbelépés fékezhetne ugyan Herepei vállalkozását, de túlzott jelentőséget tulajdonítani neki nem szabad. A visszakerült területek fejlesztését célzó Teleki Pál-féle elképzelésben Kolozsvár természetesen kiemelt szerepű, de ebben a miniszterelnök erdélyi gyökerein kívül a földrajztudós államtudományi gondolkodása mutatatható ki: Kolozsvár az egyetlen lehetséges észak-erdélyi *nagy* központ. Második vonalban ugyanígy volt magától értetődő Nagyvárad, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy fejlesztésének felmerülése.

Így vagy úgy, a minket érintő intézményfejlesztés kivitelezése 1941-től mindenképpen az erdélyi intézményi valóságot illetően is kitűnően tájékozott és nagyon józan Hóman Bálintra marad, aki annyit hasznosít ki-ki elképzeléseiből, amennyit jónak lát. Sepsiszentgyörgy múzeumára már a húszas években egyik legfontosabb magyar múzeumként emlékezett,²³⁹ és a fővárosiakat nem számítva valóban a legnagyobb állami dotációjú magyar múzeummá válik minisztersége alatt. Ugyanakkor nem a székelységtudományok kutatóintézetét kívánja támogatni benne. A körülmények háborúsak, kielégítő általános fejlesztést megvalósítani alkalmatlanok. Soron kívüli előnyökhöz jutni pedig mindig lehet, de ebben a túl távoli Sepsiszentgyörgy nehezen behozható lépéshátrányban volna akkor is, ha igazgatója alkatilag nem idegen az ilyen megoldásoktól. Amit Herepei így is megvalósít, az kivételes teljesítmény ezeknek az éveknek az ismeretében. Az inté-

²³⁸ Vö. Boér Hunor 2005, 241–242

²³⁹ Hóman Bálint – Szekfű Gyula 1927, 318

zeti szintű (alapállásban foglalkoztatott szakemberekkel, megfelelő eszközökkel való komplex) munka feltételeit – bár részlegesen – biztosítja. Székely Zoltán későbbi intézményfejlesztésében is könnyen kimutatható a mostani alapozás.

A menekítés kérdőjele. Az 1944–1945-ös evakuálás a sors labdajátéka. Herepei igenis felelős mint döntéseket vállaló intézményvezető a pusztulásért, de az is kellett, hogy legyen: döntött, mert ilyen minőségben döntenie kellett. Téves döntéseket hozott. Mulasztást viszont igazából egyet követett el, igaz azt elég súlyosat: úgy távozott Sepsiszentgyörgyről az első induló szerelvényre került ládákkal, hogy beosztottaira hagyta a többi berakodását. Nos, ennek köszönhetően menekült meg az evakuálásra szánt anyag több mint harmada. A menekített anyag pusztulása röviden: igen fájdalmas háborús veszteség. Bűnösség kérdésének felvetése a részletek ismeretében itt inkább hamis. A Herepei választotta megoldás egyébről árulkodik. A kulcs hozzá, akárcsak az igazgató erőforrás-gazdálkodásához, *az evakuálást kérő szemlélet* kérdése. Az intézményvezetővé Sepsiszentgyörgyön nőtt kolozsvári tudós mintha kettős lojalitását haladná meg benne: a nemzetnek kíván nemzeti értéket menteni, mikor a háttérországba menekít, akár Kolozsvár véleményével egyet nem értve is. Tény persze, hogy egy Sepsiszentgyörgyön szétbombázott anyag maradványait összeszedni az azt magáénak tekintő közösségre másként lehetett volna számítani,²⁴⁰ de az is tény, hogy a pusztulással a helyi közösséget fokozottan érintő kár igazából a helyi közösség evakuáláshoz való viszonyulásával párhuzamosan tárgyalandó. Az pedig ezekben az években mintha nem kívánt volna élni tulajdonosi jogainak és felelősségeinek gyakorlásával (a végre *magyar* államra hagyható felelősség alól mintha *megkönnyebbülésként* bújnak ki). Cs. Bogáts figyelmeztet 1946-os purifikációs nyilatkozatában, hogy a szeptemberi menekítésről Herepei már meg sem kérdezhetette a múzeum felelős testületét – többségük előbb elmenekült. Az 1945-ös sepsiszentgyörgyi reakciókat részben ezen az oldalon is büntudat motiválja. A közösség tartalékai ekkor még mégis nagyok, és az intézmény minden veszteség ellenére túléli a most következő éveket is. De ez már a következő korszak története.

²⁴⁰ Vö. Korek József 1988, 118; V. Kápolnás Mária 1996; Nagy Janka Teodóra 1997

4.2. A túlélés kísérletei: út zátonyok között

1944. szeptember 2-án a múzeum több mint ötven ládányi anyagát elmenekítik Sepsiszentgyörgyről. A vezetőségből senki sem marad a városban, a múzeumra Fodor Józsefné altiszt vigyáz. Az átvonuló és Szárazajtán, Csíkszentdomokoson majd súlyos atrocitásokat elkövető Maniugárdisták elöl két hétre Fadgyas Anna titkárnő is vidékre menekül. Visszatérve felveszi a kapcsolatot a közben berendezkedett régi román közigazgatással, és a polgármestertől írást, katonákat kap a múzeum védelmére. A manisták fosztogatását minimális károkkal megúszták, és szeptember végén a szovjetek a román közigazgatást is kiharcolják fél évre Észak-Erdélyből. November közepén megalakul a helyi (városi és megyei) *magyar* vezetőség, és Fadgyas Annának a kommunista Kisgyörgy Tamás és dr. Gyárfás Albert egyaránt minden lehető segítséget megad. 1945. márciusban a baloldali kapcsolatokkal rendelkező Lőrincz Albert ügyvédet nevezik ki a múzeum élére, és amikor a hónap végén az elszállított anyag elpusztul Zalaegerszegen, éppen Zabolán mentenek be pusztuló javakat.²⁴¹

Lőrincz politikai megbízója valójában a brassói Magyar Népi Szövetség (MNSz)-központ. Energikus lépésekkel helyreállítja a két világháború közti jogállásukat (az adott körülmények között és politikai helyzetben megújulni képtelen igazgató-választmányba a *magyar* kézben levő székely megyék ideiglenes vezetése által jelöltet új tagokat, köztük a festő Nagy Imrét és Bányai Jánost, újrabejegyezteti magukat a *magyar* kézben levő helyi törvényszéken romániai jogi személyként, és a megyétől kiutalt fizetéseket *csak segély gyanánt* fogadja el). Fadgyas Annával való viszonya azonban megromlik, és valószínűleg maga a legendás titkárnő hívja segítségül ellene a Szövetség művelődéspolitikai vezetőit, a kolozsvári Józsa Béla Népi Athenaeumból. Székely Zoltán májusban érkezik haza, és, miután baloldali volt tanítványával sikerül igazoltatnia magát, azzal a helyzettel szembesül, hogy a múzeumban egy nem-szakmai vezetés ellenében (Lőrincz amúgy nagyon fontos munkát végez: augusztusban a magyarlakta területeken való magyar nyelvű igazságszolgáltatást és hivatali ügyintézését kérő emlékiratot fordítja románra²⁴²) a MNSz Kolozsvárról kívánná irányítani őket, semmibe véve az *Alapszabályokat*. A rendezési terv egyértelműen a Herepeit igazgatósága második felében mind jobban megkeserítő kolozsvári elképzelésre alapoz: a Székelyföld kutatását Kolozsvárról kell végezni, irányítani. Ez mind Sepsiszentgyörgyről, mind pedig egy szakmailag elfogulatlan nézőpontból elfogadhatatlan. Júliusban sürgősen össze-

²⁴¹ A következő, külön nem hivatkozott adatokat I. Boér Hunor 2004

²⁴² Nastasă, Lucian 2002, 158–161

hívják az *Alapszabályok* kérte vezetőséget, és Székely kiváló politikai érzéssel egymás ellen játssza ki a nem-szakmai helyi és a szakmai, de helyidegen tényezőket. A rövid hatalmi harc optimális kompromisszummal zárul: a múzeum önállósága nem vitatható, de ügyvezető igazgató-őr a (valójában kommunista propagandafeladattal) Kolozsvár leküldte Szabédi László lesz, akivel Székely mint szakmai vezető igazgató-őr találhatja meg a modus vivendit. Időközben Árvay József és Cs. Bogáts Dénes is hazaérkezik: ugyancsak igazgató-őrök.²⁴³

Az 1946–1947-es romániai magyar közgyűjteményi törvénytervezet.²⁴⁴ Szabédi László (1907–1959) az erdélyi magyar „népi írók” köréhez tartozó költő, szerkesztő, később egyetemi tanár, aki 1959-ben, az erdélyi magyar tudományegyetem felszámolásakor lesz öngyilkos. A kolozsvári *Termés*, az „erdélyi népi” folyóirat köréhez tartozott, amely a második világháború végén egyetlen járható utat lát a magyar nemzeti érdekek képviselőire, a kommunistákkal való megegyezést. 1945. szeptemberben a MNSz-et képviselő Balogh Edgár és László Gyula előterjesztésére választják a múzeum igazgatójának. Sepsiszentgyörgyön végül kifejezetten magyar érdekképviselői munkát végez, és vezetése alatt a múzeum és a kolozsvári tudományos körök között is nagyon jó a viszony. A fentiek teszik lehetővé legjelentősebb sepsiszentgyörgyi vállalkozását, az erdélyi magyar múzeumok autonómiájának biztosítását célzó 1946. évi kezdeményezést. 1946 őszén ugyanis az új román múzeumi törvény olyan egységes intézményi szervezetet hozna létre, amely figyelmen kívül hagyja a nemzetiségi múzeumok és gyűjtemények sajátos jellegét. A törvény alapján román nemzeti céllal létesítendő „Nemzeti Múzeum” központja Bukarest, két alközpontja Iași és (a román) Kolozsvár, egységes szervezetébe olvadna minden vidéki múzeum, függetlenül attól, hogy milyen tulajdonban áll. Érdekeik védelmét, véleményüket csak közvetve, a két említett alközpont közvetítésével fejthetnék ki. Az előző, 1932-es múzeumi törvény értelmében (önálló) kisebbségi múzeumoknak még államsegély is volt adható, a közkönyvtárakra vonatkozóan pedig előírta, hogy ahol a kisebbségi lakosság meghaladja a 30%-ot, ott kötelező módon elkülönített alosztályt fognak szervezni az illető kisebbség könyveiből. Az újban ilyen kitételek sem szerepelnek.

Szabédi gyors mozgósításba-szervezésbe kezd, ellenlépések megtételére. Szakmailag főleg Kabay Gáborra, a múzeum jogtanácsosára alapoz. Az őszi politikai háttér több szempontból kedvező. 1946. június végén Székelyudvarhelyen hiába szavazzák meg a MNSz 2. kongresszusán an-

²⁴³ A múzeum ekkori nyilvánosságához l. SzNM 1945

²⁴⁴ A következő, külön nem hivatkozott adatokat l. Tiboldi Zoltán – Boér Hunor 2004

nak nemzetiségi státútumát, elégedetlen helybeliek tüntetnek a Szövetség ellen, amelynek meg kell próbálnia visszanyerni elveszített támogatóit, hiszen novemberben választások következnek. A művelődés pedig mindig az egyik legkisebb tétű, ezért leginkább kialakítható, mégis látványos siker lehetőségét kínáló tere a politikának. A nemzetközi háttér a román viszonyulást illetően is kedvező: ősszel folyik a párizsi békeszerződések előkészítése, és a részletek véglegesítése egészen dec. 12-ig elnyúlik. Ekkor persze az új román parlament már egyszerűen válasz nélkül hagyja a MNSz beterjesztette udvarhelyi státútumot. De tény, hogy egy bármilyen kis lehetőség megjárása is komoly politikai felelősséget hordoz, elmulasztása esetén nem pótolható. A rövid, kedvező időszakot pedig Szabédi maximálisan kihasználja.

A centralizáló múzeumi törvény ellenében Sepsiszentgyörgy magyar szakmai szövetségét ekkor csak a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeumnál (tehát elvi tulajdonosánál, az EME-nél), politikait a MNSz-nél kereshet. Szabédi egyaránt felveszi a kapcsolatot, egy kívánatos nemzeti egység jegyében az EME-főtitkár, szociáldemokrata Nagy Gézával és a MNSz-vezető Kurkó Gyárfással, akik pedig inkább politikai ellenfelei egymásnak. A román múzeumi törvényre egyetlen választ lát: saját, *önálló magyar múzeumszervezetet*. Ennek állami ellenőrzését pedig megnyugvással elfogadhatónak csak akkor, ha azt *törvényes magyar szervek* révén gyakorolják, illetve ennek fejében az állam megfelelő anyagi támogatást nyújt. Kéri a kolozsvári szakemberek bevonását, (romániai) magyar múzeumi kataszter összeállítását, a vonatkozó román törvényszövegek összegyűjtését. Az 1946. december 5-i kolozsvári értekezletet ennek folyamányaként hívja össze a MNSz Jogügyi Bizottsága, Bónis György elnökletével.²⁴⁵ Itt további kolozsvári jogászok is jelen vannak (Hegedüs Géza, László András), és Nagy Géza javaslatára *általánosabb, közgyűjteményi törvénytervezet* kidolgozásában egyeznek meg (tehát a könyvtárak és levéltárak kérdéseire is kiterjesztik a kezdeményezést). Addig is, mivel a létrehozandó magyar múzeumi hálózatot önálló jogi személyek szövetségére alapoznák, Szabédi megkeresést intéz a székelyföldi (Székelyudvarhely, Csíkszereda, Kézdivásárhely) gyűjtemények szakembereihez és fenntartóihoz.

Az 1947. január 24-i kolozsvári²⁴⁶, a MNSz által benyújtandó törvénytervezet a román múzeumi főtanács mellett egy *magyar múzeumi főtanácsot* kíván létesíteni, így biztosítva a romániai magyar múzeumok, könyv- és levéltárak egységes irányítását és zavartalan munkáját. Beledol-

²⁴⁵ Nagy Géza és Buza László egyetemi tanárok már 1945 végén szembefordultak a MNSz-szel, amikor az Marosvásárhelyen Észak-Erdély Romániához csatolása mellett foglalt állást. A továbbiakban Bónist is letartóztatják, majd kitasítják az országból, már 1947 nyarán. (Vincze Gábor 1994)

²⁴⁶ Nagy Géza a következőket vonta be kidolgozásába: Entz Géza, Jakó Zsigmond, Juhász István, László Gyula, Nagy Jenő, Szabó T. Attila

gozzák a kapcsolódó szakmai képzés kérdését, sőt műemlékvédelmi hatásköröket is. A szövetség-elképzelésről lemondanak, az alávétő-centralizáló elv („főtanács”) térnyerésében kimutatható a régi, szupremációra irányuló kolozsvári reflex. Szabédiék lényegesen módosítva, február 5-én küldik vissza az EME-nek és a MNSz-nek a javaslatot, és bár a főtanács-megoldásba belemennek, arra más okuk van. A magyar egyházi fenntartók is bizalmatlanok a MNSz szerepvállalásának köszönhetően, de Szabédit igazából egyéb aggasztja: megkezdődött a magyar gyűjtemények román hatósági felmérése, és nem tudni, hogy ki, hol, milyen különalkura játszik: a közös védelmet jelentő saját törvény mind sürgetőbb. Ezt Kolozsváron is felismerik, és Buza László készít sitetve pragmatikusabb új tervezetet, mely lényegében újra egy jogi személy *szövetség* terve, és a sepsiszentgyörgyiek is elfogadják február 28-án. Az egyházi tulajdonú gyűjteményekről ezúttal hallgatnak, a törvény csak a Székely Nemzeti Múzeumra és az Erdélyi Nemzeti Múzeumra, valamint a Romániai Magyar Múzeumok Szövetsége többi leendő tagjára terjedne ki, és Kolozsvár székhellyel *külön magyar múzeumi felügyelőséget* állítana fel, mely a magyar gyűjteményekre nézve a román törvénybeli vidéki felügyelőségek hatáskörét töltené be. Tisztségviselőit a Művészetiügyi Minisztérium nevezné ki, és a Szövetség kötelékébe tartozó múzeumok és gyűjtemények támogatására az állami költségvetésben különítődne el megfelelő keret. Ez a tervezet is gondoskodik a magyar szakemberképzésről (humán és természettudományi muzeológia, könyv- és levéltári szakok). A sepsiszentgyörgyi múzeumi vezetés március 10-én azzal a betoldással bólint rá a szövegre, hogy az állami támogatás rájuk nézve *ne legyen kötelező* (önállóságukat féltik). A baljós jelek azonban sokasodnak, a MNSz-ben mindinkább teret nyer a szélsőbal, és a kolozsvári múzeumi táruk körül is komoly gondokat sejtet a Szabédi–Nagy levelezés.

A tervezet végül nem kerül a parlament elé. A párizsi békeszerződések 1947. februári magyar és román aláírását követően a román vezetésnek nincs már szüksége engedményekre a magyar kisebbség irányába, így leintik a MNSz-et, és ezzel az ügy politikai képviselő nélkül marad. A székelyföldi gyűjteményeket az menti meg a nemkívánatos centralizálástól, hogy az 1950-ben elinduló területi közigazgatási reformok a létrehozott új szervezeti egységek megerősítését kérik, egyebek mellett erős tartományi múzeumokat-múzeumhálózatot. A méltányos kisebbségi közgyűjteményi rendezésnek az a változata viszont, amelyet 1946–1947-ben Szabédiék gondoltak végig, egy *kulturális autonómiát alapozni képes elvi alapot* körvonalazott, és ennyiben a mégoly megváltozott körülmények között, az ezredforduló után is tanulságos kísérletnek kell tekintenünk. Másrészt törvénykezdeményezésük, minden sikertelensége, felemás törekvése ellenére is,

a múzeum és a kolozsvári magyar intézmények közötti kapcsolat legtermékenyebb pillanata, és ez jelentős részben a kérdést felvető és az intézmények között közvetíteni tudó Szabédi érdeme.

Roncok a zátonyokon. Miközben tervezetük értelmében a kolozsváriak gyakorlatilag az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak rendelnék alá a magyar múzeumhálózatot, utóbbinak több tára *már 1945 óta román kézben van*, a visszatért román egyetem részeként...²⁴⁷ További kolozsvári intézményi változásként, a sepsiszentgyörgyi múzeumi intézetet 1944-ben ugyancsak maga alá rendelni akaró Erdélyi Tudományos Intézet maradványait 1946-ban csak a magyar tudományegyetem részeként szervezhetik újra. Ebben is képviselőket biztosítanak a Székely Nemzeti Múzeumnak, mégpedig az EME, az EMKE, illetve a Kolozsvári Magyar Mezőgazdasági Főiskola, a Gyulafehérvári Római Katolikus és a Kolozsvári Unitárius Teológiai Akadémiák, valamint a Kolozsvári Református Teológiai Fakultás mellett. A múzeum Árvay Józsefet bízza meg állandó képviselőjének, ő Szabó T. Attilával korábban is együtt dolgozott az ETI keretében. De az érintett intézmények közül 1949 után csak a Székely Nemzeti Múzeum marad magyar tudományos intézmény, 1959-ben pedig magát a befogadó Bolyai Tudományegyetemet is felszámolják.²⁴⁸

A múzeum is súlyos anyagi gondokkal szembesül (javítások, fűtés, fizetések biztosítása, a Háromszéki Tanalap ingatlanjainak visszaszerzése és előnyös bérbeadása). Háromszék, Udvarhely és Csík megye vezetői, a Csíki Magánjavak, a MNSz ígér támogatást, felhívással fordulnak a gazdasági szervezetekhez. Általában ígéretekkel maradnak. Újra bérbeadják a dísztermet, a jégvermet, és ismeretterjesztő előadásokra szállnak ki a székelyföldi városokba. A növekvő infláció viszont elviszi a csekély jövedelmet, és az 1947-es stabilizáció után kénytelenek munkatársakról lemondani (Árvayról is), holott többségük eddig is tanári fizetéséből élt. A tudományos tevékenység ezután gyakorlatilag Székely Zoltán munkájára korlátozódik.²⁴⁹ A *folytonosság* fenntartására mégis határozott igény ismerhető fel, és nem csak a két világháború közti anyagi források tekintetében. A román–magyar államközi tárgyalásokat követő 1937-es rendezés értelmében most újra a múzeum kezelésébe került Háromszéki Tanalap például az *egyetlen* vagyontömeg, melyet utódállam a két világháború között kisebbségi magyar közösségnek visszaszolgáltatót. Mikor az ingatlanokat használó minisztériumok fizetik a bért, kisebbségi magyar oktatási-nevelési intézményeket is támogatnak, illetve tanulmányi segélyeket nyújtanak belőle, utoljára 1949-ben (29 fiú és 12 lány tanulónak, 2 egyetemi hallgatónak – egyikük Domokos Géza, később a nagy jelentőségű

²⁴⁷ Vö. pl. Lázok János – Vincze Gábor 1998, 195, 204, 209, 218; a további adatokat l. Boér Hunor 2004

²⁴⁸ Vö. 74. és 232, 267. jegyzet

²⁴⁹ Székely Zoltán 1949; Székely Zoltán 1955a

Kriterion Könyvkiadó igazgatója). A Tanalapot 1949-ben államosítják (ez 1951-ben derül ki), budapesti ellentételezését, a Gozsdu Alapítvány javait 1952-ben, de ügyük mindmáig vitatott román–magyar kérdés.²⁵⁰

Régi külső munkatársak is jelentkeznek, mint Köntzei Gerő. Bányai János 1948-ban szabályos jelentést tesz a múzeum vezetőségének, évi tevékenységéről. Székely másfelől folytatja a Herepei megkezdte *Közlemények* sorozatot, a múzeum nem marad szakmai publikáció nélkül sem. Az *Alapszabályok* kérte múzeumi vezetőség komolyan veszi feladatát, és az államosítást követően is sikerül megőriznie lényeges szervezeti elemeit. Az *igazgató-választmányt* felváltó szerveket egészen 1955-ig az eredeti szerepkörben használják, csak jogi képviseleti hatáskörét veszíti el.²⁵¹ Előnének, valamint az igazgatónak és a titkárnőnek a személye biztosítja az átmenetben a folytonosságot (Kisgyörgy Tamás, Székely Zoltán, Fadgyas Anna). Az iskolákat is érintő 1949-es államosítás *jogi és anyagi tekintetben az egyértelmű korszakhatár*: saját jogi képviselet és önálló fenntartó nélkül maradvá meg kell tanulniuk kiismerni az új, pártállami mozgásteret. Lehetetlen el nem mosolyodni fanyarul, amikor Székely az államosítást követően *épp a tárgyalta 1946. évi román múzeumi törvényre* hivatkozva kénytelen védekezni a múzeumőri lakásaikra áhító helyi *magyar* konjunkturalovagok ellenében, akiket ráadásul maga hívott oda, támogatásukban reménykedve.²⁵² Egy teljes évig vívhat élethalálharcot velük, hogy kicsinyes érdekeiket követve szét ne verjék a múzeumot.

²⁵⁰ Vö. Boér Hunor – Biró Rózsa 2004

²⁵¹ L. Boér Hunor 2004

²⁵² Sombori Sándor 1997, 36

4.3. Székely Zoltán, az állami (de újra *kisebbségi magyar*) intézet kiteljesítője (1949–1989)

1949-től leplezetlen valójában mutatkozik meg az új rendszer. Az országban egyetlen lehetséges fenntartó marad: a totalitárius hatalom, némi, az óhatatlan szerkezeti hierarchiából adódó belső artikulációval. Ha a két világháború között egy *megettűrt nemzeti kisebbség* státusuk általában lehetővé tette a szakmai életbe való visszahúzódást, és azon belül nem vártak el tőlük egy román múzeumi rendszerbe való *integrálódást* sem, mostantól a társadalmi-politikai-szakmai létük szervesen az országos folyamatokba ágyazódik, *a részvétel nem választás kérdése*. A romániai magyar helyzet már 1944-től kellően ambivalens: a szovjet birodalmi logikának megfelelően a hatalmat átvevő csoportnak már ekkor *kiadott direktíva* Romániában a kisebbséget felhasználó hatalmi játszma (Moszkva tisztában van vele, hogy mire van a térségben vevő). Nemzetiségi alapú összeugrasztással kell hosszú távú gyűlölséget kelteni-fenntartani, hogy ez lekösse a megszállt terület birodalomra veszélyes nemzeti energiáit.²⁵³ Amivel szerencsénk van: ennek megfelelően a zsarolás magyar kártyáját *kiküszöbölni sem szabad*: 1952-ben Moszkva ad utasítást egy „autonóm magyar” közigazgatási egység kialakítására Románia közepén.²⁵⁴ Ha a múzeumra veszélyes első magyarellenes törekvést (román felügyelő személy kinevezése) még nemzetileg is felelősen cselekvő magyar baloldaliak védik ki, mint 1948-ban,²⁵⁵ 1952-től a Magyar Autonóm Tartomány (MAT) néven „román sofőrű” Székelyföld biztosít védelmet 1960-ig. Utána viszont fokozottan a pártállam már korábban meghonosuló újhüberti logikája érvényesül (némileg a párttagság új rendiségével árnyalódva): az uralom elsősorban vertikális, személyes kapcsolatok mentén gyakorlódik. Az intézményvezetők személyes politikai felelőssége minden korábbit meghalad: nevének (a MAT általi!) betiltását követően a *Székely Nemzeti Múzeumnak* a túlélés esélyét lényegében az jelenti, hogy *Székely Zoltán múzeuma*.

Székely Zoltán (1912–2000) az egyetlen (épp ezekben az években) nemzetközi ismertséget elérő magyar tudományos kutató, aki a második világháború után visszatér a Székelyföldre, és céltudatosan visszautasítja a kolozsvári egyetemi meghívást is.²⁵⁶ Herepei idejében Szilágyi Jánossal tárta fel a komollói római castrumot, 1943-as doktori dolgozatában lényegében a délkelet-erdélyi dák–római együttélést cáfolta. 1949-ben Constantin Daicoviciu, a dáko-román népességfolyto-

²⁵³ Nastasă, Lucian 2002, 60

²⁵⁴ Bottoni, Stefano 2003, 319–325

²⁵⁵ Tiboldi Zoltán – Boér Hunor 2004, 157

²⁵⁶ A következő, külön nem hivatkozott adatokat l. Boér Hunor – Gagy József 2005

nosság kolozsvári apostola próbálja alárendeltségébe vonni, és hatalmi szóval tiltaná be ennek a castrumnak a létezését is (!), de Székely bukaresti kapcsolatok védelmébe menekül. Úttörő szerepet nyer a rendszerváltás utáni romániai múzeumi átszervezésben: 1951-ben bukaresti felettesei modellnek tekintik múzeumát, követendő mintának ezévi tudományos ismeretterjesztő vándorkiállítását, és ekkori ásatási jelentéseire a szovjet régészet is felfigyel. Beléptetik, majd 1952-ben kizárják a pártból, de régi szövetségese, Kisgyörgy Tamás a helyi következményektől védi meg, bukaresti barátai pedig a kritikus időszakra Moldvába hívják maguk mellé ásni. 1953-ban elsőként nyit új elvárások szerinti természetrajzi részleget Romániában, 1954-ben a temesvári Marius Mogával és a dévai Octavian Flocával alkotják azt a múzeumigazgatói hármast, amelyre a szakminisztérium az ország múzeumainak átszervezésében a felügyeletet bízza. Ugyanebben az évben kéri fel a Román Akadémia rendszeres külső munkatársának, és 1955-ben elsőként jelentet meg a rendszerváltás után vidéki múzeumi évkönyvet Románia, illetve Magyarország együttes területén. 1950–1956 között elsőnek mutatja ki Romániában a Körös-kultúrát, és állít fel relatív kronológiát a romániai neolitikumról, elsőként tár fel Romániában gót települést. 1958-ban csak dolgozatát olvashatják fel a hamburgi nemzetközi régészeti kongresszuson, mert nem engedik ki. Később római, prágai kongresszusok meghívottja, olasz, nyugatnémet, francia, magyarországi, cseh-szlovák, jugoszláv, bulgár szakkiadványokban publikál, és részt vesz a román numizmatikai szakperiodika szerkesztésében is. 1990 januárjáig igazgatója a múzeumának, és nem kerülhetjük meg az ellene sokak által megfogalmazott „nemzetárulás” vádat (a „Dák” Zoltán gúnynevet). Csakhogy ennek kérdését közelebbről megvizsgálva egészen más kérdések váltják ki: hogyan jut el a sepsiszentgyörgyi múzeum (is) az 1980-as évek Romániájának múzeumi egyen-alapkiállításához (dákó-román eredet tana, a mindenhol-mindenkor román őslakók lakta „román föld”, az ország története mint a párt története); volt-e valami, aminek fejében ezt az árat megfizette (mi történt még ez alatt a negyven év alatt, mely a múzeum történetének harmada, és hogyan változott vissza egyetlen mozdulattal magyar múzeummá 1990-ben az intézmény)? Szakmai munkásságát nem tisztünk értékelni, és múzeumbeli, valamint családban maradt hagyatékának feldolgozásáig korai is lenne.²⁵⁷ Intézményvezetői jelentősége viszont nem vitatható.

A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum (1951–1968). A szovjet mintára 1950-ben kialakított tartományi-rajoni berendezkedésben (utóbbi a magyarországi megyénél kisebb, járásnál nagyobb alegység) a múzeum rövid ideig rajoni, majd (1951-től) tartományi rangú, holott Sepsis-

²⁵⁷ Eddig, inkább figyelemébreztésre elegendően: Székely Zoltán 2003; Székely, Zsolt 2006

szentgyörgy nem tartományi központ. Az ötvenes évek összetett korszak, melyet (ritka kivételtől eltekintve) a rajoni-tartományi „elvtársak” rövidlátása (vagy ezzel egyenértékű *feladata*), nincstelenség, az agyonellenőrzött támogatás minduntalan eltérítése, alulfizettség, új munkahelyek létesítésének be nem tartott ígéretei, a szakemberek állandó elvonása nem szakmai feladatokra, a szükséges felszerelés, kiadványhoz való papír stb. hiánya jellemez. Az áldatlan „területi központon kívüli központ” helyzet (a legnagyobb múzeum nem a tartományi központban van), felemás felállást eredményez (előbb nyer személyzetbővítést a marosvásárhelyi, mint az arra sokkal érdekesebb sepsiszentgyörgyi intézmény. Másrészt a múzeum célja (az egész szovjet táborban) megváltozik, *propaganda-intézmény* lesz. 1951-től párt- és kormányhatározattal visszatérő feladatuk a mezőgazdasági kampányok kiállításokkal való segítése. Az előtérbe kerülő cél az „osztályharc”, majd (Romániában legalábbis) a nemzeti egység („szocialista” ide vagy oda, egységes államnemzeti, majd *nemzetállami ideológia*) kialakítása. Utóbbi terén a székelyföldi múzeumok (a sepsiszentgyörgyi, a támogatásával intézményesített csíkszeredai, székelyudvarhelyi, székelykeresztúri, stb.) kényes helyzetbe kerülnek, ahogy az internacionalista máz alól előtűnik *a nemzeti homogenizációt* célzó stratégia.

Mint minden más anyagi és szellemi erőforrás esetében, az új célok alá való rendelésben is az államosítás az első lépés. Párhuzamosan a szakmai központosítás is kezdetét veszi, 1949-ben minden erdélyi múzeumi vezetőt egy kolozsvári gyűlésre rendelnek, ahol, mint említettük, a Műemlékek Országos Bizottságának elnökeként, illetve az Akadémia kolozsvári intézetének igazgatójaként Daicoviciu a maga régészeti munkakollektívájába osztja be Székelyt is. Így lesz az 1950-ben beinduló új, nagy ásatások egyik régészeti célterülete Háromszék. Daicoviciut a kelet-dáciai római gyepű érdekli, és bár a téma kapcsán korán ellentétbe kerülnek, Székely mégiscsak ennek köszönhetően kapcsolódhat be már a kommunista hatalomátvételt követő első, nagy régészeti kutatási hullámba. A múzeumok adminisztratív-szakmai besorolása is hamar stabilizálódik. Közvetlen felettesük a rajoni és a tartományi Kultúrosztály lesz (havi, negyedévi jelentéseket kér). A legfelsőbb szakmai felettes már 1949-ben és egészen 1953 végéig a minisztertanács mellett működő „kulturális intézmények bizottsága” (később szakminisztériumok). Kiépül az egységes nyilvántartás (ez azt is jelenti, hogy 1952. áprilisi első ilyen lépésként a Sajtóügyi Igazgatóság pecsételi le és zároltatja az ún. tiltott kiadványokat), 1952. májusban a központi statisztikai hivatal a személyzeti adatokat kéri be, nyáron egységesített nyilvántartó lapokat kapnak a múzeumi anyaghoz.

A központosításnak intézményi előnye is lehet: 1951. februárban a magasabb pártszervek segítségével sikerül megvédeni a múzeumot a helyi hatalom értelmezései ellenében. A mögöttes szakmai cél másfelől fokozatosan világosodik meg. Daicovicuék az országos szinten követendő egységes kiállítási tematikát már 1950 második felében kidolgozták (a Magyar Nemzeti Múzeum nagy sikerű új régészeti kiállításának tervezetét is felhasználják hozzá – rendezőjét, László Gyulát csak előző évben távolították el a kolozsvári magyar egyetemről, és az ott maradt magyar kollégákkal a kapcsolat ekkor még eleven, a román szakma pedig még pragmatikus).²⁵⁸ Székely 1951. áprilisban kezdi átrendezni a történeti anyagot: *a termelőerők fejlődését* kell bemutatniuk (a néprajzi gyűjtemény már 1949 óta be van zárva, anyagát részben ugyancsak a „feudalizmus” koránál használhatják fel). Az átrendezésekről szervezik az első országos múzeumi értekezletet is, év végén, Bukarestben, a számottevő múzeumi szakemberekkel, majd az első káderképző tanfolyamot, Kolozsváron. (A szakfelkészítőket rendszeresítik, és a mozgástér kiszámíthatatlan: van, aki kapcsolatokat épít ki, más rövidesen börtönben ül.) 1952-ben a Szovjetunió múzeumainak elnöke járja végig Románia múzeumait, s irányelveket ad a megszervezésükre, de hamarosan furcsa fordulat következik.

Még ebben az évben tartományi értekezletek kezdődnek, az első a bukovinai Suceaván. Az 1953-as medgyesi pedig az első tartományközi (Sztálin tartomány és MAT – az 1952-es tartományi átszervezéssel előbbtől, tehát Brassó hatalmi köréből kerültek a születő MAT-hoz magyar rajonok, magukkal víve kapcsolataikat). A jelenlevők többségükben kifejezetten kérik az irányítást, az egységes központi tematikát: a különút ideológiailag több mint kockázatos. Ám a központ lehetőségei is korlátozottak: mint kiderül, a tartományi értekezletek éppen ezt orvosolni kezdődtek, szükségből. Székely bátorsága (elébe menni ötletekkel a központi elvárásnak, elképzelésnek) ekkor bizonyul gyümölcsözőnek, okosan mérlegeli a kockázatokat, és jól értelmezi a központ (ekkor épp jóhiszemű) „fogjuk meg, és vigyétek” felszólítását: mint említettük, ő újítja meg először az országban, feltűnést keltve, a természetrajzi kiállítást. Az alulról jövő kezdeményezéseknek való teret engedés a kemény kéz elbizonytalanodását jelzi: Sztálin halálának évében vagyunk. 1956-ig ismételten felső utasítások kérik tartományi szintű közös kutatói kollektívák alakítását, valószínűleg a hiányos támogatást ellensúlyozandó, de az eredmény más lesz. 1954-ben azt kérik a MAT múzeumai a tartománytól, hogy a többi múzeummal egyenlő bánásmódban részesüljenek, 1956. márciusi értekezleten pedig Székely összegezi, mi egy tulajdonképpeni tudományos intézet

²⁵⁸ Vö. Korek József 1998, 26

feladata. A magyarországi forradalmi események idején olyan Kollektív Tanácsot hoznak létre, amely valójában a MAT-múzeumok autonómiáját hivatott biztosítani, és amelynek a kultúrosztály múzeumi irányítója *csak tagja* a múzeumigazgatók mellett. A testületet a hatalom fokozatosan, a helyzet konszolidációjával párhuzamosan számolja fel: 1957. áprilistól csak konzultatív szerv, majd össze sem hívják.

A Kollektív Tanács kísérletében egy mozzanat egyébre is figyelmeztet: bővített tanácsok létrehozása kerül szóba, amelybe bevonnák a múzeumot segítő helyi kiemelkedő szakembereket (ha már alkalmazni őket nincs pénz – ezekben az években jelentkeznék muzeográfusnak Sepsiszentgyörgyön Bözödi György, Dankanits Ádám, Kristó András²⁵⁹). A múzeumot tisztviselők, munkások, a környékbeli falvak tanítói, múzeumbarát földművesek, vadásztársaságok is segítik, de mindenekelőtt a helyi értelmiségi elit szerveződési helye, *újra szakmai-kulturális köldökszinór* szerepet tölt be. A múzeum széles, működő kapcsolatrendszer alakít ki nem csupán a romániai és magyarországi tudományos intézményekkel (1957-ben a Magyar Természettudományi Múzeum elpusztult gyűjteményeinek²⁶⁰ pótlására kezdik meg a szervezést!), de általában a romániai–magyarországi szakmai elittel, régi kollégákkal és új ismerősökkel egyaránt. Jellemző, hogy a szász Julius Bielz-cel (Bruckenthal Múzeum), a dévai Octavian Flocával, a kolozsvári néprajzi múzeumot alapító Romulus Vuiával magyarul levelez Székely, másrészt épp a kolozsvári *magyar* szakemberekkel felemás a viszonya: rendkívül frusztráltan-ellenségesen reagálják le, amikor Sepsiszentgyörgy ismét rivális központként bizonyít, megelőzve őket az 1955-ben megjelenő *Évkönyv*-vel.²⁶¹ Utóbbival jelentősen megnő a publikációcsere (ezt a hatalom ugyanilyen jól tudja, és mert nem érdeke, hogy a propagandacélra szánt intézmények megerősödve megengedhessék maguknak a különutat, valós szakmai feladataik végzését, nem is jelentethet meg Székely újabb hasonló kiadványt 1968-ig).

A székelyföldi múzeumok tehát *korántsem árulták el közösségüket*. 1956 után azonban Moszkva szabad kezet ad a román szövetségesnek. Már az 1951-es, központilag megadott tematikában megjelent az „együttélő népek” témakör, és 1953-ban a sovinizmus és a polgári nacionaliz-

²⁵⁹ Adataikat I. RMIL 1981–2002

²⁶⁰ Vö. Kecskeméti Tibor 2006

²⁶¹ Másik hozadékként: nem először, nem utoljára van ekkor sepsiszentgyörgyi kezdeményezés üdvös hatással kolozsvári magyar teljesítményekre (az 1929-es *Emlékkönyvet az Erdélyi Múzeum újraindulása*, az 1954-es *Évkönyvet a Kelemen Lajos Emlékkönyv 1957*, az *Acta (Siculica)*-nak az 1999. évi, debreceni MTA-fórumon való bemutatását az EME jelentősen megéltékülő publikációs tevékenysége, a DKI intézeti keretprogram ugyanott történt bejelentését kolozsvári intézetalapítási kísérletek hulláma követi).

mus leküzdésére kért a hatalom kiállítást, de ekkor még az osztályharcnak rendelték alá a nemzeti gondolatot. Az átértékelődési folyamat, az internacionalista hangsúlyoktól vissza a szerves, nacionalista kurzushoz, ezt követően indul. Amit viszont a következő években megalapoz, az a társadalmat teljesen átható, korábban inkább az elitre szorított *többségi nemzeti ideológia*, amely folyamatos konstruálást követően 1980 táján fog kiteljesülni Romániában, az ezredforduló tájára kezd csak korrodálódni, és szemlélete ma is jelenlevő. Megjelenik rá a válasz is, az épp lehetséges, *defenzív kisebbségi identitás* kiépítése: az 1954-es csíkszeredai értekezleten magyar nemzeti téma merül fel, Háromszék 1848–1849-es önvédelmi harca. Párhuzamosan megkezdődik (mind román, mind pedig magyar részről) a(z) identitáshordozó) *néprajz rehabilitálása*. November 7. ürügyén ugyan és a feudalizmus-téma kiegészítéseként, de a *székely* festők alkotásait ismertető készülnek újra képtárat nyitani. 1955-ben kerül sor rá: néprajzos-képzőművész szakemberük ekkor a Mattis-Teutsch János fia Máttis János, Budapesten pedig ismét Varga Nándor Lajosra támaszkodhatnak.

A hatalom 1955-ös figyelmeztetése viszontválasz: az 1848-as kiállítás nem tükrözi eléggé a román–magyar kapcsolatokat. Először szembesülnek azzal Sepsiszentgyörgyön, hogy (olténiai) román szakember jelentkezik alkalmazásra. Székely diplomatikusan elutasítja. 1957-ben a megváltozott szakminisztérium lényeges változtatásokat kér múzeumi tárlatismertetőjük szövegében, megkezdődik a történelem átírása. 1958-ban országos szintű felkérés érkezik 1848-as kiállítások rendezésére, de ezzel egyidőben a sepsiszentgyörgyi kaszárnya mellől eltűnik az egyik legismertebb székelyföldi 1848-as emlékmű. Az évtized végi fordulatot a MAT múzeumainak 1959. évi múzeumi értekezletei dokumentálják. 1957 óta először hívják őket össze: a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem felszámolásának idejére a MAT összeforrott, megerősödött múzeumi hálózattal és múzeumi szakmai közösséggel rendelkezik, a hatalom nem szívesen erősítené közös nyilvánosságukat. Az értekezletek meghirdetett célja a múzeumok arculatának az átalakítása, a nemzeti-ségi értelmiségre vonatkozó, az 1956-os események után 1958-ban újrafogalmazott ideológiai követelmények szerint. „Kultúrszeparatizmus” helyett dokumentálják az együttélést! Most olvassák rájuk (*magyar* aparatszik): „Székely Nemzeti Múzeum nincs, mivel székely nemzet sincs.” (Nem lehet többé nem-közös, vagyis külön múlt, külön létezés.) Székely Zoltán régészetsúlyú munkáját is megtámadják, de ő egyelőre félkézből hárit: épp a *Román nép és nyelv eredete* (a fő nemzeti ideológiacsináló) *Bizottság* feladatát végzik (az elvtársak nagyon mellényúltak, az aktuálpolitika által kijelölt kérdések bemutatása neki más szinten feladata, ezt neki nem a marosvásárhelyi párt-

vezetők szabják meg). Székely persze pontosan tudja, mi az ő valódi dolga, e konjunktúra fedezetében is, és a válaszba ez a mélyebb szint is odaolvasandó: az ő feladata a MAT östörténetének, középkorának stb. feltárása, szakmai munka. Mindazonáltal ő is kiszolgáltatott: intézményének költségvetését nem az Akadémia biztosítja, hanem éppen a most vele szemben álló, fontoskodó végrehajtó MAT-vezetőkön múlik

Az összkép, tanulságosan, még most sem a „kicsinálás”, inkább az ígéreteken van a hangsúly, de az 1959. évi új tematika szövege az 1957-ben módosított 1951–1953-asnak már a (*román*) *nacionalista* (szellemű) preparálása, ha igyekszik is ambivalens maradni. 1960-ban a hangnem is bekeményedik: munkatervüket túl rövidnek találja a tartomány. Székely válasza hasonlóképpen kemény: a jelentés és a munkaterv a szakminisztérium utasításainak alapján készült. A kevesebb anyaggal és helyiséggel rendelkező, ugyancsak tartományi jellegű nagyváradi múzeum 23 személlyel rendelkezik... Ők eleget tettek az elvárásnak, hát az ígéretetek? Válaszképpen tartományi ellenőrzést kap, kifogást emelnek az ún. *Székely nagyoknak* (Orbán Balázs stb.) a népszerűsítése ellen, akik úgymond nem a nép érdekeit szolgálták. 1960. december 13–16-án a minisztérium szervez múzeumi értekezletet, mely szerint a MAT egyetlen múzeuma sem végezte el a feladatát. Úgy tűnik, kezd nem működni Székely bukaresti szakmai kapcsolatrendszere. December 19-én levelet ír a román régészet már említett kiemelkedő alakjának, Ion Nestornak, korábbi fő szakmai támogatójának. Nestor most is kulcspozíciót tölt be: az ugyancsak említett *A román nép és nyelv eredete* akadémiai bizottságban a Dácia tartomány római kiürítése és az 1000. év közötti népeességhiátus (románokkal való) kitöltéséért felel. A levél tragikus dokumentum, lényegében egy vazallusi fogadalom. Utolsó pillanatban teszi meg: pár nap múlva már Brassó tartományhoz tartoznak, a múzeum elveszíti a mégiscsak magyar tartomány jelentette védőhálót. Székely Zoltán ekkor 48 éves.

A tét. 1961-ben időszerűvé válik a régi hűséges társ, Fadgyas Anna nyugdíjazása, sikerül viszont alkalmazni a kiemelkedő biológus szakember Kovács Sándort, átkutathatnak a megmaradt Maros-Magyar Autonóm Tartományba is. Sikerül elérni másrészt a Rétyi Nyír és a Vápa-vár védetté nyilvánítását. Először mutatnak ki 12–13. századi székelyföldi településeket. Mindezért Székely Zoltán súlyos szakmai árat fizet. Az évi jelentés szerint az 1961. évben nem kevesebbet bizonyítottak, mint „a dák elem fennmaradását a 2. században”, valamint hogy a 7–8. századi, adig szlávnak tekintett lakások „őslakó dákok öröksége”. És még így is: 1961-ben, tíz év szívós utóvédharc után elszállítják a levéltárukat. 1962. december 4-én brassói, tartományi szintű múze-

umi értekezleten vannak újra terítéken, *havi* tevékenységi jelentések beküldésére kötelezik őket. Brassóba év végére új tartományi múzeumigazgató kerül: a Székelyt már tíz éve lenacionalistázó volt amerikai ortodox pap helyére az a Mircea Mușat érkezik, akit az ezredfordulón majd a szélsőjobboldali Nagyrománia Párt alelnöki székében találunk. Románia hosszú évtizedekre szóló *konzolidáció* küszöbén áll. Igaz, három év múlva olyan országos politikai játszma bontakozik ki másrészt, amelyben megint nyerő lehet, aki felgyorsuló politikai történések között előnyös lépésekre képes.

Egyvalamit ugyanis szándékosan a végére hagyunk: az 1959-es, „békésen” záruló múzeumi értekezletek lényege, az 1960–1962-es mélyrepülés ellenértéke az 1959. június 1-jei felterjesztés: *„Javaslat a sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum épület- és személyzeti bővítésére a 15 éves állami terv keretében”*. Új épületszárnyakat kérnek (pl. a barátosi mennyezet odavitelére a történeti kiállítás terméből – erre a bővítésre már 1911-ben elképzelés volt, és 1942-ben dolgozta ki rá Kós a tervet, Herepeinek, 1958-ra pedig elkészült a költségvetési előirányzata is), központi fűtést (már 1955-ben jóváhagyást jártak ki erre is). A néprajzot elvinnék önálló részlegnek (külön épületbe), a népművészetet, képtárat ugyancsak, emellett emlékházat Gyárfás Jenőnek, Benedek Eleknek. Időszakos kiállításoknak kérnek termet. Falumúzeumnak még két házat, egy háromszékit és egy udvarhelyit (a régi terv, Csutak Vilmosé és Herepei Jánosé). A múzeum besorolása pedig 10-16 főnyi szakszemélyzetet igényelne a meglévő kettő helyett. Gyakorlatilag azt kérik, amit a hetvenes évek elején, Kovászna Megyei Múzeumként majd nagyrészt meg is valósítanak. 1959-ről bizonyára számos fontos következtetés kimondható, de múzeumi szempontból nem lehet vita tárgya, hogy *az ekkori döntések mindmáig meghatározzák a térség múzeumainak a sorsát*.

A tanulság kétarcú. Egyrészt most válik egyértelművé, mi a következő évtizedekben történő változások fő ideológiai alapja: 1959 „a lenyelt békák”, megkötött vagy megkerülhetetlenné váló alkuk éve. Másrészt azonban 1959 azokat az ötvenes éveket zárja, amelyekben, paradox módon, Székelyföld másfél évtizede, nagyon más történelmi háttérben megálmodott múzeumi hálózata teljesül ki. Azért kapnak erre támogatást, mert *most alakul ki, szilárdul meg egy ehhez elég erős államhatalom, amely ráadásul propagandacéljaira alkalmas (és olcsó) megoldásnak talál egy ilyen hálózatot*. Mi több, egy olyan, internacionalista álcájú egységideológia működtetésében érdekelt, amelyhez akár előnyös számára a kisebbségi többségű területen az ottani helyi (tehát ugyancsak kisebbségi) értelmiségi, valamint meglévő intézményi potenciál kihasználása. Mind az ottani helyzet ideológiai kezelésében, mind pedig abban, hogy az említett szellemi-emberi erőfor-

rást és intézményi tapasztalatokat jó hatáskokkal használhatja máshol a saját többségi, általában fejletlenebb vagy még csak létrehozandó, hasonló intézményrendszerének kialakításában.

A Székelyt érő vádakat mindenekelőtt ekkori *mozgásterének csapdája* magyarázza: két ideológiai programot kell egymás ellenében ügyesen kijátszania: Nestornak addig kell, amíg (számon tartandó) intézmény vezetője, szakembere, de erre a bukaresti szakmai vezetés csak védelmet nyújthat (fellépéshez súlyt a helyi, nem szakmai fölöttesek irányába), a költségvetést a helyiektől kell megszereznie. Azoknak pedig más elképzeléseik vannak ennek fejében a támogatókkal szemben. Ekkor jöhet az ellenérv: a ti kívánságotok helyi fontosságú, a nagy tervben nekem nagyobb helyen osztottak szerepet. Szükséges is élnie vele, mert szakmailag sem tehet akármit: ha lejáratja magát, megint csak nem használható a nagy tervben, tehát ezért is csak mértékkel engedhet a helyi óhajoknak. Az egyensúly kényes, de fenntarthatónak bizonyul. *(Székelyt az országos szakmai vezetés elvárása, tehát jelentős részben központi politikai megrendelés védi a helyi politikai vezéstől, de csak az utóbbtól nyert anyagi erővel, pozícióval lehet elég jelentős ahhoz, hogy a vezető szakmai köröket érdekelje a személye.)*

1959-ben a tizenötödik év zárul az 1944-es impérium- és kezdődő rendszerváltás óta, és tizenöt éves távlati tervet fektetnek le. Ami ez utóbbiban merül fel, az már a jelen. Megvalósulások nyeresége, győzelme, és áruk: az elveszített levéltár, a Nestornak írott 1960. végi Székely Zoltán-levél emblematikus alkujja. Ebből a kompromisszumból azonban lehetett még egy fejezetet nyitani, elkerülni az identitásvesztést. A tartományi belső rövidlátás és ellentétek kifutását illetően pedig: természetesen nem véletlen, hogy Székely 1968-ban nem fogja támogatni a MAT restaurálására (ennek mézesmadzagára) játszó ún. „Nagy-Hargita” megye elképzelést (egyetlen, a mai Hargita megyénél nagyobb, de az egész Székelyföldnél kisebb magyar többségű megye létrehozása az új romániai közigazgatási rendszerben). A sepsiszentgyörgyi visszaemlékezések szerint Székely Zoltán 1968-ban a Brassó megyéhez csatolás mellett foglalt állást.²⁶² Saját visszaemlékezése szerint *a háromszéki megyeterület szétdarabolása ellen* volt, és történeti érvekkel szolgált e korábbi megye visszaállítása mellett. A megyésítés idején rövid idő alatt több egymástól különböző tervezet követte egymást, és az eseményekben szerepet játszó állásfoglalásai is változtak, így a részletek tisztázása nehéz. A történetekben azonban könnyen meglehet, hogy a marosvásárhelyi „mostoha központtal” szembeni tapasztalatok is szerepet játszanak. Tény, hogy az 1968-ban Kovászna megye néven végül újra önállósuló Háromszéken Székely Zoltán múzeuma *végre meg-*

²⁶² B. Kovács András 2006, 126–146

szabadul az akkor jóval jelentéktelenebb brassói és marosvásárhelyi múzeumok szakmailag teljesen aberráns fölébe rendelésétől.

A Kovászna Megyei Múzeum (1968–1989). A tartományi korszakot (főleg első felét) érthető okokból részleteztük: a folytatás is akkor dőlt el. A megyésítés után történetekre csak utalunk, hiányzik hozzá a szükséges távlat: a ma is itt dolgozók munkáját értékelni nem lehet tiszte ennek a dolgozatnak. Kovászna megyében az első évek a nagy lélegzetvétel ideje, jelentős fejlesztések történnek, és Székely átmenetileg művelődéspolitikai kulcspozícióba kerül. *Ahogy lehetősége nyílik rá, azonnal megássza a 12. századi petőfalvi, zabolai magyar temetőket.* Újra ásatások kezdődnek Erősdön is, itt Bukaresttel. Lehet, hogy a „kontinuitást” kutató program fedezetében, de a folytatódó, *engedélyezett és finanszírozott ásatások* országos szinten is párját ritkító, rendkívül változatos leletanyagot halmoznak tovább a raktárakban, ahol nyugodtan bevárhatják az ideológiamentes értékelés idejének visszatértét. A hetvenes évek elején létrehozhatják a *kézdivásárhelyi és csernátoni részleget*, megnyithatják a megálmodott emlékházakat. A megyésítés óta kitűnő néprajzos szakemberük is van. Az új néprajzi pavilon tervben marad, a már 1962-től jelentős *országos kutatóhelyé fejlődő természettudományi részlegtől* párttitkári lakásnak kobozzák el 1979-ben, közvetlenül beköltözés előtt az alig megszerzett épületet, de a *Képtár* ugyanekkor saját épületet nyer, ahol Baász Imre *zenei életet* is szervez, és 1981-ben a modern képzőművészeti törekvéseknek olyan országos találkozóját teremti meg (*Medium*), mely egy évtized múlva nemzetközi seregszemlévé növi ki magát. A főépület is kibővül. A könyvtárban az *Aluta* évkönyvet szerkesztik (a korszak egyik legjelentősebb romániai magyar szakmai fóruma). Ennek mind ára van: *egyre több a román alkalmazott*, a hetvenes években *értékes tárgyaikat tulajdonítja el* a megalakuló bukaresti Történelmi Nemzeti Múzeum, és történelmi kiállításuk valós régészeti-helytörténelmi értékeit mind szélsőségesebb országos rendelkezések szoríttatják háttérbe: az 1982-ben megnyitott sepsiszentgyörgyi történelmi alapkiállítást már gyakorlatilag az erre szakosodott fővárosi vállalat rendezi, és 1986-ra a kézdivásárhelyi részleg *főszereplője* is a „román (nemzet- és párt-) történelem” kell, hogy legyen, Bukarestből tematizált országos egyenkiállításként.²⁶³

²⁶³ Az 1968–1989 korszakhoz vö. Gazda Klára 1975, Gazda Klára 1976, a SzNM Katalógus 1974 és a SzNM Katalógus 1979, az *Aluta* dolgozatai, Incze László 1997, Incze László 1999, a Boér Hunor – Toró Attila 2001 CD-összeállítás részlegismertetői (interneten is, a www.szekelyfoldert.info honlapon), Vargha Mihály 2001, Vargha Mihály 2003, illetve a *Magyar Múzeum* 2004/1 és a SzNM 2005 füzet több dolgozata

5. Visszatérési kísérlet egy magyar–magyar integráció részeként (1990–2000)

1989 utolsó napjaiban összeomlik a romániai totalitárius rendszer. A múzeum végre levegőhöz jut. Új (*magyar*) megyevezetés nevez ki élére új vezetőt, a korábbi időszakban ide került román szakemberek is sietnek haza, maradnak az érthető ellenérzések. A megalázó történelmi kiállítást sürgősen lebontják: a múzeum újra használni kezdi igazi nevét, és megkezdődik az eredeti jelleghéhez méltó alapkiállítások kialakítása-helyreállítása. Az intézmény közösségét keresi, megnyílik előtte, visszatál annak természetes elvárásaihoz. Jelentős zászlóbontások bázisa: épületében indul a romániai magyar néprajzi szakma intézményes önszerveződése (Kriza János Néprajzi Társaság), de a romániai magyar régészeknek is sokáig egyetlen saját szerveződést kínáló intézménye. Megkezdődik a külső szakemberek visszaszoktatása, rendezvények, kiállítások sora közben épülnek ki újra szükséges vagy megszakadt intézményi kapcsolatok: Veszprém, Miskolc, budapesti testvérintézmények stb. sietnek segítő kezet nyújtani. A hazai magyar múzeumokkal való viszony is megelevenedik: Székelyudvarhely múzeuma a romániai magyar múzeumi szakmát próbálja szervezni (a Haáz Rezső Kulturális Egyesület eredeti célja),²⁶⁴ Csíkszeredával pedig partnerségben indul újra a fordulatkor megszakadt sepsiszentgyörgyi múzeumi periodika, *Acta (Siculica)*, néven.²⁶⁵ Az évtized a helyüket kereső szakembereké, intézményeké.²⁶⁶

Persze jelentkeznek *az új korszak sajátos gondjai* is.²⁶⁷ A felszabadulás öröme után azzal is szembesülni kell, hogy, szemben a központi vezénylésű közigazgatással, *a választott önkormányzat forrásszegény*, a fenntartó (ráadásul legkisebb romániai megye) nyújtotta támogatás most már jó célokra fordítható, csak éppen elapadnak a viszonylag bőségebb források, hiszen azok inkább a központi propagandagépezet részeként értelmezett intézménynek érkeztek. Másrészt kérdés, hogy az első látásra magától értetődőnek látszó teendő-e *a teljes teendő*, hiszen a múzeum egy kommunista típusú „kulturális forradalom” után ébredszik, számos tényleges szakmai funkció érzékeny kiesése-elsorvadása után vagy kialakítása hiányában, mint aki csak könyvből tanulhatja, külső tanútól olvashatja vissza saját tényleges feladatai, saját igazi hagyománya jelentős részét. Lehet, hogy a megmaradt-létező gyűjtemények tisztességes kezelése és szakmai feldolgozá-

²⁶⁴ Vö. Zepezsaner Jenő 2001

²⁶⁵ Az *Acta (Siculica)* (több évfolyama elérhető a magyar elektronikus könyvtárban is: www.mek.iif.hu) a múzeum tudományos tevékenységébe is jó betekintési lehetőség (l. *Irodalom*); a múzeum ekkori bemutatását l. János Mihály 1997, Incze László 1997, Incze László 1999, Boér Hunor – Toró Attila 2001 anyagai, Vargha Mihály 2001, Vargha Mihály 2003, illetve nagyrészt érvényesek ekkorra is a *Magyar Múzeumok* 2004/1 tematikus számban, illetve a SzNM 2005 füzeten később megjelent részlegismertetők

²⁶⁶ Vö. Boér Hunor 1997a; Boér Hunor 1997b; Boér Hunor 1998; Boér Hunor 1999

²⁶⁷ Vö. Cserey Zoltán 2001, 193–194; Marosvári Attila 2001

sa-hasznosítása önmagában is elegendő felvállalható feladatnak: egy kis megye megfelelően kis múzeumaként sem szégyen tisztességesen helytállni. Csakhogy kérdés, biztosítható-e ilyen felvétellel (viszonylag jelentéktelenként kérve) a bár ehhez elegendő forrás a fenntartótól (lehet-e növekedés nélküli, stagnáló pályára játszani)? Az is kérdés, hogy mindig elegendő lesz-e, rendelkezésre fog-e állni egyáltalán az épp működő, de törekeny politikai védelem, a magyar jellegű önkormányzaté? A román munkatársak távozásával és a „román történelmi” kiállítás eltávolításával azonnal vehemens támadások érték az intézményt, és ha ezek szakmailag komolytalanok is, némi joggal: ha a fenntartó most már *tulajdonosként* az aktuális *megye*, annak viszont *román nemzeti-ségű a negyede*, akkor hogyan elégítheti ki ennek a más elvárású közösségnek is az igényeit a Székely Nemzeti Múzeum, Székely Nemzeti Múzeum lehet-e ez még egyáltalán, eredetétől függetlenül? Az egykori, 1949-ben elveszített *tulajdonjogi* előfeltétel jelentősége most válik ismét nyilvánvalóvá. Ráadásul a múzeum veszélyesen eltávolodott *a román szakma folyamataitól*, rálátása jócskán csökkent, és ezt inkább csak annak országos, általános válsága, útkeresése súlytalánítja egyelőre.

A *mélyebb problémákra* több kisebb kudarc után (a Bukarest által eltulajdonított tárgyak sikertelen visszaszerzési kísérlete; a negyedik magyar irodalmi emlék *Apor-kódex* Budapestre való kiengedésének a román felelős hivatal általi megtagadása a már biztosított költségű-szakmühelyű ottani restaurálásra; stb.) az ezredfordulón két komolyabb botlás is figyelmeztette a múzeumot. Az egyik az eredeti önálló jogi képviselő jogutódlásának a kérdése. A múzeum támogatására, ismert múzeumbarátokkal már a kilencvenes évek elején újra bejegyeztek egy Székely Nemzeti Múzeum Alapítványt. Amikor azonban az ezredfordulón felmerült a lehetősége, hogy az államosítás előtti tulajdonosként az Alapítvány visszaigényelhetné az ingatlanokat, a múzeum hosszabb távú biztonságának érdekében, kiderült, hogy a bejegyzéskor tett jóhiszemű, de átgondolatlan indoklás miatt erre nem alkalmas. A másik ügy: az anyaországi támogatásokért folyamodó intézmény azzal szembesült, hogy ellenérdekelt, az adott szakmai kérdésben akár illetéktelen, de nagyobb presztízzsel nyilvántartott pályázókkal szemben a szimbolikus tőkéje megdöbbenően kevés.²⁶⁸ A korábbi *értékeket eszerint az intézményen belül sem sikerült szervesen reintegrálni*, az elégtelen anamnézis pedig megbosszulta magát, *illetve enélkül nem születhetett kifele sem elég erős önmegfogalmazás*, amelynek birtokában a forrásokért induló új intézményközi csörtékben a múzeum kellő *szimbolikus tőkével* biztosítaná magának a megfelelő mozgásteret.

²⁶⁸ Boér Hunor 2001; a romániai magyar tudományszervezésben ebben az évtizedben végig a kolozsvári EME van monopolhelyzetében, ideológiáját l. Jakó Zsigmond 1991 (főleg 185, 190), vö. 74, 232, 248. jegyzet

A 78 éves Székely Zoltán az egyetlen volt a Székely Nemzeti Múzeum 1949 előtti múzeumi emberei közül, aki negyven év után, 1990-ben megláthatta az ígéret földjét: be ő sem léphetett, sietve nyugdíjazták. Közvetíthette-e valaki azt, aminek jegyében a rengeteg kompromisszum is történt? Maradt-e közvetítendő, egyáltalán közvetítésre alkalmas mögöttes tartalom (folytatandó intézményi politika)? A megelőző korszak intézményi stratégiái, úgy tűnik, ekkor valóban alkalmatlanokká váltak a múzeum érdekeinek további képviselőjére, de itt komolyabb kérdés merül fel: *közvetítődött-e* így valamilyen formában az, hogy, mint az utólagos kutatásból egyértelmű, *a múzeum mindig azzal tudott érvényesülni, illetve azzal tudta megvédeni magát* hosszú története során, hogy valamiben kiugró, különleges volt, és ezt (a szimbolikus tőkét) érvként használhatta?

A második ügy részleteit elemezve két konkrét problémára figyelhetünk fel, és mindkettő azzal kapcsolatos, hogy a múzeumot, önhibáján kívül (a fordulat után előálló *rossz munkaerőszervezet* okán) a *belső generációváltás előnytelen helyzetben*, felkészületlenül találta.

1. Az anyaországi források megszerzésére a múzeum nem rajtolt behozhatatlan késéssel, hiszen a potenciális (határon túli magyar intézmény) riválisoknál általában hasonlóan nehéz volt az eszmélés vagy az újrakezdés/kezdés. Csakhogy az idősebb és tapasztaltabb, de a pályázati rendszerben idegen vezetés, miközben teljes, valószínűleg túlzott bizalommal adott szabad kezét az intézményt helyzetbe hozni próbáló szakemberének (nem korlátozta), másrészt nem is követte saját politikai cselekvéssel ennek politikai lépéseit, hogy megerősíthesse azokat, vagy a hibákat korrigálhassa. A politikailag tapasztalatlan lobbizó nem eléggé átgondolt lépései pedig veszélyes helyzetet eredményeztek: ugyan elsők között bizonyítottak intézeti irányultságú határon túli magyar tudományszervezéssel Erdélyből (ebben mindössze a csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport és a kolozsvári Kriza János Társaság járt előttük),²⁶⁹ de a magyar–magyar tudományos integrációra irányuló felvetésekre erdélyi „tudományszervezési” tabuk megbolygatásával, a forrásokért való csörte közben került sor,²⁷⁰ és nemcsak a célzott tudományos szereplő vette magára, hanem a nem szakmai *politika* is. A meggondolatlan kihívó így egyszerre haragította meg az erdélyi, a múzeuménál nagyobb presztízsű szakmai riválist (hiszen ellene volt a csörte), valamint a saját fenntartók felettes politikai tényezőit, ráadásul anélkül, hogy konszolidálta volna a magyar tudományszervezés központi köreiben az így termelt szimbolikus (presztízs+bizalmi)

²⁶⁹ Vö. Kónya Ádám – Kovács Sándor – Boér Hunor 2000

²⁷⁰ Vö. Boér Hunor 2000

tőkét, illetve tisztázta volna magát a fenntartónál, hogy azt politikai téren maga mellé állítsa az eredmények kihasználása végett.

2. Másrészt, épp ezzel egyidőben tetőzött *román részről egy újabb fenyegetettség*: székelyföldi román érdekcsoportok már 1996-ban kormányfői rendeletet lobbiztak ki egy székelyföldi román múzeum létrehozására, mely mindenekelőtt ottani magyar múzeumok *gyűjteményeiből* lett volna megalapítandó (!), és épp 2000-ben, egy országos politikai változás köszöbén érkezett el a pillanata a Székely Nemzeti Múzeumban is az esedékes igazgatóváltásnak. A többé-kevésbé jogos féllelmek okán a vezetőség megújítása előkészítetlen, kapkodó, reális garanciákat nem biztosító megoldáshoz vezetett, és a jóhiszemű szándék nagyon szerencsétlen vezetőváltást eredményezett. A hiba kiküszöböléséhez szükséges kommunikációt a tényleges helyi szakma és a helyi politikai erők közötti, előbb ismertetett félreértés is ellehetetlenítette, miközben azok a szakmai körök, amelyek esetleg közvetíthettek volna, érdektelenek vagy inkább ellenérdekeltek voltak, ugyanazon ügy kapcsán, egy kedvező (értsd a múzeum megerősödését, felértékelődését eredményező) megoldásban. Súlyos veszteségek, veszélyes fordulatok²⁷¹ után, csak 2006-ban adatik majd esély a megtépázott intézmény talpraállítására.

Az elemzett problémák az intézmény folytonosságában fellépő törésekhez kapcsolódnak. A 2000 végén kezdődött, hosszan megszenvedett *krízis* egyetlen nyeresége pedig: túlélése végre *a valós ébredés-eszmélés esélyét* jelentheti. A következő kihívások nagyoknak tűnnek, és lehet, hogy helytállni nekik csak jól összpontosított, *a lehető legnagyobb szimbolikus tőkét* mozgósító intézményi politikával nyílik lehetőség. Ehhez pedig a Székely Nemzeti Múzeumnak a történetéből adódó tanulságokat kell levonnia mindenekelőtt, ennek *a történetnek az értékét* kell felismerie-tudatosítania.

²⁷¹ Vö. pl. ROF MNS 2002

Összefoglalás és következtetések. Tanulságok a térségbeli tudományszervezésre nézve

A dolgozat a Székely Nemzeti Múzeumot mint a magyar tudomány és kultúra intézménytörténeti jelenségét próbálta körüljárni. Gyűjteményeinek, tudományos eredményeinek a magyar tudományban és kultúrában betöltött helye csak annyiban képezte elemzés tárgyát, amennyiben az intézmény problémáit utóbbiak története mentén is szükséges volt artikulálni. Ha egy intézménynek kényszerűségből vagy legalábbis jobb híján a története a fő meghatározó jellemzője, az természetesen válságtünet. A történelem ott értékelődik fel ilyen mértékben, ahol a jelennel nincs minden rendben. De egy válság, annak tünetei legalább annyira jellemzőek, mint a pozitív értékek. Térségünkben a régiség, a folytonosság kiemelt fontosságú, kompenzatív logikájú, ideológiai érvek, akárcsak a különböző szintű központok „hivatása”. Ennek elemzése meghaladta volna a dolgozat kereteit, de ismert, hogy például az 1989 utáni erdélyi tudományszervezésben, annak önértelmezésében-marketingjében a „nagy múltú” nem egy véletlen *epitheton ornans*. Nem érthető az erdélyi román, majd egyáltalán román őshonosság- és népességfolytonosság-elméletek mint politikailag legitimációs érvrendszerek ismerete nélkül, ahogy azok sem a korábbi vagy párhuzamos magyar történeti jogi legitimációs érvrendszerektől eltekintve. Ahhoz azonban, hogy ez a probléma legalább tárgyát képezhesse egy ideológiakritikai vizsgálatnak, előzőleg amúgyis fel kellene tárni a térségbeli tényleges példákat az intézményi folytonosságra.

Az utóbbi évek kutatásai és sepsiszentgyörgyi intézményi tapasztalatai azt mutatták, hogy a Székely Nemzeti Múzeumnak mind a belső, mind pedig a külső értékelésével gondok vannak. Ez a történeti vonatkozásokra is érvényes, és egyaránt felelős benne a maga belső kánonját nem tisztázott, jelentőségét eléggé fel nem ismert múzeum, illetve a megfelelő nemzeti kánonok (a román közgyűjtemény-történeti kánon szakmán kívüli okokból nem érdekelt benne, a magyar pedig köztes romániai/erdélyi magyar tudomány- és művelődésszervező központok ideologizáló értelmezésének adott helyet több rendben is, azok nagyobb, szakmai vagy kevésbé szakmai szimbolikus tőkéje, illetve előnyösebb lobbihelyzete okán, máskor egyszerűen egyféle közömbösségből-érdektelenségből – annyira azért nem fontos Budapesten, hogy mi a tényleges helyzet Erdélyben). A jelenlegi kánonok mindenesetre felülírást kérnek, mert több vonatkozó elemük olyannyira nem érvényes, hogy *szakmai tisztességgel* nem vállalható már. Ennek érdekében a Székely Nemzeti Múzeumot érintő kérdésekben a dolgozat első lépésként új belső (de a külső szakmai nyilvánosságot is célzó) kánont javasolt: nemcsak a valós, mérlegelendő *teljesítmények leltárát* kívánta teljesebbé tenni (I. Melléklet), hanem *más jellegű értelmezést* ajánlott. A Bevezetőjében felvetett

korszakolás helyett, melynek szakaszai önkényesen átrajzolhatónak tűnnek, szerves időbeli egészében (és persze összetettségében) próbálta tárgyalni a múzeum történetét.

A **javasolt közelítésben** az *intézmény kiépülése* három párhuzamos, egymásra ható-összefonódó tényező meghatározta *szerves folyamatként* vizsgálandó (*jogi* építkezés, *szimbolikus* és *anyagiszervezeti* tőke felhalmozása). A múzeum *felnetté érése* pillanatában ez a konstrukció „a puding próbája” nemzeti összeomlással szembesül, és kiállja azt: a *helyi közösségi igényre alapozó szerves voltából* levezethetően a legnagyobb hiánykihívásra, a legkevesebb külső forrás birtokában is *maximális hatékonyságú választ tud adni* (az első világháborút követő évek, majd a László Ferenc elvesztése kérte különleges megoldások ideje: a Csutak-korszak). A múzeum Csutak-korszakbeli jelentősége nyilvánvaló: *az egyetlen működő magyar tudományos intézmény* ekkor a csonkaországon kívül rekedt területeken, ha a tudományos intézmény fogalmát szűkebb értelemben vesszük (a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egyesület ezekben az években inkább tudományos rendezvényszervező, valamint tudományos folyóirat fenntartója csupán).

A sepsiszentgyörgyi múzeumot az utódállam Románia is nagyra becsüli, és regionális tudomány- és művelődésszervezőként, az erdélyi magyar tudományos elitet mozgósító kutatóhelyként, székelyföldi kutatási központként, műemlékvédő központként, magyar–román államközi alku tényezőjeként stb. képes működni: igazgatója, Csutak Vilmos mintegy informális *kisebbségi kulturális* (beleértve oktatási) *önkormányzati vezető* a régiójában a maga nagyon összetett szerepével. Ezután azonban az intézmény a fenntartható fejlődés problémájával szembesül, ráadásul meghatározó vezetőjét, Csutak Vilmost is elveszíti. A helyi-kisrégiós szintet ismét középrégióssá szélesített vállalatok újra országos/nemzeti szintű újraelosztási forrás biztosítását és intézményi újjászervezést kérnek: *ezért* következnek előbbieik megvalósítási kísérletei, miközben a múzeum újabb katasztrófákat kénytelen (és képes) átvészelni.

A tulajdonjogban és a vele szervesen összefüggő *közösségi/közösség iránti felelősségben jelentkező működési zavarok* veszélyére már az országos újraelosztási rendszerbe való 1940–1944-es visszatérés szomorú mellékkövetkezménye figyelmeztetett: nem választható el tőlük a gyűjtemények értékes részének második világháború végi elvesztése. Egy nem sokkal későbbi nagy megpróbáltatás (a kommunista államosítás) pedig magát *az újraelosztási rendszer lényegét* érinti, és így az intézményi fennmaradás-működés eredeti feltételeit is átrajzolja: a tarthatatlanná (és egyben negyven évre tartalmatlanná) váló jogi biztosíték kihull a konstrukcióból. Ez a legcsú-

nyábban bosszulja meg magát: a hiányában (és persze politikai kényszerből) kialakuló-erősödő amnéziával az intézmény szerves jellege csonkul súlyosan, mert legnagyobb erősségét, a valódi közösségbe való szerves beágyazottságát, a közvetlen szolgálatot-igényt feledtettem-mossa el. A belső kánon forgalmazói elszakadnak a (legyen az mégoly diffúz) közösségi értékelés alakulásától-alakítóitól, és a kommunizmus bukását követő, amúgy nagyon üdvös restauráció nyomán, az ezredfordulón *ez egyben a belső kánon (az intézményi önértelmezés) hagyományában is törést, legalábbis problémákat eredményez*, súlyos intézményi válság kibontakozásához járulva hozzá.

A szerves növekedéssel párhuzamosan *a külső szakmai-szakpolitikai erőter szerepe* sem elhanyagolható: amíg az intézmény teljesítményei nem veszélyesek a szakmai riválisokra (elsősorban a kolozsvári rokon intézményekre), addig utóbbiak legfeljebb figyelmen kívül hagyják a sepsi-szentgyörgyi intézmény érdekeit (gyűjtési területét nézik ki gyűjtésre, stb.), és teljesítményeit *nem jelenítik meg az általuk forgalmazott kánonban*. Azután viszont, hogy a múzeum a László Ferenc szakmai eredményei révén *nemzetközi kánon szereplője* lesz (ami az erdélyi riválisokról kevésbé mondható el), a központi források ilyen alapon újragondolt, méltányosabb elosztásában *ellenérdekelt intézmények igyekeznek marginalizálni*-elhallgatni az intézmény jelentőségét, majd hatalmi helyzetbe kerülve ismételten megpróbálják *kisajátítani* addig megteremtett értékeit (gyűjteményeinek feldolgozása, munkatársainak munkája, tudományszervezési elképzelései/alapozása).

A külső politikai-ideológiai feltételek is sajátos tényezőként hathatnak. Fejlettebb anyaországi muzeológiai háttérével a *magyar szakember (és intézménye) alkalmanként előnyös helyzetbe* kerülhet Romániában. Másrészt a kommunizmus évtizedeiben számos székelyföldi magyar múzeumi szakember *közös ideológiai csapdába* kerül: a román „kulturális forradalom” korszakában egy nemzeti szempontból (nemzeti kisebbségiként) vállalhatónak tűnő, internacionalista ideológia jegyében teszik meg első lépéseiket, vállalhatónak tűnő kompromisszumok irányába, de menet közben az egységes ideológia, amelynek jegyében intézményeik *világnézeti homogenizálásán* dolgoztak, homlokegyenest ellentétes elemekkel töltődik fel, és egy ellenséges, *nacionalista egységideológia* arcát ölti fel, egy a romániai kisebbségi közösségek felszámolását is alapozni kívánó román történelmi mítoszét, *ellehetetlenítve intézményüket* is a saját közössége előtt.

A kánon kérdőjelei. A dolgozat néhány, vélhetően szélesebb érvényű észrevételt is megfogalmazott a közgyűjtemény-történeti kánon(ok) kapcsán. Az érvényes közgyűjteményi fogalomrend-

szerben kanonizálható, nevezzük így, *kanonikus-félkanonikus elemek* intézményi ismérvek szerint teszik áttekinthetővé az intézménytörténetet. A tényleges fejleményeket azonban gyakran rendhagyó, esetleges elemek határozzák meg, amelyek a *szokásos kánonba nem illeszkednek, azal akár ellentétes mozzanatok*at képeznek. Utóbbiakat a Székely Nemzeti Múzeum esetében a dolgozat *karneváli* elemeknek nevezi. Ezekben a történet sokszor rejtett, de sokban máig változatlan erővonalai mentén feslik fel a kánon lényegéből adódó visszavetítés: általában ügyeskedő helyi vagy rivális érdekérvényesítéshez kapcsolódnak. Mihelyt az intézmény teljesítményei kellőképpen szilárd (esetünkben nemzetközi tudományos) kánonba épülnek, ennek tekintélye ellenében-erőterében az említett „karneváli” becsvágyak-eszközök elégtelenné válnak. A szereplők alkalmazkodnak, és magasabb játékszabályoknak vetik alá magukat (a számukra kínos teljesítményeket például nem minősítetik, hanem elhallgatják), a finom mozgatórugók kimutatása pedig mind nehezebb lesz, holott nem kétséges, változatlanul ott működnek a történetben, még ha az intézmény személytelenné nő is, mintha leválva működtetőiről, *egy a részek összességénél több entitás autonóm logikája* mentén. A kánon ettől a ponttól *maga* válik kiemelt intézménytörténeti szereplővé, de ez azt is jelenti, hogy *hiányosságai az intézmény gyakorlati problémaforrásává válhatnak*.

Egyik ilyen rossz forgatókönyv *a belső kánon (önértelmezés) alkalmatlan volta* vagy alkalmatlanná válása esetén állhat elő. Ez értelem szerint az intézmény saját felelősségére figyelmeztet (jelentőségét túldimenzionáló vagy külső imázsának éles helyzetben megfelelni nem tudó, ezzel magát szakmailag is lejárató, avagy ellenkezőleg, kicsinyhitűséggel lehetőségeit kihasználatlanul, magát leírni hagyó intézményi politika). Másik veszély akkor áll elő, ha az *elsődleges forráselosztó* (nemzeti/országos stb. központ) használta-forgalmazta *magasabb rangú kánon nem szűri/szankcionálja megfelelően/eléggé körültekintően* a sajátos feladatok ellátására, többek között saját újratermelésére szolgáló információkat. Amennyiben egyáltalán sor kerül egy közvetlen, teljesítmény-alapú megmérettetésre-elszámoltatásra, problémák kevésbé merülhetnek fel, de amennyiben a kanonizációban/forráselosztásban (*a kanonizáció ugyancsak forráselosztás, csak szimbolikus javaké*) illetékes *országos/nemzeti központ* köztes, *közvetítő szintekre* támaszkodik tevékenységében, nem szorul különösebb magyarázatra, hogy ezzel könnyen nyújt lehetőséget visszaélésre is egy esetleg ellenérdekelt köztes központnak. Az elsődleges forráselosztó központnak (a szakpolitika és a szakmai szervezés magasabb szintjének) az érdektelensége nagy károkat okozhat, de ugyanitt meg is előzhetőek-kiküszöbölhetőek az ilyen működési zavarok. A dolgozat-

ban felemlített, Budapest/Bukarest–Kolozsvár/Marosvásárhely–Sepsiszentgyörgy tudomány- és intézményszervezési erőterben jelentkezett konfliktusok története azt mutatja, hogy a térségben a köztes szintek okán keletkező problémákat legtöbbször csak magasabb központban lehet ellensúlyozni, annak segítségével (a magasabb kánon ott keletkezik), *mert* csak szilárd(abb) helyzetű központ (magában nem vagy kevésbé sérült-komplexált kánonalkotó megfogalmazta kánon) lehet tárgyilagos, belátás-, illetve tárgyalás- és kompromisszumképes. Az észrevétel nyilván az előbbieknél is általánosabb igényű (a dolgozatban tárgyalt esetek egymás ellenében kiegyensúlyozott kis-köztes-magasabb központjai általában *politikai jelleggel is központok*).

Még egy észrevétel: az elsődleges forráselosztó központok felelőssége abban mutatkozik meg leginkább, hogy az említett territoriális erőterek generálta csapdák visszatérőek, és az el nem sajátított leckék fokozott károkkal járnak. Márpedig maga a tárgyalt intézmény történeti egyedisége (ekkor tartamon *társtalan, valós történeti folytonossága* a rokon intézmények között) és annak rekonstruált feltételei is arra figyelmeztetnek mindenekelőtt, hogy *ezen a huzatos vidéken csak a szerves képletek életképesek*, míg a konjunkturális ejtőernyős-, esernyő- stb. kísérleteket mind-egyre elfújja a történelem szele, és utánuk legalább annyi mulasztás (a szerves képződményektől elvont vagy rájuk nem érdemesített erőforrás életképtelenbe fektetése) marad, mint amennyi kétségtelen, de alkalmi, szervesen tovább nem fejleszthető teljesítmény. Akkora nagyobb közösség és kultúra, mint például a magyar, kérdés, hogy megengedheti-e magának ezt a fényűzést.

Melléklet

(Székely Nemzeti Múzeum, 1875–2000; kronológiai vázlat)

1870-es évek: az Özv. Cserey Jánosné Zathureczky Emília és Vasady Nagy Gyula alapította múzeum első részvétele nemzetközi tudományos rendezvényen (*VIII. Nemzetközi ősrégészeti és emberantani kongresszus*, Budapest); a terepkutatás és forrásközlés megkezdése; beköltözés Imecsfalváról Sepsiszentgyörgyre

1880-as évek: a Magyar Tudományos Akadémia kiadja az *Apor-kódexet*, az első magyar Bibliafordítás zsoltáraival (a negyedik magyar irodalmi mű része); Nagy Géza kijelöli a székelység eredetének mai kérdéskörét; a székelyföldi szakszerű régészet, középkori falképkutatás, történeti migrációkutatás kezdete; Huszka József a gyűjtemények feldolgozásával kezdi alapozni a lechneri szecesszióhoz vezető irányzatot

1890-es évek: a Székely Mikó Kollégium védnöksége; a magyar vidéki közgyűjteményügy intézményesülésének pillanatában a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége a kilenc támogatásra érdemesnek talált vidéki magyar múzeumból csak itt talál néprajzi gyűjteményt

1900-as évek: *Párizsi világkiállítás*; a nagy mikós tanár múzeumőrök néprajzos-természettudományos-történész munkássága; Roediger Lajos volt zombori múzeumőr bekapcsolódása az intézmény munkájába; Gödri Ferenc sepsiszentgyörgyi polgármester politikai és szakmai hozzájárulása; László Ferenc megkezdí nemzetközi hírű ősrégészeti kutatásait

1910-es évek: a múzeum a Kós Károly tervezte saját épületcsoportba költözhet; a székelyföldi szintű terepkutatások, régészeti ásatások folytatása; a diákok (pl. Varga Nándor Lajos) bevonása; a Székely Nemzeti Levéltár megalapozása; egyedülálló jogi státus (autonóm szervezet) kiharcolása teszi lehetővé, hogy az impériumváltáskor sem kerül ki a székelység tulajdonából

1920-as évek: az egyetlen csonkaországon kívüli magyar tudományos intézmény marad; megbecsülés a román tudomány és politika részéről; *Genfi néprajzi kiállítás*; Bartók sepsiszentgyörgyi koncertje; a csángó folklór első fonográfus kutatása (Domokos Pál Péter); az 1929-es *Emlékkönyv*, egy Székelyföld-monográfia előmunkálataival; Benedek Elek utolsó, a múzeumhoz idézett mondata: „*Fő, hogy dolgozzanak!*”

1930-as évek: Csutak Vilmos programjai – holtversenyben első magyar skanzen; néprajzkutatói bázis; természettudományos súlypontú székelyföldi kutatóutak (Bányai János és Könczei Gerő

társszervezőkkel), a második komplex magyar regionális kutatóprogram (a Balaton-kutatás után); a *Székely Oklevéltár* VIII. kötete (Barabás Samuval); az első kisebbségi magyar, szakintézmény lebonyolította műemlékfelújítás (Vámszer Gézával); a múzeum kezelésébe kerül a két világháború közötti egyetlen, a magyar kisebbségnek utódállamban visszaszolgáltatott vagyontömeg, a Gozdsdu Alapítvány budapesti vagyonának ellentételezése

1940-es évek: Herepei János intézet-kísérlete az ország államilag legtámogatottabb vidéki, Észak-Erdély egyetlen közgyűjtemény rangú múzeumában (átfogó néprajzi és levéltári kutatás; Balassa Iván indulása; Cs. Bogáts Dénes összeállítja az első erdélyi oklevélszótárat, illetve történeti tájszótárat, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* ötletadóóját); súlyos világháborús veszteség Zalaegerszegen; Fadgyas Anna megvédi a nem evakuált anyagot; az önálló romániai magyar múzeumi-könyvtári hálózat utóvédje Szabédi László vezetése idején; a kommunista államosítással az addigi tulajdonjogi státus felszámolódik

1950-es évek: a legnagyobb vidéki magyar múzeumi gyűjtemény a Kárpát-medencében (félmillió tétel a levéltár kiszakításáig); úttörő szerep a román múzeumi rendszer ideológiai nyomás alatti, de alulról is kísérletezett újjászervezésében; első evolúcióközpontú természetrajzi kiállítás Romániában; a kommunista korszak Magyarország és Románia együttes területén első vidéki múzeumi évkönyvei (magyarul, románul)

1960–1970-es évek: Kovács Sándorral kezdve saját természettudományos, történész, néprajzos, képzőművész múzeumi szakemberek alkalmazása és jelentős munkássága; Székely Zoltán nemzetközi jelenlétet biztosít a múzeumnak régészeti kutatásaival; kora középkori magyar temetők feltárása Háromszéken

1970–1980-as évek: részlegek alapítása (kézdivásárhelyi, csernátoni, kisbaconi; Sepsiszentgyörgyi Képtár); a főépület eredeti tervek szerinti bővítése, a skanzen kiteljesítése (Csernátonban); Baász Imre megszervezi a később nemzetközivé bővülő *Medium* kortárs kísérleti képzőművészeti seregszemlét; az *Aluta* évkönyvek az ekkori legnagyobb kisebbségi magyar szakperiodika

1990-es évek: a múzeum eredeti jellege kérte alapkiállítások visszaállítása; visszaintegrálódás a magyar (a feljavított épületű Képtár esetében a nemzetközi) művészeti-kulturális-tudományos életbe; a részlegek autonómiája-önállósulása (a magántulajdonú kisbaconi Benedek Elek Emlékház ki is válik)

Irodalom

Acta (Siculica) 1995–2003: *A Székely Nemzeti Múzeum, a Csiki Székely Múzeum Évkönyve* [Aluta XIX–XXV, ill. *Acta Hargitensia* II–VII; a tkp. cím *Siculica* csak a 2000-es évkönyvvel kezdve feltüntetett, zárójelben, addig a borító székely címere jelzi] (az 1996-os az *Erdővidéki Múzeum* munkacsoport *Évkönyve* egyben), T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 1996–2004

Aluta I–XVIII: *A Sepsiszentgyörgyi Múzeum* [XII–XVIII: *Kovászna Megyei Múzeum – Sepsiszentgyörgy*] *évkönyve* (V–XVIII: *Studii și comunicări – Tanulmányok és közlemények* [StCerc] alcímmel; V: csak az alcím [StCerc] feltüntetésével), Sepsiszentgyörgy, 1969–1988

Antipa, Grigore 1918: *Muzeul de Istorie Naturală din București*, București

Antipa, Grigore 1923: *Organizarea muzeelor în România, Memoriile Secțiunii Științifice*, Seria III, T. I, Mem. 9, Academia Română, București

Apel MCR 1995: *Felirat a Keleti Kárpátok Múzeum ügyében Románia elnökéhez, parlamenti elnökeihez, kormányfőjéhez és művelődési miniszteréhez Sepsiszentgyörgyön, 1995. szeptember 23-án*, *Angustia*, I (1996), Ed. Carpatica, Sf. Gheorghe–Cluj-Napoca, 1996, 13–15

B. Kovács András 2006: *Szétszabdalt Székelyföld*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely

Balassa Iván 1979: *Százéves a sepsiszentgyörgyi Székely (Nemzeti) Múzeum*, *Ethnographia*, XC, 595–598

Balassa Iván 1988: Herepei János (1891–1970), in: *A Házsongárdi temető régi sírkövei*, Budapest, 503–511

Balassa Iván 1992: *A székelyföldi Erdővidék temetői*, *Ethnica*, Debrecen

Balassa Iván 1997: *Székely Múzeum, Bonyhád, Tolna megye, 1947–1950 (Adalékok a Székely Nemzeti Múzeum második világháború utáni történetéhez)*, *Acta (Siculica)* 1996/1, 305–316

Balassa M. Iván 2007: *Erdély a magyar szabadtéri muzeológiában* (Szentendrei Szabadtéri Múzeum, in press)

Balassa M. Iván – Zentai Tünde 1996: *Magyarország múzeumai. Múzeumlátogatók kézikönyve*, Kulturtrade Kiadó, Budapest

Balázs Ferenc 1929: *A Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyve*, *Korunk*, 1930/5, 77–78

Balázs Márton 1942: *Adatok Háromszék vármegye Néprajzához*, Sepsiszentgyörgy

Balogh Ernő 1940: *A Bászkapatak megfordulása*, *Erdélyi Múzeum*, 1940/1, 58–73

Bánfalvy Ferenc 2000: *Dálnoki ajtókeret 1609-ből (Restaurátori feltárás jegyzőkönyve)*, *Acta (Siculica)* 1999/2, 239–240

Bányai János 1929: *Ki volt Orbán Balázs?* (szerk. Bányai János), Székelykeresztúr, 1929

Bányai János 1933–1938: *A Székelyföld természeti kincsei és csodás ritkaságai*, *Székelység*, Székelyudvarhely

Bányai János 1939–1940: *A Székelyföld természeti kincsei és csodás ritkaságai*, II, *Székelység*, Székelyudvarhely

Bárdi Nándor 1993: *Bibó és Erdély*, in: *A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibó István életművéről* (szerk. Dénes Iván Zoltán), Tanulmány, Pécs, 191–198

- Bárdi Nándor 1996: „A Keleti Akció”. *A romániai magyar intézmények anyaországi támogatása az 1920-as években*, in: *Magyarságkutatás 1995–96* (szerk. Diószegi László), Budapest, 143–190
- Bartók, Botond 1988: *Catalog selectiv al idolilor antropomorfi și zoomorfi din neolitic aflați în colecția Muzeului Județean Covasna, Aluta XVII–XVIII*, 137–151
- Bartók, Botond – Bördi Zs. Loránd 2000: *Obiecte din metal și os descoperite în complexul arheologic de la Chilieni (j. Covasna), Acta (Siculica) 1999/1*, 175–190
- Benedek Elek 1991: *Benedek Elek irodalmi levelezése*, III, 1928–1929 (közl. Szabó Zsolt), Kriterion, Bukarest
- Benke István 1890: *A Sz. N. Múzeum állandó csarnoka*, SzNMÉ 1890, 31–39
- Benkő József 1789: *Transsilvania specialis* (kézirat, ny. első 5 íve Bécs, 1790, teljes terjedelmében Szabó György fordításában 1999, Kolozsvár)
- Bényi László 1952: *IBUSZ Idegenvezetői Szaktanfolyam 1952*, I: *Budapesti múzeumok ismertetése*; II: *Vidéki múzeumok ismertetése*, Idegenforgalmi Tájékoztató Iroda, Budapest
- Berde Zoltán 1980: *Sepsiszentgyörgy zenei élete*, in: *Zenetudományi írások*, Kriterion Könyvkiadó, 35–89
- [Beresztelki] 1918: *Közlemények a Nemzeti Múzeum érem és régiségtárából. I. évf. (1906) 1. szám. Ismertetés*, in: *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*, VIII/1–2 (1917), 237–252
- Bezczky Gábor 1998: *Kánon és trópus*, *Helikon*, 44, 261–267
- Bibó István 1993: *Erdély társadalmi közszelleméről* (közl. Bárdi Nándor), *Korunk*, 1993/1, 13–17
- Bibó István 1995: *Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban*, 1956-os Intézet–Osiris-Századvég, Budapest, 1995
- Bodó Sándor 1997: *A múzeumok világa az ezredfordulón*, in: Baász László (szerk.) 1997: *Magyarország kultúrája az ezredfordulón. Műhelytanulmányok*, Média + Print, Budapest, 22–40
- Bodó Sándor 2002: *Gondolatok a magyar múzeumok kétszáz éves „születésnapján”*, in: *MMSz 2002*, 6–9
- Boér, Hunor 1996: *Conspect privind activitatea muzeistică din 1995 al Muzeului Național Secuiesc, Acta (Siculica) 1995*, 1. melléklet
- Boér Hunor 1997: *A Hargita és Kovászna megyei múzeumi érdekltségű magyar tudományos kutatás felmérése, értékelése és lehetőségei, kitekintéssel Maros megyére és általában a belső-erdélyi (gazdasági) régió megyéire*, Csíki Székely Múzeum/Székely Nemzeti Múzeum, Csíkszereda/Sepsiszentgyörgy
- Boér Hunor 1997a: *A Hargita és Kovászna megyei múzeumi érdekltségű magyar tudományos kutatás felmérése, értékelése és lehetőségei, kitekintéssel Maros megyére és általában a belső-erdélyi (gazdasági) régió megyéire (Előkészítő anyag az első véleménycserék után)*, Csíki Székely Múzeum/Székely Nemzeti Múzeum, 1997. augusztus–szeptember, Csíkszereda/Sepsiszentgyörgy
- Boér Hunor 1997b: *Tudományos műhelyek publikációja a belső-erdélyi eurorégió múzeumi érdekltségű magyar kutatásában*, Csíki Székely Múzeum/Kovászna Megyei Könyvtár/Székely Nemzeti Múzeum, 1997. október–november, Csíkszereda/Sepsiszentgyörgy

- Boér Hunor 1998: *Könyvtár a Székely Nemzeti Múzeumban, Művelődés*, LI/ 4, Kolozsvár, 23–26
- Boér Hunor 1999: *Tudományos műhelyek publikációja a belső-erdélyi eurorégió múzeumi érdekeltségű magyar kutatásában (Szemelvények)*, in: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztálya és a Csíki Székely Múzeum közös rendezésében tartott vándorgyűlés előadás-gyűjteménye*, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 135–167
- Boér Hunor 2000: *Szemponatok a romániai magyar tudományosság belső tagolódásának vizsgálatához, Debreceni Szemle*, 2000/2, 258–268
- Boér Hunor 2001: *Nyolc év az Apor-kódex őreként (Beszélgetés B. H.-ral, a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárossal; lejegye. B. Kovács András)*, *Háromszék*, 2001. július 7., Sepsiszentgyörgy
- Boér Hunor 2002: *Adatok a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közötti történetéhez*, in: *Emlékkönyv 2002–2004*, 1, 217–234
- Boér Hunor 2002a: *A Székely Nemzeti Múzeum ügyvezető-tanácsi jegyzőkönyvei, 1937–1940*, in: *Emlékkönyv 2002–2004*, 2, 215–237
- Boér Hunor 2003: *Előszó*, in: *Székely nemesi családok 4*, Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy, V–XIV
- Boér Hunor 2004: *A Székely Nemzeti Múzeum vezetőségi jegyzőkönyvei, 1945–1955*, in: *Emlékkönyv 2002–2004*, 3, 161–295
- Boér Hunor 2005: *Adatok két erdélyi tudományos gyűjtemény kapcsolatához. A Teleki-könyvtár és a Székely Nemzeti Múzeum, 1877–1953*, in: *Könyves műveltség Erdélyben* (összeáll. Bányai Réka), Mentor, Marosvásárhely, 2006, 229–245
- Boér Hunor 2006: *Mallász József természettudományos munkássága és a dévai múzeum, Acta (Siculica)* 2006/1, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2006, 11–16
- Boér Hunor 2006b: *Királyhágóntúli múzeumok és tudományos könyvtárak állami támogatása a Millenniumtól az első világháború végéig, Acta (Siculica)* 2006/2, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2006, 289–302
- Boér Hunor 2006c: *Két világháború közti romániai útirajzok a magyar művelődéstörténetben, Acta (Siculica)* 2006/2, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2006, 313–327
- Boér Hunor – Biró Rózsa 2002: *A Székely Nemzeti Múzeum kezdetei, 1875–1881*, in: *Emlékkönyv 2002–2004*, 1, 7–58
- Boér Hunor – Biró Rózsa 2004: *A Háromszéki Tanmalap és a Székely Nemzeti Múzeum*, in: *Emlékkönyv 2002–2004*, 3, 5–35
- Boér Hunor – Csáki Árpád 2006: *Nagy Géza (1855–1915)*, *Acta (Siculica)* 2006/2, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2006, 193–198
- Boér Hunor – Csáki Árpád – Dimény Attila 2006: *Zathureczky Emília (1823–1905)*, *Acta (Siculica)* 2006/2, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2006, 189–192
- Boér Hunor – Gagy József 2005: *Ideológusok és szakemberek (Múzeumok a Magyar Autonóm Tartományban, 1958–59)*, in: *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*, Pro Print, Csíkszereda, 508–571

- Boér Hunor – Toró Attila 2001: *Székely Nemzeti Múzeum 1875–2000* (CD), Délkeleti Intézet-programok – Digital Studio Kft., Sepsiszentgyörgy
- Boér Imre 2006: *Magyarhermány és a Székely Nemzeti Múzeum*, in: *Adatok Magyarhermány néprajzához és történetéhez*, Charta Kiadó, 2006, 112–121
- Bottoni, Stefano 2003: *A sztálini „kis Magyarország” megalakítása, 1952*, in: *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*, Pro Print, Csíkszereda, 2005, 307–353
- Buletinul Astra 1929: *Buletinul Asociației ASTRA, Despărțământul central al județului Trei-Scaune*, anul I, Noiembrie 1929, nr. 1
- Butură, Valeriu 1966: *Muzeul etnografic al Transilvaniei – Cluj. Secția în aer liber din parcul Hoia*, in: SOMEAL 1966, 82–97
- Buzogány Áron 1879: *Jegyzőkönyve a „Székely művelődési és közgazdasági egyesület” közgyűlésének, mely tartatott Csík-Szeredán, szeptember hó 2-án, 1879*, in: *A Székely művelődési és közgazdasági egyesület negyedik Évkönyve 1879-re* (szerk.: Buzogány Áron egyleti titkár), Budapest 1880, 19–31
- Căpușe, Iosif – Kovács, Alexandru 1970: *Les représentants des superfamilles Tortricioidea et Carposinoidea dans la collection de lépidopteres L. Diószeghy du Musée de Sfintu Gheorghe (Dep. Covasna), Aluta* (II), II. 83–99
- Căpușe, Iosif – Kovács, Sándor 1972: *Reprezentanții suprafamiliei Pyraloidea din colecția L. Diószeghy de la Muzeul Sf. Gheorghe, Aluta* (IV), 105–116
- Cernovodeanu, Paul I. – Demény Lajos – Dumitrescu, Lucia 1970: *Documente românești din secolele XVI–XVII în arhivele statului din Sfintu Gheorghe, Aluta* (II), I. 137–152
- Cernovodeanu, Paul – Demény, Lajos – Dumitrescu-Taftă, Lucia 1971: *Documente românești din sec. XVI–XVIII în Arhivele Statului din Sfintu Gheorghe, II, Aluta* (III), 175–196
- Cs. Bogáts Dénes 1929: *Háromszéki helynevek*, in: *Emlékkönyv 1929*, 52–71
- Cs. Bogáts Dénes 1943: *Háromszéki Oklevél-szójegyzék (Erdélyi Tudományos Füzetek 163)*, EME, Kolozsvár
- Cs. Bogáts Dénes 1999: *Boszorkányságok és boszorkányperek Háromszéken a 17–18. században* (Közlő: Sz. Gazda Enikő), *Acta (Siculica)* 1998/2, 91–100
- Csáki Árpád 2002: *A Székely Nemzeti Levéltár tervezete, 1915–1938*, in: *Emlékkönyv 2002–2004*, 2, 5–20
- Csáki Árpád 2004: *Bevezető* (Demeter Lászlóval), in: Benkő József: *Filius posthumus (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 14)*, Kolozsvár
- Csáki Árpád 2006: *Adatok a székely összeírások 1945 előtti kutatástörténetéhez*, *Acta (Siculica)* 2006/2, 303–311
- Csáki Árpád 2006a: *Barabás Samu (1855–1940)*, *Acta (Siculica)* 2006/2, 199–202
- Csáki Árpád 2006b: *Barabás Samu (1855–1940). Egy életút a magyar levéltárügy szolgálatában*, Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy
- Csáki Árpád – Szöcsné Gazda Enikő 2001: *Az Orbai Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei I. (1677–1752)*, [Délkeleti Intézet] T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy

- Cseke Péter 2001: *Németh László és Jancsó Béla, Korunk*, 2001/5, 61–68
- Cserey Zoltán 2001: *Helytörténeti kutatások Háromszéken*, in: TMT 2001, 193–196
- Cserey Zoltán 2005: *Történelmi gyűjtemény*, in: SzNM 2005, 17–24
- Cserey Zoltán – Csáki Árpád 2004: *A Székely Nemzeti Múzeum történelmi gyűjteménye, Magyar Múzeumok*, 2004/1, 15–16
- Cserey Zoltán – Zágonyi Jenő 1993: *Csutak Vilmos tudományos munkásságának könyvészete*, in: Csutak Vilmos 1993, 255–258
- Csoma Zsigmond 1979: *Százéves a Sepsiszentgyörgyi Múzeum, Honismeret*, 1979/4, 15–19
- Csutak Vilmos 1929: *Előszó*, in: Emlékkönyv 1929, 3–4
- Csutak Vilmos 1929a: *A Székely Nemzeti Múzeum alapítása és gyűjteményeinek ötvenéves fejlődése*, in: Emlékkönyv 1929, 5–25
- Csutak Vilmos 1933: *Kós Károly és a Székely Nemzeti Múzeum, Erdélyi Helikon*, 1933/10, 689–696
- Csutak Vilmos 1934: *Rövid jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1933-ik évi működéséről* (közlő: Egyed Ákos; részleges), in: Csutak Vilmos 1993, 242–246
- Csutak Vilmos 1934a: *A Székely Nemzeti Múzeum története és kulturális jelentősége*, in: Emlékkönyv 1934, 73–81
- Csutak Vilmos 1936: *Jelentés a sft. gheorghe-i Székely Nemzeti Múzeum 1935-ik évi működéséről és állapotáról*, Sepsiszentgyörgy
- Csutak Vilmos 1993: *Közösség és művelődés* (Egyed Ákos gondozásában és bevezető tanulmányával), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- Csűry Bálint 1929: *A Székely Nemzeti Múzeum régi kézirataiból*, in: Emlékkönyv 1929, 95–101
- Darkó Ákos 1940: *Az erdélyi református egyház műemlékei*, Erdélyi Református Egyházkerület iratterjesztése, Minerva, Kolozsvár
- Debreczeni László 1973: *A Sepsiszentgyörgyi Múzeum épületének tervezőjéről, StCerc (Aluta V)*, 207–214
- Debreczy Sándor 1937: *A Székely Nemzeti Múzeum kéziratára magyar nyelvi és irodalomtörténeti szempontból, Debreceni Szemle*, 1937/135–140
- Debreczy, Alexandru 1938: *Monumente în manuscris de limbă și literatură maghiară din Muzeul Național Săcuiesc din Sf. Gheorghe (Teză de doctorat)*, Sf. Gheorghe
- Debreczy Sándor 1973: *Dr. László Ferenc, a pedagógus, StCerc (Aluta V)*, 153–165
- Debreczy Sándor 1978: *A pedagógus*, in: László Ferenc 1978, 46–55
- Demény, István Pál 1988: *Cornurile de praf de pușcă din colecția Muzeului Județean Covasna, Aluta XVII–XVIII*, 293–307
- Dimény Attila 2000: *A Kézdivásárhelyi Múzeumbarátok Egyesülete célkitűzései*, MHKvh 2000/2, [9–10]

- Dobozi István 1877: *Gödöllő és vidéke történelmi és régészeti muzeum-egyletének első évi jelentése*, Franklin-társulat ny., Budapest
- Dombay János 1956: *A Janus Pannonius Múzeum kialakulásáról*, in: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1956*, Pécs, 184–192
- Dombay János 1956a: *Bevezető*, in: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1956*, Pécs, 5–7
- Domján István 1894: *A székely-kérdés és Pauler Gyula új műve*, Erdélyi Múzeum, 1894, 488–497
- Domján István 1897: *Székely Oklevéltár VI.*, Erdélyi Múzeum, 1897, 471–472
- Domján István 1898: *A „Székely Nemzeti Múzeum”-ról*, Erdélyi Múzeum, 1898, 285–288
- Domján István 1899: *A Székely Nemzeti Múzeum egy éve. A „Székely Nemzeti Múzeum” igazgató-választmányának 1899. január hó 28-án tartott üléséből a felügyelő-bizottsághoz tett jelentése 1898. év folyamán alatt a múzeum fejlődéséről*, Erdélyi Múzeum, 1899, 176–177
- Domján István 1899a: *A Székely Nemzeti Múzeum*, in: *Emlékkönyv 1899*, 364–370
- Domján István 1900: *A Székely Nemzeti Múzeum egy éve. 1899*, Erdélyi Múzeum, 1900, 171–172
- Domokos Pál Péter 1930: *A moldvai magyarság* (1. kiad. Csíkszereda; 5. kiad. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987)
- EF 1986: *Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok, viták*, Kriterion, Bukarest
- Egyed Ákos 1993: *Csutak Vilmos élete és munkássága*, in: *Csutak Vilmos 1993*, 5–104
- EISz I (LVI)–VI: *Erdélyi Irodalmi Szemle*, Kolozsvár, 1924–1929
- Emlékkönyv 1899: *Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére*, Sepsiszentgyörgy
- Emlékkönyv 1902: *A magyar nemzeti múzeum múltja és jelene*, Budapest
- Emlékkönyv 1929: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára* (szerk. Csutak Vilmos), Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy [ny. Minerva, Kolozsvár]
- Emlékkönyv 1933: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Sepsiszentgyörgyön 1933. augusztus 27–29. napján tartott tizenkettedik vándorgyűlésének Emlékkönyve*, EME, Kolozsvár, 1934
- Emlékkönyv 1934: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Brassóban 1934. augusztus 26–28. napján tartott tizenharmadik vándorgyűlésének Emlékkönyve*, EME, Kolozsvár, 1935
- Emlékkönyv 1997: *Emlékkönyv a Kézdivásárhelyi Múzeum 25. évfordulójára* (szerk. Incze László), Médium Kiadó, Sepsiszentgyörgy
- Emlékkönyv 2002–2004: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 125 éves jubileumára*, 1–3, Délkeleti Intézet – T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy
- Eröss János 1969: *A bélafalvi olajütő*, Aluta I, 287–290
- Eröss János 1970: *A kovásznai rovasírásos mestergerenda*, Aluta (II), I. 413–415
- Faragó József 1944: *Orbán Balázs második kiadása*, in: *Szülföldünk*, A Kolozsvári Magyar Diákszövetség Székelyföldi Munkaközössége székelyudvarhelyi vándorgyűlésének anyaga, szerk. uő., Sepsiszentgyörgy, 1944, 92–106

- Fazekas központok 1998: *Centre de olari din sud-estul Transilvaniei, Catalog de expoziție – Fazekas központok Délkelet-Erdélyben, Kiállítási katalógus, I*, Székely Nemzeti Múzeum – Brassói Néprajzi Múzeum – Csíki Székely Múzeum – Fogarasföldi Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 1997–1998
- Ferenczi Sándor 1938: *Az egykori Kászonszék régészete. A kászoni székelyek letelepülése és eredete*, Minerva, Cluj-Kolozsvár
- Focșa, Gheorghe 1966: *Muzeul satului din București. Concepție, profil, conținut*, în: SOMEAL 1966, 50–62
- Fóris Pál 1974: *Fototeca muzeului din Sf. Gheorghe – Sepsiszentgyörgyi múzeum Fényképtára* (trad. Kozák Albert), Sepsiszentgyörgy
- Gall, Anthony 2002: *Kós Károly műhelye. Tanulmány és adattár, Magyar Építőművészet 3*, Mundos Könyvkiadó, Budapest
- Gazda Klára 1969: *Figurális kályhacsempék a sepsiszentgyörgyi múzeum gyűjteményében, Aluta I*, 281–286
- Gazda Klára 1975: *A sepsiszentgyörgyi múzeum és közönsége, Korunk*, 1975/8, 628–633
- Gazda Klára 1976: *A sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum néprajzi osztálya*, in: *Népismereti dolgozatok 1976*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 47–55
- Gazda Klára 1978: *A néprajzos-muzeológus*, in: László Ferenc 1978, 64–74
- Gazda, Klára 1984: *Cămăși provenite din județul Covasna, aflate în colecția de port popular a Muzeului Județean Covasna din Sfântu Gheorghe, Aluta XVI*, 63–96
- Gazda Klára 1991: *A Székely Nemzeti Múzeum igazgatója [Herepei János, 1938–1944], Háromszék*, 1991. okt. 10. (48. sz.)
- Gerelyes Endre 1967: *A magyar múzeumügy a két forradalom időszakában (1918–1919). Tanulmány és dokumentumkötet*, Budapest
- Gödri Ferenc – Csutak Vilmos – László Ferenc 1911: [A Székely Nemzeti Múzeum alapkövébe helyezett levél, Sepsiszentgyörgy]
- Gödri Ferenc 1929: *Gyárfás Jenő festményei a Székely Nemzeti Múzeumban*, in: *Emlékkönyv 1929*, 485
- H. Szilasi Ágota 2002: *Dobó István Vármúzeum*, in: MMSz 2002, 98–102
- Harkó Ferenc József 1993: [Csutak Vilmosról; közli Egyed Ákos] in: Csutak Vilmos 1993, 262–267
- Harkó Ferenc József 1955: *Adatok a sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum gyűjteményében található varrottasokhoz*, in: STMÉ 1955, 59–62
- Haszmann József 1996: *Fatárgyak tartósítása, restaurálása (Famozsarak, illetve máktörő morszarak és más fából készült eszközök a csernátони néprajzi múzeum gyűjteményében)*, *Acta (Siculica)* 1995, 371–376
- Haszmann Pál 1983: *A csernátони múzeumrészleg mezőgazdasági szerszám- és gépkiallítása*, *Aluta XIV–XV*, 237–241

- Haszmann Pál – Haszmann József 1998: *18. századi festett kelengyészláda tartósítása és restaurálása, Acta (Siculica) 1997/2, 267–270*
- Haszmann Pál – Haszmann József 1999: *A Csernátoni Múzeum rövid története*, in: *A csernátoni tájmúzeum negyedszázada. „Haszmann Pál boldog élete* (szerk. Kónya Ádám), *Székely Nemzeti Múzeum Füzetek II/4*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 11–19
- Herepei János 1941: *A Székely Nemzeti Múzeum és feladatai, Pásztortűz, 1941/7,*
- Herepei János 2004: *A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentései, 1939–1944* (előtanulmány: Boér Hunor), in: *Emlékkönyv 2002–2004, 3, 36–132*
- HESzC 1979: *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924–1944)* (közl. Marosi Ildikó), II, Kriterion, Bukarest
- HG 1365/1996: *Hotărârea nr. 1365/27.XI.1996 privind înființarea Muzeului Carpaților Răsăriteni*, Guvernul României (kormányhatározat), *Angustia, 2 (1997)*, Sepsiszentgyörgy, 1997, 477–478
- Hóman Bálint 1923: *Dr. Hóman Bálint beszéde a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává történt beiktatásakor (1923. december 22.)*, Magyar Nemzeti Múzeum, 1924
- Hóman Bálint – Szekfű Gyula 1927: *Múzeumok, könyvtárak, levéltárak* (a *Levéltárak* rész szerzője Szekfű Gyula), in: *Magyary Zoltán 1927, 295–345*
- Hóman Bálint 1934: *Indoklás a „Magyar Nemzeti Múzeumról” szóló törvényjavaslathoz*, in: *MNMT I, 14–22*
- Hóman Bálint 1937: [1934. március 20-i országgyűlési beszéde vallás- és közoktatásügyi miniszterként a múzeumi törvény javaslatának megtárgyalásakor, in:] *MNMT I, 23–29*
- Huszka József 1891: *Magyar díszítési motívumok a Székelyföldön*, SZNMÉ 1891, II, 33–74 és *Melléklet*
- Hüttl Dezső 1909: [A Székely Nemzeti Múzeum tervrajzai és homlokzati látványterve] *MKÉ III 1909, 150–152*
- Imreh Lajos 2004: *Sepsikőröspatak földrajzi nevei* (előszó: Boér Hunor), *Acta (Siculica) 2003/1, 215–228*
- Incze László 1975: *Céhpecsétek és céhbehívóablák a kézdivásárhelyi múzeum gyűjteményében*, *Aluta VI–VII, 113–123*
- Incze László 1997: *A Kézdivásárhelyi Múzeum rövid története*, in: *Kézdivásárhelyi Emlékkönyv 1997, 5–36*
- Incze László 1999: *A kézdivásárhelyi múzeum rövid története*, *MHKvh 1999/1, [2–5]*
- Incze László 2000: *Céhes emlékek a múzeumban*, *MHKvh 2000/2, [5–7]*
- Irimie, Cornel 1966: *Muzeul din Dumbrava Sibiului ilustrare a istoriei tehnicii populare și a meșteșugurilor țărănești din România*, in: *SOMEAL 1966, 63–81*
- Jakó Zsigmond 1991: *Az 1990. október 27-i [EME-]közgyűlés iratai. Jakó Zsigmond megnyitó beszéde*, Erdélyi Múzeum, 1991/1–4, 183–190

- Jancsó Benedek 1929: *A Székely Nemzeti Múzeum félszázados jubileuma*, *Magyar Szemle* VII/3, 245–251
- Jancsó Elemér 1938: *Magyar tudományos élet Erdélyben 1918-tól napjainkig*, Láthatár, Budapest [é.n.]
- Jankó János 1902: *Vidéki néprajzi múzeumok*, *Néprajzi Értesítő*, III, 81–95
- Jánó Mihály 1997: *Búcsújárók emlékháza, Kiskászon* (főszerk. Jánó Mihály), Baász Művészeti Alapítvány, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy
- Joós Imre 1892: *Székely Nemzeti Múzeum Csarnok*, in: Uő., *Közgazdasági tanulmányok a Székelyföldről*, Brassó
- K. Végh Katalin 2003: *A Budapesti Történeti Múzeum az alapítástól az ezredfordulóig* (*Monumenta Historica Budapestinensia* XI)
- Kántor Lajos 1935: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület brassói vándorgyűlésének története*, in: *Emlékkönyv 1934*, 11–20
- Kecskeméti Tibor 2006: *Egy főnemesi gyűjteményalapító, gróf Széchényi Ferencné szül. gróf Festetics Julianna, Nők a Balatonért Egyesület Kiskönyvtára 10.*, Csopak
- Kecskeméti Tibor – Papp Gábor 1994: *Földünk hazai kincsesházai. Tanulmányok a magyarországi földtudományi gyűjtemények történetéről* (szerk. Kecskeméti Tibor és Papp Gábor), *Studia naturalia* 4, Budapest
- Kecskeméti Tibor 2006: *A Természettudományi Múzeum gyűjteményei tűzvészben*, *Magyar Múzeumok*, 2006/3, 34–37
- Kelemen Lajos 1909–1942: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története*, in: *Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félszázados ünnepére* (szerk. Erdélyi Pál), Kolozsvár, 1909–1942, 5–79
- Kelemen Lajos Emlékkönyv 1957: *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára, A Babeş–Bolyai Tudományegyetem Kiadványai I. Tanulmányok*, Kolozsvár
- Kemenczei Tibor 2002: *Az Őskori Gyűjtemény*, in: MNGy 2002
- Kicsi Sándor 1995: *Kísérő sorok a ... reprint kiadvány mellé*, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*, hasonmás (I–II), Castor és Pollux Könyvkiadó, Budapest
- Kocs, Irén 1984: *Catalogul familiei Curculionidae (Coleoptera) din colectia Muzeului Județean Covasna din Sfintu Gheorghe*, *Aluta* XVI, 97–117
- Kocs Irén 1999: *László Kálmán (1900–1996) gyűjteménye a Székely Nemzeti Múzeumban I.*, *Acta (Siculica)* 1998/1, 89–104
- Kocs Irén 2000: *László Kálmán (1900–1996) gyűjteménye a Székely Nemzeti Múzeumban II.*, *Acta (Siculica)* 1999/1, 49–66
- Kocs Irén 2001: *Dr. Pázmány Dénes (1931–1997) gyűjteménye a Székely Nemzeti Múzeumban*, *Acta (Siculica)* 2000/1, 39–68
- Kocs Irén 2002: *Zoológus munkatársak levelezése a Székely Nemzeti Múzeummal, 1928–1932*, in: *Emlékkönyv 2002–2004*, 2, 87–126
- Kocs Irén 2005: *Természettudományi gyűjtemény*, in: SzNM 2005, 45–50

Kocs Irén 2007: *Zoológus munkatársak levelezése a Székely Nemzeti Múzeummal, 1933–1944* (*Acta Siculica* 2007/1, in press)

KOF-jelentés 1940: *Jelentés a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége és a felügyelete alatt álló közgyűjtemények 1940. évi működéséről*, Budapest (KOF 128-1941)

KOF-jelentés 1941: *Jelentés a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége és a felügyelete alatt álló közgyűjtemények, muzeális gyűjtemények és könyvtárak 1941. évi működéséről*, Budapest (KOF 198-1942)

Kolumbán Zsolt 2004: *Balás Ernő (1875–1949)* 1, *Acta (Siculica)* 2003/1, 145–167

Kónya Ádám 1969: *Ünnepelt a Sepsiszentgyörgyi Múzeum, Megyei Tükör*, II, 101. sz. (1969. nov. 22.)

Kónya Ádám 2000: *A Mikóból indultak*, Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy

Kónya Ádám – Boér Hunor 2002: *A Székely Nemzeti Múzeumba tervezett fal- és üvegfestmények*, in: *Emlékkönyv 2002–2004*, 1, 115–162

Kónya Ádám – Kovács Sándor – Boér Hunor 2000: *Délkeleti Intézet 1999 (Intézeti keretprogram jelentése, 199. év)*, *Acta (Siculica)* 1999 melléklete, Székely Nemzeti Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum Alapítvány – Délkeleti Intézet (programiroda)], Sepsiszentgyörgy

Korek József 1956: *A második öt éves terv irányelveinek vitája a múzeumi területen*, *Múzeumi Híradó*, 1956/II

Korek József 1988: *A muzeológia alapjai*, Tankönyvkiadó, Budapest

Kós Károly 1929: *Szekfű Gyula: Bethlen Gábor. Erdélyi Helikon*, 1929/3, 231–235

Kós Károly 1929a: *A Székely Nemzeti Múzeum építése*, in: *Emlékkönyv 1929*, 26–29

Kós Károly 1934: *Csutak Vilmos. Egy jubileum margójára*, *Pásztortűz*, 1934/11, 228–229

Kós Károly, ifj. dr. 1947: *Erdélyi magyar tájmúzeumi mozgalom*, *MiscEthn* I, 74–75

Kós Károly [dr.] 1969: *Orbán Balázs Székelyföld leírásának néprajzi tárgymutatója*, *Aluta* I, 339–351

Kós Károly [dr.] 1990: *Erdélyi néprajzkutatásunk sorsfordulóiról* (1990-ben tartott előadás anyaga), in: *A Duna-menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére* (szerk. Halász Péter), Budapest, 1991, 39–43

Kós Károly [dr.] 1995: *Törekvés egy komplex néprajzi múzeum megvalósítására*, *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*, 3, 18–24

Kósa László 1968: *Orbán Balázs könyvének évfordulójára*, *Valóság*, 1968/10, 88–94

Kósa László 1975: *Néprajzi csoportok és tájak a magyar népismeretben*, in: *Kósa László – Filep Antal* 1975, 7–51

Kósa László 1981: *Székely Nemzeti Múzeum*, in: *Magyar Néprajzi Lexikon*, 4, Akadémiai Kiadó, Budapest, 601–602.

Kósa László 1991: *„A Székelyföld leírása” újrakiadásának viszontagságai*, *Néprajzi Hírek*, 1991/1, 106–107

- Kósa László 2001: „*Hét szilvafa árnyékában*”. *A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon*, Osiris Kiadó, Budapest
- Kósa László – Filep Antal 1975: *A magyar nép táji-történeti tagolódása*, Akadémiai Kiadó, Budapest
- Kovács Sándor 1972: *A sepsiszentgyörgyi múzeum természetrajzi osztálya*, *Aluta* (IV), 117–126
- Kovács Sándor 1973: *László Ferenc, a botanikus, meteorológus és múzeumőr*, *StCerc* (Aluta V), 167–170
- Kovács Sándor 1978: *A botanikus, természetrajzos-muzeológus és meteorológus*, in: László Ferenc 1978, 56–63
- Kovács, Sándor 1981: *Catalogul colecției de paleontologie (mamifere pliocene și cuaternare) a Muzeului Sf. Gheorghe. A Sepsiszentgyörgyi Múzeum pliocén és pleisztocén emlős-fosszília gyűjteményének katalógusa*, *Aluta* XII–XIII, 271–297
- Kovács Zoltán – Kovács Sándor 2001: *The Catalogue of Gelechiidae (Lepidoptera) of the „László Diószeghy” Collection of the Székely National Museum*, *Acta (Siculica)* 2000/1, 89–102
- Kovács József 1934: *Az Erdélyi Múzeum Egyesület 1933. évi vándorgyűlésének Emlékkönyve*, *Pásztortűz*, 1934/13, 276–277
- Kozák, Albert – Cserey, Zoltán 1988: *Activitatea de cercetare științifică și cultural-educativă a Muzeului din Sfântu Gheorghe în perioada interbelică*, *Aluta* XVII–XVIII, 373–385
- Kőhegyi Mihály – Szabó Géza 1996: *Wosinsky Mór szakfelügyelői tevékenysége és a századforduló vidéki múzeumai*, in: *A Wosinsky Mór (Béri Balogh Ádám) Múzeum Évkönyve*, XIX, Szekszárd, 9–47
- Kristóf György 1942: *Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig*, *Erdélyi Tudományos Füzetek*, 135, Kolozsvár
- Kubinyi Ágoston 1853: *A magyar nemzeti múzeum*, in: *Magyarország és Erdély képekben* I, Pest, 6–14
- László Árpád 1925–26: *Az 1925. év nyarán az erődsdi őstelepen dr. László Ferenc által végzett régészeti ásatások leírása*, in: László Ferenc 1978, 203–206
- László, Attila 1973: *Date privind viața și activitatea științifică a lui László Ferenc în anii 1923–1925. Corespondența cu V. Gordon Childe. Colaborarea cu Vasile Pârvan*, *StCerc* (Aluta V), 171–205
- László Attila 1978: *A régész*, in: László Ferenc 1978, 75–102
- László Attila 2002: *Kiadatlan emlékezés László Ferencről 1937-ből*, in: *Emlékkönyv 2002–2004*, 1, 85–98
- László, Attila – Miklós, Margareta 1988: *Pe marginea unei colecții mineralogice adăpostite în Muzeul Județean Covasna*, *Aluta* XVII–XVIII, 7–12
- László Ferenc 1906: *A kézdivásárhelyi ágyú-lelet. Igazi Gábor Áron-ágyú*, in: László Ferenc 1978, 129–131
- László Ferenc 1912: *Festett edények az erődsdi és az oltszemi telepekről*, *Archaeologiai Értesítő*, 1912, 57–66

- László Ferenc 1913: *A Székely Nemzeti Múzeum galambbúgos kapui*, in: László Ferenc 1978, 174–177
- László Ferenc 1914: *Ásatások az erődsdi őstelepen (1907–1912)*, *Dolgozatok*, 1914, 279–414
- László Ferenc 1922: *A székelység kincsháza*, in: László Ferenc 1978, 178–180
- László Ferenc 1923: *A Székely Nemzeti Múzeum berendezése*, in: László Ferenc 1978, 181–183
- László Ferenc 1978: *Táj és tudomány*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- László Ferenc – Csutak Vilmos 1916: *A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányának jelentése a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségéhez a Múzeum 1915. évi működéséről és állapotáról*, in: *Emlékkönyv 2002–2004*, 1, 99–110
- László Ferenc, ifj. – László Attila 1978: *László Ferenc élete*, in: László Ferenc 1978, 10–45
- László, Francisc 1927: *Les types des vases peints d'Ariusd (Erősd)*, *Dacia*, I, Bucarest, 1927, 1–27
- László Gyula 1987: *Őstörténetünk*, 3. kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest
- Lázok János – Vincze Gábor 1998: *Erdély magyar egyeteme 1944–1949*, II, Custos & Mentor, Marosvásárhely
- Lăcătușu, Ioan – Lazarovici, Gheorghe 1996: *Cuvânt la început de drum*, *Angustia*, I (1996), Ed. Carpatica, Sf. Gheorghe–Cluj-Napoca, 1996, 3–7
- Lăcătușu, Ioan 1996: *Momente din istoria Muzeului din Sf. Gheorghe*, *Angustia*, I (1996), Ed. Carpatica, Sf. Gheorghe–Cluj-Napoca, 1996, 361–364
- Lénárt Anna 2001–2002: *Százhuszonöt éves történetek*, in: Orbán Balázs 2002, 9–29
- Lénárt Anna 2002: *Adatok a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közti néprajzi kutatásszervező tevékenységéhez*, in: *Emlékkönyv 2002–2004*, 2, 127–154
- Lénárt Anna 2002a: *Magyar Skansen és a Székely Nemzeti Múzeum*, in: *Emlékkönyv 2002–2004*, 2, 155–202
- Magyar Minerva I–V 1900–1913: *A magyar múzeumok és könyvtárak címkönyve*, MKOF[–MKOT], Athenaeum, Budapest, 1900–1915
- Magyar Minerva VI 1932: *Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok, könyvtárak, levéltárak, tudományos intézetek, tanintézetek, bizottságok, tanácsok, tudományos és művészeti társulatok, közművelődési egyesületek évkönyve*, Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ, VI. kötet, 1930–1931, Budapest
- Magyary Zoltán 1927: *A magyar tudománypolitika alapvetése* (szerk. Magyary Zoltán), Budapest
- Malonyai Dezső 1909: *A magyar nép művészete*, 2, Budapest
- Mályusz Elemér 1942: *A magyar történettudomány*, Turul Szövetség, Budapest
- Marosvári Attila 2001: *Szakmánk dilemmái, avagy a történeti muzeológia a rendszerváltás éveiben*, in: *TMT* 2001, 13–19
- Márton Lajos 1931: *A magyar ősrégészeti kutatás múltja*, *Magyar Szemle*, 1931. március, XI. k. 3. (43.) szám, 264–271

- MHKvh 1999–2001: *Múzeumi hírek, Kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeum*, 1–3 (szerk. Dimény Attila), Kézdivásárhely
- Mihali, S. 1928: *Raport cu privire la lucrările din al patrula an de funcționare (1925)*, Comisiunea Monumentelor Istorice Secțiunea din Transilvania și Ținuturile mărginașe, Cluj
- Mikecs László 1944: *Új erdélyi tudomány. Jegyzetek az Erdélyi Tudományos Intézet működéséhez, Erdélyi Tudományos Füzetek 190*, EME, Kolozsvár
- Miklósi-Sikes Csaba 2002: *Múzeumok, gyűjtemények a Székelyföldön (Múzeumi Füzetek 21)*, Haáz Rezső Alapítvány, Székelyudvarhely–Sümegeg
- Mikó Imre 1938: *A román kisebbségi statutum, Hitel*, 1938/3, 177–192
- Miletz János 1876: *Imecsfalvi muzeum Háromszéken Erdélyben Miletztől, Történelmi és Régészeti Értesítő*, Temesvár, 1876, 161–162
- MiscEthn I 1947: *Miscellanea Ethnographica* (szerk. Gunda Béla), I (*Erdélyi Néprajzi Tanulmányok 9*), Bolyai Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Kolozsvár
- MKÉ I–XII 1907–1918: *Múzeumi és Könyvtári Értesítő. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének és Országos Tanácsának hivatalos közlönye*, Budapest
- MKOF-jelentés 1899: *Jelentés a Könyvtárak és Múzeumok Országos Főfelügyelőségének 1899. évi működéséről* (Fraknoi Vilmos) [Róma, 1900]
- MKOF-jelentés 1900: *Jelentés a Könyvtárak és Múzeumok Országos Főfelügyelőségének 1900. évi működéséről* (Fraknoi Vilmos, Szalay Imre, Schönherr Gyula) [Róma–Budapest, 1901]
- MKOF-jelentés 1901: *Jelentés a Könyvtárak és Múzeumok Országos Főfelügyelőségének 1901. évi működéséről* (Fraknoi Vilmos, Szalay Imre, Schönherr Gyula), Athenaeum, Budapest [1902]
- MKOF-jelentés 1904: *Jelentés a Könyvtárak és Múzeumok Országos Főfelügyelőségének 1904. évi működéséről*, Athenaeum, Budapest, 1905
- MKOF-jelentés 1905: *Jelentés a Könyvtárak és Múzeumok Országos Főfelügyelőségének 1905. évi működéséről* (szerk. Schönherr Gyula), Athenaeum, Budapest, 1906
- MKOF-jelentés 1906: *Jelentés a Könyvtárak és Múzeumok Országos Főfelügyelőségének 1906. évi működéséről* (szerk. Mihalik József), Stephaneum, Budapest, 1907
- MKOF-jelentés 1907: *Jelentés a Könyvtárak és Múzeumok Országos Főfelügyelőségének 1907. évi működéséről* (szerk. Mihalik József), Stephaneum, Budapest, 1908
- MMA 2002: *Magyar múzeumi arcképcsarnok (Életrajzok a magyar múzeumügy 200 évéből)* (főszerk. Bodó Sándor, Viga Gyula), Tarsoly Kiadó – Pulszky Társaság, Budapest
- MMJ 1910–1916: *A múzeumok az 1910[–16] évben. A MKOF hatáskörébe tartozó közgyűjtemények fejlődése az 1910[–16] évben*, MKÉ V[–XI] 1911[–1917]
- MMSz 2002: *Múzsák kertje. A magyar múzeumok születése*, Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület, Budapest
- MN 1933–1937: *A magyarság néprajza* (szerk. Viski Károly), I–IV, Kir. magyar egyetemi nyomda, Budapest

- MNMGy 2002: *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei* (szerk. Pintér János), Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
- MNMT I 1937: *A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának Kiadványai I*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda
- Morvay Győző 1910: *Schönherr Gyula (életrajzi vázlat)*, in: *Schönherr Gyula dr. emlékezete* (szerk. Morvay Győző), k. özv. Schönherr Antalné, Budapest
- Mravik László 2002: *Jankovich Miklós és a magyarországi műgyűjtés a 19. század első felében*, in: *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2002/1)*, Budapest, 341–399
- MTM 1945: *Gyűjtemények állapota az ostrom után. Újjáépítés*, Magyar Múzeum, 1945, Magyar Történelmi Múzeum, Budapest, 1946, 46
- Myskovszky Viktor 1874: *Általános kimutatás a táruk műtárgyairól*, in: *A Felsőmagyarországi Múzeum-egylet első évkönyve, 1872/3-ról*, Kassa, 1874, 62–63
- Nagy Géza 1883: *Adatok a székelyek eredetéhez s egykori lakhelyükhöz*, klny. *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője I.* kötetéből, Sepsiszentgyörgy, 1886 [belső címdalon 1883]
- Nagy Géza 1886: *A Csiki Székely Krónika*, *Székely Nemzet*, IV. évf., 140–169. sz., 1886. szept. 11.–okt. 31., Sepsiszentgyörgy
- Nagy Géza 1890: *A Székely N. Múzeum története*, SzNMÉ 1890, 3–30
- Nagy Géza 1890a: *A Székely N. Múzeum ismertetése*, SzNMÉ 1890, 40–90,
- Nagy Géza 1890b: *Kimutatás a Múzeumnak 1879. szeptember 15-től 1889. október 30-ig ajándékozott tárgyakról*, SzNMÉ 1890, 91–128
- Nagy Géza 1897: *Székely Nemzeti Múzeum*, in: *A Pallas Nagy Lexikona*, XV, Budapest, 524
- Nagy Janka Teodóra 1997: *Történelmi-néprajzi adatok a bukovinai székelyek történetéhez a Bonyhádi Székely Múzeum gyűjteményei alapján*, *Néprajzi Látóhatár*, VI, 640–644
- Nagy Sándor 1954: *Múzeumaink 1953. évi munkájáról*, *Múzeumi Híradó*, 1954. május–június, 203–209
- Nagy Pál 2001: *Németh László: Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita* (vál. és elősz. Nagy Pál), Mentor, Marosvásárhely
- Nastasă, Lucian 2002: *Minorităţi etnoculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1945–1955)* (coord. Nastasă, Lucian) Centrul de resurse pentru diversitate etnoculturală, Cluj
- Németh László 1935: *Magyarok Romániában (Útirajz)*, *Tanú*, 1934. III–IV
- Németh László 1940: *Székfi Gyula*. In: *Uő: A minőség forradalma - Kisebbségben*, Püski, Budapest, 1992, 941–1016
- Nestor, Ion 1973: *Considerații asupra semnificației cercetărilor arheologice ale lui László Ferenc*, *StCerc (Aluta V)*, 21–25
- NF MCR 1995: *Notă de fundamentare privind înființarea „Muzeului Carpaților Răsăriteni”*. *Muzeu Național de Istorie și Etnografie, Miercurea-Ciuc, 27 Mai 1995, Angustia*, I (1996), Ed. Carpatica, Sf. Gheorghe–Cluj-Napoca, 1996, 10–12

- Opriş, Ioan 1994: *Istoria muzeelor din România*, Edit. Museion, Bucureşti
- Opriş, Ioan 2000: *Transmuseographia*, Edit. Oscar Print, Bucureşti
- Opriş, Leonte 1931: *Muzeul „Unirii”, Anuarul I pe anii 1929–1930*, Despărţământul Alba-Iulia al „Astrei”, Alba Iulia
- Orbán Balázs 1868–1873: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismeii szempontból*, Pest–Budapest
- Orbán Balázs 1889: *Torda város és környéke*, Budapest
- Orbán Balázs 1981: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismeii szempontból*, Második, hasonmás kiadás (szerk. Illyés Elemér), Firenze–München
- Orbán Balázs 2002–2006: *Kiegészítések a Székelyföld leírásához*, I. Háromszék, II. Csíkszék, Marosszék, Aranyosszék, Charta Kiadó – Délkeleti Intézet, Sepsiszentgyörgy
- Orbán Balázs 2002a: *A Székelyföld leírása (1868–1873); Torda város és környéke (1889)*, in: *Székelyföld és Erdély* (CD, Arcanum Digitéka), Arcanum Adatbázis Kft., Budapest
- Orghidan, Traian 1939: *Observaţiuni morfologice pe marginea ardeleană a Munţilor Vrancei. Covasna şi împrejurimile ei*, *Buletinul Societăţii regale române de geografie*, 1939, Bucureşti
- Ozsváth Gábor Dániel 2002: *18–19. századi levéltári adatok a Gidófalvi Malmos Közösségről*, *Acta (Siculica)* 2001/2, 237–243
- Pais Ágnes 2002: *Adatok Nagy Géza sepsiszentgyörgyi éveihöz*, in: *Emlékkönyv 2002–2004/1*, 59–84
- Pais Ágnes – Olasz Gabriella 2002: *Az intézményes kisebbségi magyar műemlékvédelem kezdetei. A csíkdelnei templom 1935. évi felújítása*, in: *Emlékkönyv 2002–2004*, 2, 21–38
- Pál Judit 1993: *Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy*, *Aetas*, 1993/3, 212–219
- Papp Jenő 1964: *A Bakony természeti képe*, I. *Beszámoló a Bakony természettudományi kutatásának első három évéről (1962–1964)*, *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 2, 391–421
- Papp László 1962: *Három és fél év a baranyai múzeumok életéből*, in: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1962*, Pécs, 205–217
- Papucs András – Boér Hunor 2006: *Török Zoltán és a Székely Nemzeti Múzeum (1933–1950)*, *Acta (Siculica)* 2006/1, T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2006, 11–36
- Pataky Iván 1997: *Zalai légihelyzet, 1944–45 (Adalékok a Székely Nemzeti Múzeum második világháborús történetéhez)*, *Acta (Siculica)* 1996/1, 317–322
- Péter Mózes 1902: *A Székely Nemzeti Múzeum rövid története 1890–1900-ig*, SzNMÉ 1902, 1–8
- R. Várkonyi Ágnes 2002: *A múzeum gondolata a felvilágosodás korában és a reformkorban*, *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 6, 15–41
- Rajka László – Herepei János – Balogh Ernő 1929: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*, EISz VI, 379–394
- Rákóczy Rozália 1997: *17–18. századi kisnyomtatványok a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában I.*, *Acta (Siculica)* 1996/2, 73–102

- Révay Lajos 1891: *Római consularis érmek (Illyefalvi lelet)*, SzNMÉ 1891, 3–8
- RMIL 1981–2002, *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, 1–4, A–R, Kriterion Könyvkiadó–[EME], Bukarest–Kolozsvár
- RMN 1981: *A romániai magyar nemzetiség*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- ROF MNS 2002: *Hotărârea Consiliului Județean Covasna nr. 8/2002, Anexa nr. 2: Regulamentul de Organizare și funcționare al Muzeului Național Secuiesc*, Sf. Gheorghe
- Roediger Lajos 1929: *A Székely Nemzeti Múzeumban őrzött székely eredetű varrottasokról*, in: *Emlékkönyv 1929*, 452–460
- Roediger Lajos 1999: *Emlékirat* (Közlő: Kónya Ádám), *Acta (Siculica)* 1998/2, 155–202,
- Roska Márton 1942: *Erdély régészeti repertórium, I, Őskor*, Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár
- Salat Levente 1989: *Tudásszociológiai szempontok az ismeretrendszerek elkötelezettségének kérdéséhez*, in: *Tény és való. Tudományelméleti írások*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 16–59
- Salvanu, Virgil 1973: *Muzeul din Sfîntu Gheorghe și Kós Károly, StCerc (Aluta V)*, 215–218
- Sas Péter 1998: *Kós Károly-levelek a Székely Nemzeti Múzeumban*, *Acta (Siculica)* 1997/2, 131–140
- Sas Péter 1998a: *Keöpeczi Sebestyén József zágoni jelentése a Székely Nemzeti Múzeumnak*, *Acta (Siculica)* 1997/2, 141–150
- Sas Péter 1999: *Herepei János, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgatója (1938–1945)*, in: *Emlékkönyv IMREH István nyolcvanadik születésnapjára*, Kolozsvár, 481–497
- Sas Péter 2002: *Kós Károly két levele a Székely Nemzeti Múzeumhoz*, in: *Emlékkönyv 2002–2004*, 1, 111–114
- Sas Péter 2005: *Egy tudományszervezési emlékirat 1942-ből*, *Korunk*, 2005/4, 99–108
- Sas Péter 2006: *A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum elmenekített anyagának pusztulása 1945-ben (Erdélyi Tudományos Füzetek 258)*, EME, Kolozsvár
- Scheint, Daniel Theophil 1833: *Das Land und Volk der Szekler in Siebenbürgen in physischer, politischer, statistischer und geschichtlicher Hinsicht*, Pest
- Schneller Vilmos 1924: *A régészet és művészettörténelem utóbbi öt éve Magyarországon*, EISz LVI, 189–196
- Sombori Sándor 1997: *Katedra és színpad*, Európai Idő Kiadó, Sepsiszentgyörgy
- SOMEAL 1966: *Simpozion „Organizarea muzeului etnografic în aer liber – principii și metode” București 7–15 septembrie 1966*, Com. de Stat ptr. Cult. și Artă, Cons. Muzeelor – Acad. RSR, Inst. de Etn. și Folclor – Com. Naț. Rom. Ptr. I.C.O.M., București
- STMÉ 1955: *A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve, 1879–1954*, Marosvásárhely
- Sümegei György 2002: *„Az etnográfus mindenütt talál tanulmányozni valót” (Györffy István levelei Lükő Gábornak, 1931–1933)*, *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XLI, 379–387

- Szabó András 2000: *A LXX éves Csíki Székely Múzeum Évkönyve* (szerk. Szabó András), Csík-szereda
- Szabó András 1997: *A Sepsiszentgyörgyi Képtár (Székely Nemzeti Múzeum) tulajdonában levő Nagy Imre-alkotások katalógusa, Acta (Siculica)* 1996/2, 275–283
- Szabó T. Attila 1942: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai*, EME, Kolozsvár
- Szabó T. Attila 1968: *Cs. Bogáts Dénes (1882–1949)*, in: *Nyelv és múlt*, Kriterion, Bukarest, 1972
- Szabó T. Attila 1985: *Tallózás a múltban*, Kriterion, Bukarest
- Szegedy-Maszák Mihály 1992: *A bizony(talan)ság ábrándja: kánonképződés a posztmodern korban, Literatura*, 1992, 119–133
- Székely Zoltán 1942: *A komollói erődített római tábor. Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1942. évi ásatásáról* (Szerk. Méri István), Erdélyi Tudományos Intézet – Székely Nemzeti Múzeum, Kolozsvár
- Székely Zoltán 1949: *Zetevára. Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1946. évi ásatásáról. A Székely Nemzeti Múzeum Kiadványai*, 7, Sepsiszentgyörgy
- Székely Zoltán 1955: *A sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum fejlődése a népi demokratikus rendszer alatt*, in: *STMÉ* 1955, 5–7
- Székely Zoltán 1955a: *Jelentés a sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum 1945. és 1953. évek között végzett régészeti kutatásairól*, in: *STMÉ* 1955, 8–50
- Székely Zoltán 1970: *Cuvîntarea tov. dr. Székely Zoltán. A sepsiszentgyörgyi múzeum 90 éves, Aluta* (II), I. 19–33
- Székely Zoltán 1981: *Múzeumok*, in: *RMN* 1981, 358–366
- Székely Zoltán 1984: *Obiecte de bronz din epoca romană în colecția Muzeului din Sf. Gheorghe, Aluta* XVI, 29–31
- Székely, Zoltán 1988: *Raport asupra săpăturilor noi de la Ariușd (jud. Covasna), 1968–1985, Aluta* XVII–XVIII, 101–114
- Székely, Zoltán 1999: *Săpături în așezarea neolitică de la Ariușd în anii 1977–1978, Acta (Siculica)* 1998/1, 115–122
- Székely, Zoltán 2000: *Unelte agricole în colecția Muzeului Național Secuiesc, Acta (Siculica)* 1999/1, 119–124
- Székely Zoltán 2003: *Székely Zoltán válogatott tanulmányai (Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 35, szerk. Székely Zsolt – Tárnoki Judit)*, Szolnok
- Székely Zoltán – Lénárt Anna 1998: *Balykó Elek tündéres utazásai, Acta (Siculica)* 1997/2, 97–112
- Székely, Zsolt 2006: [Székely, Zoltán:] *Corespondență arheologică*, Muzeul Județean de Istorie Brașov, Brașov, 2006
- Székfű Gyula 1928: *Az erdélyi magyar irodalom kérdése. Erdélyi Helikon*, 1928/1, 13–15

- Székfü Gyula 1983: *Bethlen Gábor* (elősz. Pamlényi Ervin), Helikon, Budapest [Első kiadás: 1929]
- SzfGT II 2000: *II. Székelyföldi Geológus-találkozó, Acta (Siculica) 2000* melléklete, Székely Nemzeti Múzeum Természetrajz Részleg (szerk. Papucs András), Sepsiszentgyörgy
- Szilády Áron 1881: *Régi Magyar Költők Tára*, III, MTA, Budapest.
- Szilágyi Miklós 1990: *Szándékok és eredmények a vidéki múzeumok néprajzi gyűjteményeinek megalapozásában (1920 előtt)*, *Ethnographia*, CI, 1–50
- SzNM 1945: *A Székely Nemzeti Múzeum*, EM, L, 320
- SzNM 2005: *A Székely Nemzeti Múzeum története és gyűjteményei* (szerk. Kató Zoltán), Sepsiszentgyörgy
- SzNM Alapszabály 1881: *A Székely Nemzeti Múzeum Alapszabályai*, Sepsiszentgyörgy, 1882
- SzNM Alapszabály 1936: *A Székely Nemzeti Múzeum Alapszabályai*, Sepsiszentgyörgy
- SzNMÉ 1890–1902: *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője*, I–III. rész, (szerk. I–II: Nagy Géza; III: . ifj. Gödri Ferenc, dr. László Ferenc), Sepsiszentgyörgy, 1890–1902
- SzNMJ 1901–1914: *A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányi Jelentései, 1901–1914* (1901: Ifj. Gödri Ferenc, Dr. László Ferenc, a SzNME 1902-ben is, ill. részletét l. Jankó János 1902, 93–95; 1902–1907: Ifj. Gödri Ferenc, Dr. László Ferenc, Zayzon Ferenc; 1908, 1913–14: Csutak Vilmos, Dr. László Ferenc; 1910–12: Gödri Ferenc, Csutak Vilmos, Dr. László Ferenc), Sepsiszentgyörgy, 1902–1915
- SzNM Katalógus 1974: *Muzeul din Sf. Gheorghe - Sepsiszentgyörgyi Múzeum - Das Museum in Sf. Gheorghe* [Katalógus], Sepsiszentgyörgy
- SzNM Katalógus 1979: *Muzeul Județean Covasna, Sf. Gheorghe - Kovászna Megyei Múzeum, Sepsiszentgyörgy 1879/1979* [Katalógus], Sepsiszentgyörgy
- SzO I–IV 1872–95: *Székely Oklevéltár*, I–IV, Kolozsvár (szerk. Szabó Károly, a IV. kötetet sajtó alá rendezte Szádeczky Lajos)
- SzO IV–VII 1895–98: *Székely Oklevéltár*, IV–VII, Kolozsvár (IV, szerk. Szabó Károly, sajtó alá rendezte Szádeczky Lajos; V–VII, szerk. Szádeczky Lajos)
- SzO VIII 1934: *Székely Oklevéltár 1219-től 1776-ig* (szerk. Barabás Samu), *Magyar Történelmi Tár*, XXVIII
- SzOÚs I–VIII 1983–2004: *Székely Oklevéltár*. Új sorozat; közl. Demény Lajos, Pataki József, Tüdös S. Kinga; Kriterion Könyvkiadó, Bukarest; Európa Könyvkiadó, Budapest; Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár; Mentor kiadó, Marosvásárhely
- Szőcs[né] Gazda Enikő 1999: *Roediger Lajos néprajzi munkássága, Acta (Siculica) 1998/2*, 205–212
- Szőcs[né] Gazda Enikő 2002: *A székelyföldi szöttesmozgalom és a Székely Nemzeti Múzeum*, in: *Emlékkönyv 2002–2004*, 2, 203–214
- Szőcsné Gazda Enikő 2004: *A Székely Nemzeti Múzeum néprajzi részlege, Magyar Múzeumok*, 2004/1, 19–21

- Szöcsné Gazda Enikő 2005: *Néprajzi gyűjtemény*, in: SzNM 2005, 34–44
- Szökefalvi-Nagy Zoltán 1969: *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlései (1841–1933)*, *Orvostörténeti Közlemények*, 50, 45–54
- Sztáncsuj Sándor József 2003: *A Cucuteni–Erősd kultúra leletei a Magyar Nemzeti Múzeumban*, *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2003, 31–66
- Sztáncsuj Sándor József 2004: *A régészeti gyűjtemény és a régészeti kutatás múltja* [a Székely Nemzeti Múzeumban], *Magyar Múzeumok*, 2004/1, 17–19
- Sztáncsuj Sándor József 2004a: *A múlt színeváltozásai*, *Korunk*, 2004/7, 3–8
- Sztáncsuj Sándor József 2005: *Régészeti gyűjtemény*, in: SzNM 2005, 25–33
- Sztáncsuj Sándor József 2006: *A Gasparetz-jelentés. Adatok az erődsi lelőhely kutatástörténetéhez*, *Acta (Siculica)* 2006/2, 11–26
- Tavaszy Sándor 1938: *Erdélyi tetők*, Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár
- Tiboldi Zoltán 2000: *1848–49-es vonatkozású bejegyzések a Székely Nemzeti Múzeum könyveiben*, *Acta (Siculica)* 1999/2, 195–198
- Tiboldi Zoltán – Boér Hunor 2004: *Szabédi László és az önálló romániai magyar múzeumi hálózattal ügye (1946–1947)*, in: *Emlékkönyv 2002–2004*, 3, 133–160
- TMT 2001: *„Él magyar, áll Buda még!” Történeti muzeológiai tanulmányok* (szerk.: Zombori István), Magyar Múzeumi Történész Társulat, Budapest, 2001
- Tóth Szabolcs – Boér Hunor 2002: *Közművelődési rendezvények a Székely Nemzeti Múzeumban a két világháború között*, in: *Emlékkönyv 2002–2004*, 1, 163–216
- Tüdős S. Kinga 1998: *„Viseljetek gondot magatokról” (A feltorjai református egyház 19. századi jegyzőkönyve. Közlés)*, *Acta (Siculica)* 1997/2, 69–96
- Tzigara-Samurçaş, Alexandru 1925: *L'Art du Peuple Roumain. Catalogue de l'exposition de Genève*, Musée Rath, Bucarest
- Tzigara-Samurçaş, Alexandru 1928: *Muzeele din Transilvania și plagiatul d-lui Petranu*, in: Tzigara-Samurçaş, Alexandru 1936, 199–202
- Tzigara-Samurçaş, Alexandru 1929: *Contribuție la istoricul Muzeului Secuesc*, in: *Emlékkönyv 1929*, 30–39, Románul I. még 1936-os rövid kiegészítő jegyzettel, in: Tzigara-Samurçaş, Alexandru 1936a, 203–209
- Tzigara-Samurçaş, Alexandru 1936: *Muzeografia românească în 1936*, in: Tzigara-Samurçaş, Alexandru 1936a, 279–300
- Tzigara-Samurçaş, Alexandru 1936a: *Muzeografie românească*, București
- V. Kápolnás Mária 1996: *Székely múzeumok hányattatásai*, *Limes*, 1996/3, Tatabánya, 127–144
- Vámszer Géza 1934–1940: *Helytörténeti adatok a hajdani Csík vármegye (Csík, Gyergyó és Kásson) településtörténetéhez* [1950–60 közötti kiegészítésekkel], Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2000
- Varga Nándor Lajos 1942: *Régi fametszetes magyar vagy magyar vonatkozású könyvek (1493–1599) a Sepsi-Szent-Györgyi Székely Nemzeti Múzeumban*, Budapest

- Varga Nándor Lajos 1969: *Barabás Miklós három képe a Sepsiszentgyörgyi Múzeumban, Aluta I*, 315–325
- Varga Nándor Lajos 1970: *Sepsiszentgyörgy, a múzeum megsemmisült magyar fametszetes régi könyveinek vízjegyei*, in: *Uő, Vízjegyek merített magyar vagy külföldi magyar vonatkozású papirosokon 1330-tól 1896-ig*, 37–55
- Vargha Mihály 1995: *Varga Nándor Lajos (1895–1978) Sepsiszentgyörgyön. Emlékkiállítás 1995* (katalógus, szerk. Vargha Mihály), Sepsiszentgyörgy
- Vargha Mihály 2001: *A Székely Nemzeti Múzeum képzőművészeti osztálya, Erdélyi Művészet*, II/3, 7–15
- Vargha Mihály 2003: *Panteon. A Székely Nemzeti Múzeum Képtárának alapkiállítása* (szerk. Vargha Mihály), Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy
- Vasady [Nagy] Gyula 1876: *A háromszéki múzeum érdekében, Nemere*, Sepsiszentgyörgy, 1876. június 24., VI. évf. 51. sz., 201
- Vasady [Nagy] Gyula 1877: *A múzeumról, Nemere*, Sepsiszentgyörgy, 1877. március 7., VII. évf. 19. sz., 73–75
- Venczel József 1937: *A Múzeum-Egyesület lehetőségei, Hitel*, 1937/1, 91–93
- Venczel József 1939: *Művelődéspolitikai terv, Hitel*, 1939/1, 73–82
- Veress Dániel 2001: „*Benned róvóm erdélyi adómat*”, Pallas-Akadémiai, Csíkszereda
- Vincze Gábor 1996: *A Székely Nemzeti Múzeum anyagának részleges elszállítása és pusztulása 1944–45-ben, Acta (Siculica) 1995*, 229–246
- Vincze Gábor 1994: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája, 1944–1953*, Budapest–Szeged
- Volf György 1881: *Előszó*, in: *Nyelvemléktár. Régi magyar codexek*, VIII, MTA, Budapest.
- Wolf Tamás 2002: *A székelyföldi kutatóutak (1928–1940)*, in: *Emlékkönyv 2002–2004*, 2, 39–86
- Zágoni, Jenő 1975: *Cronică muzeală, aniversări culturale covăsnene, 1974, 1975, Aluta VI–VII*, 487–499,
- Zágoni, Jenő 1975a: *Lucrări editate de Muzeul Județean – A Sepsiszentgyörgyi Megyei Múzeum kiadványai, Aluta VI–VII*, 501–505
- Zágoni Jenő 1977: *Cronică muzeală, aniversări culturale covăsnene. Krónika, évfordulók, 1976, Aluta VIII–IX*, 509–518
- Zágoni Jenő 1977a: *Lucrări editate de Muzeul Județean. A Sepsiszentgyörgyi Megyei Múzeum kiadványai, Aluta VIII–IX*, 519
- Zágoni, Jenő 1988: *Bibliografia lucrărilor științifice în publicațiile editate de Muzeul din Sfântu Gheorghe, 1890–1984, Aluta XVII–XVIII*, 387–430
- Zepezaner Jenő 2001: *A székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum*, in: *TMT 2001*, 197–198

**The Székely National Museum in History of the Hungarian Science and Cultural Life,
1875–2000**

(Abstract)

The Székely National Museum (Sepsiszentgyörgy/Sf. Gheorghe, Romania) is one of the oldest Hungarian museums and in the same time one of the oldest museums from Romania. The thesis discusses it like *a phenomenon of history of institutions*. The museum was founded in 1875 and it had been given European fame already before the First World War. It is the only Hungarian scientific institution, which get outside the borders of Hungary in 1918 but it manages to keep its Hungarian character and lives through all major political crisis of the region (1940, 1944, 1949, 1989).

The thesis proposes an overwriting of the canons (the canon concerning the history of institutions as well as the history of science) regarding the museum. The chapters complete the list of its achievements also but evaluate especially its history like *an organic whole*. The continuity of the institution is due to the social background of the foundation (a special *legal, professional and financial-organizational* structure). In 1925 his prominent archaeologist Ferenc László is given a memorial service with obituary by V. Gordon Childe. In the next decade the museum is the regional centre of *an informal cultural self-government* of the Hungarian minority. After this its leaders attempt a number of solutions to assure the increased duties (currently it functions as a regional museum but it is maintained by a single county of Romania).

The thesis warns of the insufficiencies of the concerning canons. These insufficiencies give the institution much trouble through his history and are explainable with the problems of the self-interpretation of the museum, or with the absence of interest of the Romanian and Hungarian (national) canon and the counter-interest of the intermediary centers of the canon formation. However, the lesson is valid: subsidy of the organic institutions is more paying than subsidy of the boom ones, more exposed to the historical changes.